

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Фінансова підзвітність суб'єктів господарювання у розвитку громадянського суспільства

Національний університет
водного господарства
та природокористування

МОНОГРАФІЯ

Рівне–2021

УДК 656.7:658.14/.17

Ф59

Авторський колектив: Віктор Мошинський, Наталія Позняковська, Олеся Міклуха, Олена Дорошенко, Юлія Вашай, Світлана Левицька, Ольга Осадча, Вікторія Мельник, Юлія Мельник, Agnieszka Kister, Наталія Савіна, Ольга Павелко, Оксана Зінкевич, Зоряна Коваль, Валентина Ясишена, Леся Дончак, Діна Шкварук Руслана Андрушко, Ірина Боднарюк, Олена Антонюк, Інна Сисоєва, Оксана Балазюк, Віктор Пилявець, Светлана Данилкова, Володимир Чубай та ін.

Рецензенти:

Лоханова Наталія Олексіївна, доктор економічних наук, професор, завідувача кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Одеського національного економічного університету;

Тихончук Леся Хотіївна, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Яремко Ігор Йосафатович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка».

Рекомендовано вченою радою Національного університету водного господарства та природокористування.

Протокол № 4 від 23 квітня 2021 року.

Ф59 Фінансова підзвітність суб'єктів господарювання у розвитку громадянського суспільства : монографія / Віктор Мошинський, Наталія Позняковська, Олеся Міклуха, Олена Дорошенко та ін. [Електронне видання]. Рівне : НУВГП, 2021. – 246 с.

ISBN 978-966-327-502-4

Монографія присвячена дослідженню теоретичних засад та визначенню практичних рекомендацій щодо фінансової підзвітності суб'єктів господарювання у розрізі формування сучасних інформаційних запитів громадянського суспільства, інноваційного забезпечення системи управління, обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарювання та сучасних тенденцій розвитку аудиту в інтересах розвитку громадянського суспільства.

Монографія призначена для науковців, здобувачів вищої освіти, освітян, практиків, громадських діячів, зацікавлених осіб.

УДК 656.7:658.14/.17

ISBN 978-966-327-502-4

© В. С. Мошинський, Н. М. Позняковська,
О. Л. Міклуха, О. О. Дорошенко та ін., 2021
© Національний університет водного
господарства та природокористування, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАПИТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Віктор Мошинський, Наталія Позняковська, Олеся Міклуха Сучасна освіта у розбудові громадянського суспільства.....	6

Олена Дорошенко, Юлія Вашай Розвиток цифрових технологій в управлінні та бухгалтерському обліку в контексті глобальних трендів сучасності.....	19

РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Світлана Левицька, Ольга Осадача Інвестиції в людський капітал в умовах цифровізації сталого національного розвитку.....	32

Вікторія Мельник, Юлія Мельник Інноваційний потенціал суспільного розвитку.....	53

Олена Ціхановська, Антон Бердичевський Інноваційний потенціал підприємства та його складові: поняття, сутність, еволюція теоретичних поглядів.....	62

РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ІНТЕРЕСАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ольга Осадча, Едуард Хильчук Реформування концептуальних аспектів обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання під впливом концепції сталого розвитку.....	70

Agnieszka Kister Znaczenie rachunku kosztów w zarządzaniu szpitalami publicznymi.....	85

Наталія Савіна, Ольга Павелко, Оксана Зінкевич Амортизація основних засобів та її вплив на фінансові результати суб'єктів господарювання.....	93

Зоряна Коваль
Механізм сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства.. 109

Валентина Ясишена
Зовнішні та внутрішні фактори впливу на формування гудвілу підприємств харчової промисловості..... 122

Леся Дончак, Діна Шкварук
Оцінювання кадрового потенціалу підприємства..... 135

Руслана Андрушко
Інноваційні рішення обліку та контролю витрат на якість сільськогосподарської продукції в умовах євроінтеграції..... 147

Ірина Боднарюк
Фінансова підзвітність страхових компаній Національному банку України як регулятора ринку небанківських фінансових послуг..... 160

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АУДИТУ

Олена Антонюк
Тенденції розвитку аудиторських послуг в Україні..... 173

Олег Дячук
Особливості аудиту грантових проєктів..... 184

Інна Сисоєва, Оксана Балазюк, Віктор Пилявець
Нормативне регулювання внутрішнього контролю: українська та міжнародна практика..... 193

Светлана Данилкова
Основные звенья в цепи внутреннего аудита: идентификация, состав, сравнение, развитие..... 207

Володимир Чубай, Анна Ковальська
Прийняття неправильних управлінських рішень на основі аналізу фінансової звітності підприємств: причини, наслідки та способи уникнення 227

ПЕРЕДМОВА

Хто думає про науку, той любить її,
а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися

Григорій Сковорода

Національний університет

воєнної економіки та природокористування

В документах провідних світових організацій у сфері вищої освіти, виступах політиків, громадських діячів дедалі частіше наголошується, що сьогодні світ переживає час зрушень, потрясінь та переформатування. Ставляться під сумнів цінності істини, знань, демократії та правди. Пандемія, карантин, військові конфлікти, економічні, політичні, інформаційні кризи створюють істотні загрози як для світу загалом, так і для країн. Тим часом вища освіта розглядається як один із ключових інструментів вирішення цих проблем.

Підготовка колективної монографії «Фінансова підзвітність суб'єктів господарювання у розвитку громадянського суспільства» зумовлена зростанням ролі громадянського суспільства в різноманітних сферах – від просування реформ на державному і місцевому рівнях, європейської інтеграції та розвитку електронного урядування і цифрової грамотності, і до надання інформаційної, соціальної підтримки, фінансової, зокрема волонтерської, допомоги громадянам, які потребують особливої уваги та захисту; органам державної влади, оборони та безпеки країни.

До монографії запросили колег, з якими співпрацюємо на освітянській і науковій ниві – Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету, НУ «Львівська політехніка», Львівський національний аграрний університет, ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж НУВГП, Поліський державний університет (Білорусь), Університет імені Марії Кюрі-Склодовської (Польща).

Щиро вдячні всім, хто долучився до публікації досліджень переосмислення ролі економіки, обліку, аналізу, аудиту у розвитку громадянського суспільства, як відповідь на глобальні виклики сучасного світу.

*Наталія Позняковська
завідувач кафедри обліку і аудиту НУВГП*

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАПИТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Віктор Мошинський, Наталія Позняковська, Олеся Міклуха

Національний університет
водного господарства та природоохорони

СУЧАСНА ОСВІТА У РОЗБУДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ

Сучасні технології продукують нові глобальні освітні тренди, що потребує переосмислення перспектив розвитку освіти та врахування нових можливостей та загроз. В свою чергу, ключові вектори розвитку вищої освіти трансформуються в обмежених умовах, пов'язаних з кризою COVID.

За даними UNESCO [1; 2] на початку пандемії у переважній більшості країн заклади освіти на деякий час призупинили навчання. Світова криза соціально-економічного розвитку, посилена наслідками пандемії, призвела до збільшення диспропорції в освіті, порушення інклюзивності у наданні освітніх послуг, зокрема, внаслідок нерівного доступу до цифрової інфраструктури всіх учасників освітнього процесу.

Глобальні виклики сучасного світу потребують пошуку нових шляхів розвитку суспільства. Науковці, кращі практики та громадські діячі вказують на домінування у визнаних світових теоріях застарілих філософських доктрин та економічних моделей.

У докладі з питань глобальної фінансової стабільності [3] констатується факт надзвичайно високої невизначеності в усіх сферах. Це підтверджується постійним коригуванням прогнозних значень темпів росту світової економіки за поточний рік [4].

В останніх документах Європейського простору вищої освіти саме вища освіта розглядається як один із ключових інструментів вирішення проблем, які сьогодні переживає людство.

Автори Ювілейної Доповіді Римського клубу [5] в межах «Нового Просвітництва» закликають до фундаментальної трансформації мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд, цілісне бачення складності світу на основі системного підходу. Відповіддю на глобальні виклики часу має стати інноваційна освіта. Саме освіта, як галузь, з початку нового століття піддавалась найзначнішим трансформаціям. Відбулось багато змін у системах, формах, методах, технологіях навчання.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на

2018-2020 роки [6] визначила цифровізацію освіти як сучасний етап її інформатизації, що відповідно передбачатиме насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможлиблює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний освітній простір.

Розвиток Інтернету, мобільного та інших видів зв'язку, хмарних технологій, штучного інтелекту тощо, на початку XXI століття внесли суттєві зрушення в організацію і методику навчання, що дає змогу, на нашу думку, виділити окремий етап розвитку освітніх технологій часовий період – з 2010 року по теперішній час.

Водночас, важливим сьогодні є дослідження нового етапу розвитку освітніх технологій, враховуючи стрімку інформатизацію суспільства, діджиталізацію всіх сфер життєдіяльності людини та сучасні виклики світу і необхідність адекватного на них реагування.

Трансформація освіти в контексті сучасних викликів

Для вирішення завдань трансформації освіти потрібна побудова освітньої політики на всіх ланках. Проте, до цього часу в Україні не сформовано цілісного документу, який би регулював політику в сфері освіти на державному рівні. Указом Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» передбачено формування розвитку національної освіти адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить стійкий рух та розвиток України в першій чверті XXI століття, інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір [7]. Пріоритетом розвитку освіти у Стратегії зазначено впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

На вимогу часу вітчизняні та зарубіжні консультанти та експерти, професійні громадські організації розробили «Цифровий порядок денний України 2020» [8], який визначив ключові політики, першочергові сфери, ініціативи та проекти цифровізації України на 2017–2020 роки. У Проекті Українського інституту майбутнього «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою» [9] освіта визначена як один із базових елементів екосистеми (цифрових) інновацій та цифрової економіки загалом. Для цифровізації освіти Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [6]

передбачено створення освітянських ресурсів і цифрових платформ з підтримкою інтерактивного та мультимедійного контенту; розроблення та впровадження інноваційних комп'ютерних, мультимедійних та комп'ютерно орієнтованих засобів навчання та обладнання для створення цифрового навчального середовища. Одним із КРІ розвитку цифрових компетентностей громадян передбачається, що через 10 років 95% молоді віком від 16 до 20 років будуть володіти базовими цифровими компетентностями, а для громадян віком від 50 років до 2030 року будуть реалізовані національні програми цифрової адаптації [9].

Вочевидь, стрімкий розвиток і активне використання інформаційних, зокрема цифрових, технологій в усіх сферах життя вимагає системного підходу до трансформації системи освіти.

В останні роки кращою світовою практикою було запропонована основа для цифрової трансформації освіти та навчання [10–12]. Розроблені рамки цифрової компетентності для громадян, педагогів, освітніх організацій, споживачів. Оголошена стратегія виконання й підтримки ряду досліджень та ініціатив під назвою «Навчання і навички в цифрову еру», що були спрямовані на вивчення впливу ІКТ на процес навчання та викладання, а також на виокремлення низки показників (дескрипторів), які можуть слугувати орієнтиром для моніторингу та оцінювання цифрових навичок та компетентностей сучасної людини [10].

Планом дій Цифрової освіти [12] визначені основні пріоритети системи освіти та навчання в епоху швидких цифрових змін:

Використання цифрових технологій для викладання та навчання.

Розвиток відповідних цифрових навичок та компетенцій для цифрової трансформації.

Удосконалення освітніх систем за рахунок аналізу даних та передбачення.

Брак кадрів є однією з основних перешкод розвитку інновацій. У всьому світі сьогодні не більше 22 000 спеціалістів рівня PhD у сфері штучного інтелекту (AI) й лише у США налічують понад 10 000 відкритих вакансій. В Європі до 2030 року робочий час, проведений із використанням інноваційних технологічних навичок, збільшиться на 20%, а з використанням базових технологічних компетенцій – на 65%. За подальші 10 років 90% робочих місць потребуватимуть цифрових навичок. Попит також зростає на працівників із соціальними й емоційними навичками – приблизно на 22% в усіх галузях промисловості Європи до 2030 року [9].

Для прийняття рішень, спрямованих на побудову майбутнього середовища освіти, необхідно врахувати результати аналізу світових тенденцій, які зазначені у звіті ОЕСР 2019 року [13], зокрема, вказуються три мегатренди, що впливають на майбутнє освіти: глобалізація;

цифровізація; старіння населення.

Під впливом глобалізаційних процесів у світі протягом найближчих десяти років більшість населення світу складатиметься із середнього класу, що вплине на забезпечення кращої освіти для більшої кількості людей, а також задоволення очікувань від освіти з боку більш вимогливих клієнтів. Продовження зростання міжнародної мобільності призведе також до необхідності інтегрувати студентів з різних груп суспільства, що може призвести до політичних і соціальних заворушень.

Прогнозуючи розвиток освіти, слід враховувати старіння населення: за останні 45 років тривалість життя зросла в країнах ОЕСР в середньому від 70 до 80 років. Очікується, що частка людей віком від 65 років продовжить зростати. Працівники старшого віку зіткнуться із невпевненістю на ринку праці, отже, підвищуватиметься потреба у доступі до перепідготовки та підвищення кваліфікації. Вочевидь, освоєння новітніх технологій вимагає цифрової грамотності та критичного мислення.

Фахівці Міжнародної платформи Studyportals [14], до якої залучені біля 4000 університетів світу, та низка національних інститутів вважають мегатрендами у сфері вищої освіти: зростання кількості людей, залучених до вищої освіти (332 млн студентів до 2030 року або на 56% більше порівняно з 2015 роком); якісні зміни в характері попиту – просування освіти протягом життя; впровадження онлайн/змішаного навчання; подрібнення освітніх програм; орієнтація на результати в кар'єрі; спеціалізація/консолідація інституцій.

Під впливом мегатрендів інституції (особливо в країнах з високим рівнем доходів) будуть змушені пропонувати більш актуальні, доступні та гнучкі академічні програми, щоб наздогнати кількісне зростання користувачів освітніх послуг та якісні зрушення попиту.

За ініціативи Консорціуму нових медіа (NMC) близько 20 років тому створений Horizon [15; 16] – проект щодо нових технологій викладання та навчання з метою допомогти викладачам та лідерам думок у всьому світі спиратися на інновації, що відбуваються в їхніх закладах, надаючи їм експертні дослідження та аналіз. NMC Horizon Report складає група освітніх експертів з різних країн. Технології оцінюються за різними критеріями, проте ключовий – потенціал для викладання, навчання та досліджень у вищій освіті. Залучені асоціацією EDUCAUSE експерти з різних країн світу окреслили ландшафт і визначили найбільш впливові тенденції, що формують вищу освіту, викладання та навчання. Автори зауважують, що для кожної з тенденцій може існувати більша кількість різноманітних особливостей, ніж висвітлено у звіті, залежно від типів установ вищої освіти, регіонів світу тощо. Більша частина (65%) експертів представляли громади США, а 35% – Австралію, Китай, Єгипет, Францію,

Тайвань та Велику Британію. Хоча експерти намагалися узагальнити та висвітлити саме глобальні тренди, однак, вони не відкидають існування інших.

У звіті Horizon Report 2020 [16] експерти проаналізували і відібрали ключові тренди, які формуватимуть майбутнє вищої освіти наступні п'ять років, а також технології і практики, які впливатимуть на розвиток освіти. Названо п'ять мегатрендів: соціальні, технологічні, економічні, вищої освіти, політичні.

Технологічні

Розвиток штучного інтелекту, формування цифрового навчального середовища наступного покоління, проблеми аналітики даних та питання конфіденційності. Штучний інтелект (AI) вже використовується у світі як частина освітніх послуг та як частина проекту навчальних програм. Збільшення використання AI прогнозується для отримання зворотного зв'язку роботи студентів, також у якості пристроїв віртуального помічника. Цифрове середовище навчання наступного покоління (NGDLE) створює трансформаційний зсув у тому, як заклади будують свої навчальні екосистеми для студентів та викладачів, забезпечуючи більшу гнучкість, мобільність організації і планування навчального процесу. Проте ЗВО повинні дотримуватись політики конфіденційності, обережно ставитись щодо партнерства та обміну даними з іншими організаціями, та урядами про користувачів освітніх послуг.

Економічні

До економічних трендів відносять: вартість вищої освіти, майбутню роботу та навички, кліматичні зміни. Очікується зростання ролі і значення освіти у відповідь на глобальні виклики світу. Основне завдання освіти – ефективно генерувати знання та навички, необхідні людям для роботи та життя, за розумну ціну. За відсутності такого підходу, у вищих навчальних закладах багатьох країн, як і раніше, спостерігатиметься зменшення фінансування та підтримки урядів і бізнесу.

Вища освіта

Тренди вищої освіти: зменшення чисельності студентів, альтернативні шляхи до освіти, онлайн-освіта. Уявлення про те, якою має бути вища освіта, її цілі, призначення та користувачі її послуг, постійно змінюється у відповідь на тенденції та зміни в людському мисленні на соціальному, політичному та економічному рівнях. Потрібно побудувати моделі вищої освіти, які застосовуватимуть у майбутньому практики викладання та навчання відповідно до цих тенденцій, принципово переосмислити місію вищої освіти.

Політичні

Скорочення фінансування вищої освіти, цінність вищої освіти; політичну поляризацію відносять до політичних трендів. Освіта, з однієї

сторони, впливає на політику та законодавчі норми, спрямовані на освітні стандарти та їх фінансування, а з іншого боку, вона є продуктом політичного світу.

Соціальні

Це благополуччя та психічне здоров'я студентства, демографічні зміни; справедливі та чесні практики. Ініціативи щодо забезпечення добробуту та психічного здоров'я в коледжах та університетах, включаючи нові технології та програмні рішення, стають необхідними для студентів, які повідомляють про переживання, тривоги, депресії та пов'язані з ними проблеми. Постійні зрушення в демографічній ситуації у світі, включаючи тенденції та закономірності міграції, потребують нового погляду на завдання вищої освіти. Орієнтація освітніх послуг на забезпечення рівності та різноманітності їх надання дедалі стає важливою.

В Україні одним із найпомітніших негативних трендів у вищій освіті є зменшення чисельності здобувачів (рис. 1.1). Проте, за рівнем охоплення вищою освітою, Україна у Глобальному інноваційному індексі 2020 року посіла 14-те місце зі 131 країни. 82,7% населення традиційного офіційного віку навчання в Україні має вищу освіту або навчається.

Менший за рівнем охоплення вищою освітою показник в Німеччині (70,2%, 28-ме місце), Польщі (67,8%, 34-те) та Великій Британії (60%, 46-те місце) [17].

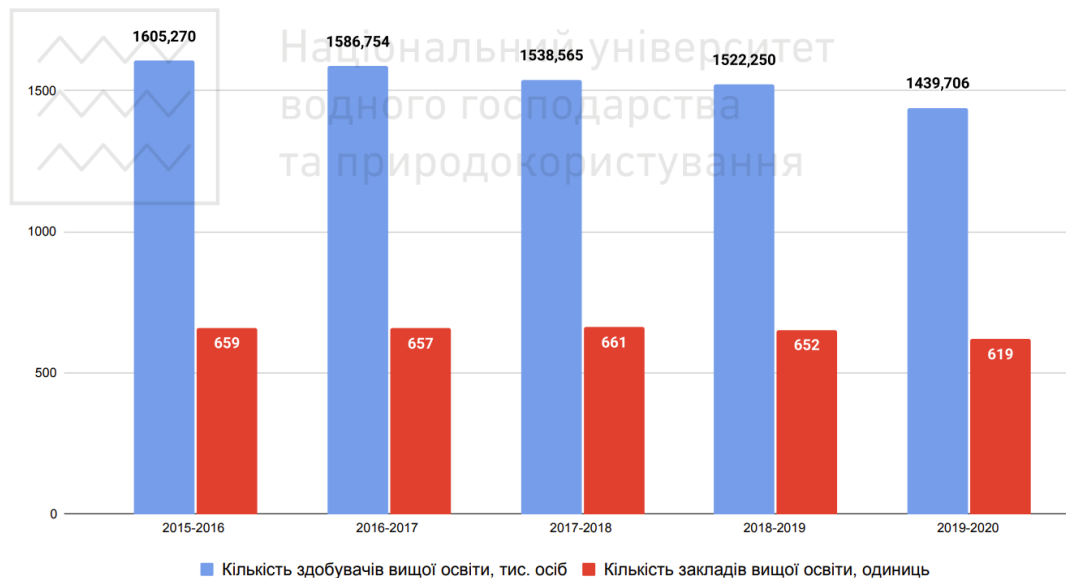

Рис. 1.1. Динаміка чисельності здобувачів освіти та кількості закладів вищої освіти України (2015/2016–2019/2020 н. рр.)*

*на підставі [18]

Освітні технології і практики, пов'язані з новими викликами (рис. 1.2).

ТЕХНОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ	<i>Машинне навчання</i>	Інформаційна безпека	ОСНОВНІ ВИКЛИКИ
	<i>Відкриті освітні ресурси, навчальні платформи</i>	Фінансування	
	<i>Аналітика для успіху студентів</i>	Цифрова інтеграція	
	<i>Технології адаптивного навчання</i>		
	<i>Віртуальна, доповнена, змішана реальність для навчання</i>	Доступність	

Рис. 1.2. Ключові освітні технології і практики та пов'язані з ними виклики

Тенденцією сучасного етапу інформатизації освіти вітчизняні вчені [19] називають загальне прагнення до інтеграції різних комп'ютерних засобів навчання та засобів інформаційно-комунікаційних технологій, таких як електронні бібліотеки, довідники, енциклопедії, навчальні програми, засоби автоматизованого контролю знань учнів, комп'ютерні підручники та тренажери, в єдині програмно-методичні комплекси, що розглядаються як навчальні електронні видання і ресурси: електронні інформаційні продукти; електронні подання паперових видань і інформаційних матеріалів; програмні продукти; інструментальні засоби для створення електронних засобів навчання; програмно-інформаційні продукти; електронні засоби навчання; комплексні й допоміжні засоби; спеціалізовані інформаційні ресурси мережі Інтернет [19, с. 197–198].

З іншого боку, цифровий освітній простір на рівні країни та ЗВО потребує ефективної системи інформаційної безпеки. Конфіденційність і доступність навчальної інформації, створеної професорсько-викладацьким складом ЗВО, захищеність доступу до студентських робіт, журналів оцінювання та результатів іспитів і заліків – впливають на якість і добросовісність освітніх послуг. Системи дистанційного навчання, рекомендовані Міністерством освіти і науки України, мають високий рівень захисту від несанкціонованого доступу. Наприклад, система

Moodle є захищеною від зовнішніх загроз, спама та хакерських атак. Щоб не піддавати сайт ризику, достатньо заборонити доступ до навчального сервісу незареєстрованим користувачам, а також заборонити самореєстрацію. Отже, формування навичок інформаційної безпеки повинно стати складовою частиною навчального процесу як на рівні викладача, так і на рівні студента.

Суттєвим викликом для впровадження в освіту сучасних технологій навчання є обмеженість фінансової спроможності. Порівняно з іншими країнами світу видатки на одного студента в Україні найнижчі [17]. Очевидно, що в сучасних умовах фінансування освіти за звичними моделями відбуватися не може. Створення цифрової освіти неможливе без значних капітальних вкладень у заклади вищої освіти. Цифровізація освіти суттєво збільшує навантаження викладача, адже, крім проведення занять, значну увагу необхідно приділити створенню відповідного навчально-методичного забезпечення дисципліни в електронному вигляді, постійно працювати над внесенням необхідних змін у навчальний матеріал, презентації, тести для контролю та самоконтролю. Якісний цифровий контент неможливо зробити без команди спеціалістів і відповідного обладнання.

Доступність освіти сьогодні залежить від можливостей здобувачів освіти щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій. Так звані недопредставлені групи населення, для яких частка здобувачів вищої освіти істотно менша від середніх показників відповідних вікових груп, включають: родини з низькими доходами; родини, де батьки мають низький соціальний статус; родини, що проживають у важкодоступних і віддалених регіонах та в сільській місцевості; біженців і мігрантів; сиріт; осіб із захворюваннями; мовних, етнічних та релігійних меншин; студентів, що мають доглядати за хворими членами родини чи особами похилого віку, тощо. Високий рівень цифрової нерівності перш за все пов'язаний з тим, що у містах доступом до широкосмугового зв'язку охоплено 95% населення [20], а в селах – не більше 20%.

За дослідженнями Navitas Ventures, у найближчі 10–15 років традиційний навчальний процес буде значно реформований завдяки цифровим моделям навчання. Проте, у зв'язку з новими викликами спричиненими карантинними обмеженнями, трансформація прискорюється. Автори звіту Горизонт-2020 зазначили, що віднині припиняють спроби прогнозувати, коли певні технології будуть впроваджені. Це пов'язано із непередбачуваністю, у тому числі кризи COVID-19, що змусила заклади освіти перебудуватись у короткі терміни і працювати з доступними технологіями, щоб продовжити надавати освітні послуги.

На 2019 рік не прогнозувалось надзвичайного збільшення відкритих

онлайн курсів. Проте, пошуковий запит сьогодні у системі Google онлайн курсів надає приблизну кількість результатів 162 000 000. Як зазначається у Дослідженні Європейського фонду освіти [21], вплив цифрової трансформації освіти найбільш виразно проявляється завдяки масовості відкритих онлайн курсів. Успішними прикладами Edtech – впровадження освітніх технологій в Україні – є Prometheus, платформа онлайн-курсів дистанційної освіти; Preply, освітня платформа, що пропонує користувачам онлайн-репетиторів; Coursmos, онлайн-навчання у форматі мікрокурсів; Highbrow, сервіс e-mail розсилки навчальних відеокурсів та ін. На сайті Міністерства освіти і науки України та в окремих вітчизняних ЗВО, зокрема Національному університеті водного господарства та природокористування, у питаннях Вступної кампанії абітурієнтам допомагає чат-бот. Функції цифрових помічників-ботів у навчальному процесі стосуються не лише відповідей на стандартні запитання, вони можуть відправляти студентам корисні статті або запросити до дискусії. Штучний інтелект дозволяє персоніфікувати навчальний процес, аналізуючи темп засвоєння знань та пропонуючи індивідуальний план навчання, що дозволить запобігати зниженню успішності студента.

Віртуальна та доповнена реальність – ще один цифровий інструмент навчання, що імітує проведення експериментів. Google Play та App Store пропонують велику кількість мобільних застосунків з доповненою реальністю, проте україномовного контенту все ще недостатньо для проведення повноцінних інтерактивних занять.

Анонімне опитування одного з найбільших вишів України (Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне) після весняного семестру 2020 року, вимушено проведеного онлайн в умовах карантину, свідчить, що найбільш використовуваними інструментами стали Google Meet, корпоративна електронна пошта та навчальна платформа Moodle (рис. 1.3).

Результати анонімного опитування також свідчать, що приблизно 4% студентів не бере участі у дистанційному навчанні. Технічні проблеми та неякісний інтернет, як обставини, що заважають організації повноцінного дистанційного навчання, назвали 69% респондентів-викладачів та 31% студентів. Серед негативних факторів дистанційної освіти респонденти виділили низьку активність студентів, відсутність живого спілкування, збільшення навантаження та часу на підготовку до занять. Застосовувати і надалі елементи дистанційного навчання бажають 75,6% студентів і 83,3% викладачів. Категорично проти онлайн навчання висловились 24,4% студентів і 16,7% викладачів. У цілому бачимо технічну і моральну спроможність учасників освітнього процесу засвоювати новітні технології.

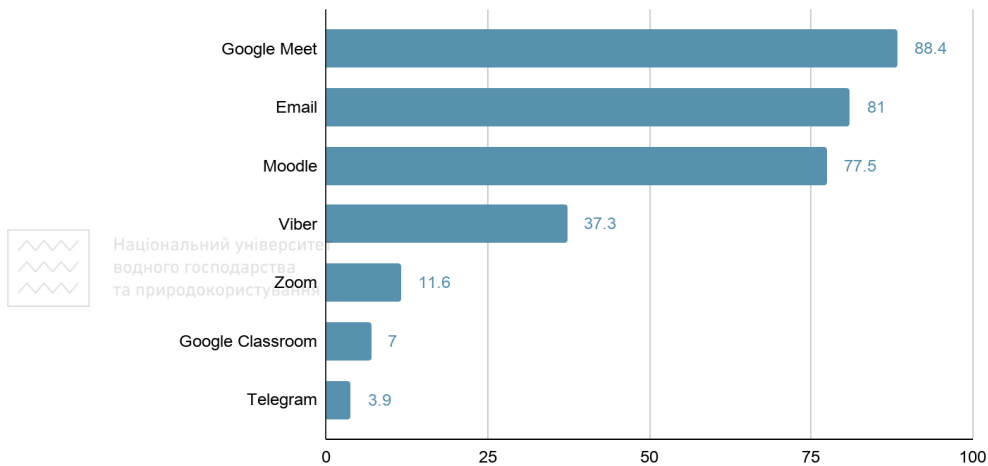

Рис. 1.3. Використання інструментів дистанційного навчання та їх значущість (за даними опитування*)

** на підставі [22]*

Наразі в Україні триває цифрова трансформація вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти (е-Університет) [23]. У межах проєкту Е-Університет заплановано автоматизацію вступної кампанії; автоматизацію процесів набору та навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства; запровадження електронного ліцензування; модернізацію Єдиної державної електронної бази з питань освіти; створення та модернізацію єдиної електронної системи моніторингу працевлаштування випускників.

Таким чином, цифрова компетентність стає необхідною умовою набуття вищої освіти та працевлаштування. У зв'язку із зростанням ролі цифрових компетентностей у сучасній освіті, серед питань, які потребують уваги, є створення єдиних підходів до визначення цифрових компетентностей у професійних стандартах та єдиних вимог до освітніх програм з розвитку інформаційно-цифрової компетентності фахівців різних професій; єдиних вимог до цифрових компетентностей в системі освіти [24]. Розроблення та впровадження відповідних рамок цифрових компетентностей та методичних рекомендацій щодо їх застосування передбачається здійснити до кінця 2022 року [25].

Висновки

Вища освіта в усьому світі зіштовхується з небаченими досі викликами. Заклади освіти працюють в умовах скорочення фінансування, зниження чисельності студентів, інших викликів. Разом з тим, Індустрія 4.0 вимагає постійного оновлення ІТ технологій, застосування нових

методів навчання. Потреби ринку праці у спеціалістах з навичками у таких областях, як аналітика даних, хмарні обчислення, штучний інтелект і машинне навчання дуже великі. Однак класична система освіти і професійної підготовки має обмежені можливості у їх підготовці.

Освітні інституції під впливом мегатрендів змушені пропонувати більш актуальні, доступні та гнучкі академічні програми, впроваджувати онлайн/змішане навчання; здійснювати подрібнення освітніх програм, посилювати індивідуальний підхід до здобувачів освіти.

Реальним виходом із ситуації є розвиток навчання викладачів упродовж життя, заохочення до освоєння нових технологій, нові форми навчання здобувачів, державні інвестиції в освіту. Стратегія діджиталізації країни вимагає адаптації освіти до нових вимог, і з свого боку освітяни і студенти демонструють готовність до змін, про що свідчить проведене дослідження.

Інтеграція освіти з практичною діяльністю, бізнесом й наукою є першочерговим завданням. Однак, заклади освіти в Україні залишаються лише споживачами іноземних новітніх технологій, не продукуючи власних. Практична діяльність ЗВО втілюється у різноманітних виробничих практиках для студентів та участі професорсько-викладацького персоналу у грантах та науково-дослідних роботах, які не забезпечують суттєвого покращення матеріальної і фінансової бази закладу вищої освіти та створення можливостей для подальшого розвитку його потужності.

Маємо два сценарії розвитку подій. Перший полягає у підтримці з боку держави у створенні наукових центрів з впровадженням новацій. Другий сценарій – перехід до приватних освітніх центрів з відповідною платою за навчання, що дозволить оновлювати цифрові технології і навчати або залучати професіоналів. Проте другий сценарій означає, що якісна освіта стане недоступною для більшості громадян, і, в свою чергу, спричинить подальший економічний занепад країни.

Парадигма освіти, як галузі, що обслуговує економіку, повинна відійти у минуле. Нові виклики часу потребують визнати за освітою перше місце серед всіх галузей, оскільки саме від висококваліфікованих громадян залежить подальший розвиток цифрового суспільства. Цифрові технології змушують переглядати підходи до обмеження інформації, унеможливають жорсткий контроль і керування з боку державних структур. І саме це протиріччя, на нашу думку, між вимогами нових технологій і старого механізму управління, спричиняє загибель стосунків економіки і освіти, якими ми їх знали. На сьогодні закладам у сфері освіти і науки конче потрібна державна підтримка. Іншим галузям необхідно послаблення державного контролю, який є спробою утримати застарілі способи формування і управління еліт.

Список використаних джерел

1. COVID-19. Education Response Preparing thereopening of school. Published in 2020 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, Paris, France (2020). URL: <http://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373401?web=1> (дата звернення: 10.04.2021).

2. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond (2020). URL: <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-education-during-covid-19-and-beyond> (дата звернення: 10.04.2021).

3. Global Financial Stability Report (2020). URL: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR> (дата звернення: 10.04.2021).

4. World Economic Outlook Reports (2020). URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO> Charting together for Education to #SaveOurFuture URL: <https://en.unesco.org/news/charting-together-education-saveourfuture> (дата звернення: 10.04.2021).

5. Ernst Ulrich von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. Springer, 2018. 220 p. URL: http://filipmalinowski.net/Club_Of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf pdf (дата звернення: 10.04.2021).

6. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : схвалено розпорядженням КМУ від 17.01.2018 р. № 67. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 року № 344/2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 10.04.2021).

8. Цифрова адженда України – 2020. Концептуальні засади. URL: <https://ucsi.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

9. Україна 2030Е — країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html> (дата звернення: 10.04.2021).

10. European Commission. (2020). Learning and Skills for the Digital Era. EU Science Hub. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/learning-and-skills>. (дата звернення: 10.04.2021).

11. Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en (дата звернення: 10.04.2021).

12. Digital Education Action Plan (2018–2020) https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en (дата звернення: 10.04.2021).

13. Trends Shaping Education 2019, OECD Publishing, 2019, 107 p.

URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/trends-shaping-education-2019_trends_edu-2019-en#page1 (дата звернення: 10.04.2021).

14. Choudaha R., Edwin Van Rest. Envisioning Pathways to 2030: Megatrends shaping the future of global higher education and international student mobility, Studyporals, 2018, 72 p. (дата звернення: 10.04.2021).

15. 2019 Horizon Report. Higher Education Edition. Louisville, CO: EDUCAUSE, 2019. С. 44. URL: <https://library.educause.edu/resources/2019/4/2019-horizon-report> (дата звернення: 10.04.2021).

16. 2020 EDUCAUSE Horizon Report. Teaching and Learning Edition. Louisville, EDUCAUSE, 2020. С. 58. URL: <https://library.educause.edu/resources/2020/3/2020-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition> (дата звернення: 10.04.2021).

17. Проект Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitku-vishoyi-osviti-ukrayini> (дата звернення: 10.04.2021).

18. Освіта в Україні: виклики та перспективи. *Інформаційно-аналітичний збірник*. Київ 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya%20serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

19. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навч. посіб. К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.

20. Пищуліна О. Дві сторони цифрових технологій: «цифрова диктатура» або збереження стійкості. Київ, 2019. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/dvi-storony-tsyfrovykh-tekhnologii-tsyfrova-dyktatura-abo-zberezhennia-stiikosti> (дата звернення: 10.04.2021).

21. Digital skills and competence, and digital and online learning. European Training Foundation, Turin, 2018. URL: https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2019/09/DSC-and-DOL_0.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

22. Результати анонімного онлайн опитування науково-педагогічних працівників (НПП) стосовно дистанційної форми навчання в НУВГП. URL: <https://nuwm.edu.ua/sp/opituvannja> (дата звернення: 10.04.2021).

23. Цифрова трансформація вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти (е-Університет) <https://plan2.diia.gov.ua/projects> (дата звернення: 10.04.2021).

24. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схвалено розпорядженням КМУ від 3 березня 2021 р. № 167-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

25. План заходів з реалізації Концепції розвитку цифрових компетентностей: затв. розпорядженням КМУ від 3 березня 2021 р. № 167-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

Олена Дорошенко, Юлія Вашай

РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРЕНДІВ СУЧАСНОСТІ

Вступ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Головними тенденціями, що характеризують рівень розвитку світової економіки, можна впевнено назвати тенденції глобалізації та інтеграції міжнародних економік. Поняття глобалізації включає в себе широкий спектр економічних функцій, зокрема економічної та фінансової інтеграції держав, розвитку міжнародної торгівлі та інвестицій, туризму, технологій, міжнародного політичного співробітництва-членства у різних міжнародних і регіональних організаціях та ін.

Останні 10 років були насиченими подіями, здебільшого сформованими наслідками світової фінансової кризи та неоднозначним відновленням, яке слідувало за цим, а також, безперечно, подіями 2020 року та пандемією коронавірусу. При цьому для повернення до нормального стану в світовому масштабі можуть бути необхідні значні фінансові та нефінансові ресурси. Із урахуванням процентних ставок на історичних мінімумах, глобального потепління, дефляційного тиску, швидкого старіння населення тощо, наступні 10 років стануть "піковим десятиліттям", при цьому ряд тенденцій досягне точки перегину, згідно з основним нещодавнім звітом Bank of America. Такі глобальні передумови економічного розвитку в майбутньому супроводжуються стрімкими темпами впровадження сучасних цифрових продуктів, які кардинально змінюють як суспільне, так і економічне життя. Впливаючи на розвиток світової промисловості, сільського господарства, інфраструктури, медицини, науки, освіти та багато інших сфер життєдіяльності, цифрові технології дають змогу вирішити ряд екологічних, економічних, соціальних проблем на глобальному, макро- та мікрорівні.

Дослідженням питань глобалізації та глобальних економічних трендів присвячені праці зарубіжних науковців У. Бека, В. Бейнбріджа, Е. Гідденса, Г. Менш, М. Роко, К. Фрімена, Ф. Фукуями, Й. Шумпетера. Вітчизняними науковцями, що займалися розробкою вказаних питань, є Ю. Бажал, С. Ведернікова, А. Вергун, А. Грищук, Б. Данилишин, О. Жмеренецький, М. Згуровський, Т. Кальченко, Д. Лук'яненко, В. Сіденко, І. Тарасенко, М. Чумаченко, А. Чухно та ін. Актуальні напрямки розвитку цифрової економіки розглядаються такими зарубіжними вченими, як В. Айзексон, С. Бранд, Дж. Вейлз, Е. Вільямс, Б. Гейтс, Б. Елбрехт, Д. Енгельбарт, Дж. Ліклайдер, Дж. Фон Нейман,

Е. Петерс, С. Хантінгтон, вітчизняними вченими – В. Гейцем, А. Гриценком, Ю.Зайцевим, С. Кубівим, О. Москаленко, Т. Єфименко. Проте стрімкий розвиток світової та національної економіки, швидка поява нових економічних трендів посилює актуальність динамічних наукових досліджень у даній сфері.

Глобальні світові прогнози в короткостроковій перспективі

Національний університет
водного господарства

та

Розвиток економічної системи – це не стихійний, а запрограмований і контрольований процес. Економіка – це завжди контрольована система, в якій завжди є відповідний суб'єкт управління. В рамках інформаційної парадигми розвитку суспільства висновок про те, що стихійно розвивається економіка насправді не існує, а економічна система без належного суб'єкта управління, в принципі, не може існувати, є закономірним і логічним.

Функціонування людського суспільства як цілісної системи базується на багаторівневій мережі організаційних та технологічних принципів, тобто людське суспільство організовано в мережевій багаторівневій манері. Вищезазначений принцип організації людського суспільства став прототипом створення Всесвітньої павутини.

Сучасна глобальна економіка – це інформаційна мережа, інтелектуальна та психологічна економіка з її гіперконкурентними технологіями та методами інформації, а також психологічним, програмованим впливом на свідомість, розум та волю людей (виробників та споживачів). Під керівництвом провідних країн світу глобальна інформаційна та інтелектуальна, організаційна та управлінська мегасистема з її асиметрично регульованими потоками даних, через які у свідомість та психіку потенційних конкурентів реалізується ентропія стереотипів поведінки (програма шляхом впровадження у свідомість конкурентів інформаційних структурованих масивів рішень із заздалегідь визначеними параметрами ентропії), і називається ентропійною логікою прийняття неефективних рішень [1].

Світова економіка, перетворена у глобальну економічну систему, – це наднаціональна мегаформація, що має глобальні наднаціональні центри прийняття управлінських рішень, в яких національні економіки відіграють роль підпорядкування.

Більшість світового багатства сконцентровано в руках головних гравців глобальної економіки. У найперших десятих провідних економіках сконцентровано 68% номінального ВВП світу, а у двадцятих – 81%. Решта 172 країни створюють менше, ніж 1/5 глобальних економічних продуктів [2].

За думкою Хотенко О. Сполучені Штати Америки є найстабільнішою економікою у світі. Вона є стабільною більше, ніж сто років, оскільки у країні міцна банківська система, потужна фондова біржа, застосовується використання новітніх технологій, охоплюючи фактично всі галузі, в тому числі і у сільському господарстві. У 2019 році у номінальному вираженні обсяг американської економіки становив – \$21,44 трлн. У США зосереджений найбільший вплив у світі [3].

Китай теж розвивається у дуже швидкому темпі, завдяки добре розвиненій промисловості, новітнім технологіям, сільському господарстві, експорт країни проводиться в багатьох напрямках. В 2019 році економіка країни зросла зі швидкістю 6,3%. ВВП цієї країни у 2019 році – \$4,970 трлн, вона посіла серед наймогутніших економік світу третє місце. Ця країна не така велика за масштабом, але її досягнення великі. Банківський сектор чудово функціонує, а технології допомагають конкурувати з США та Китаєм.

Для окреслення можливих векторів розвитку національної економіки України досить важливо оперувати достовірною інформацією, що розкриває основні тенденції та тренди глобального економічного розвитку, їх прогноз на майбутнє. Такі економічні прогнози можна розглянути як в короткостроковій, так в середньостроковій і довгостроковій перспективах. Провідні світові організації проводять економічні прогнози на 2021 рік.

1. Прогнозується, що глобальна економіка буде зростати з рекордними швидкостями. Незважаючи на те, що випробувані та застосовувані вакцини викликали сподівання на перелом пандемії, оновлені хвилі та нові штами вірусу викликають занепокоєння щодо подальших перспектив [4]. На тлі виняткової невизначеності, прогнозується, що глобальна економіка зросте на 5,5 відсотка в 2021 році та на 4,2 відсотка в 2022 році. Прогноз на 2021 рік переглянуто на 0,3 процентного пункту відносно попереднього прогнозу, відображаючи очікування посилення активності вакцинації наприкінці року і додаткову політичну підтримку в кількох великих економіках [4].

2. Між секторами, країнами та рівнями доходів відновлення буде нерівномірним. Очікується, що до кінця 2021 або на початку 2022 року світова економіка оговтається та повернеться до свого допандемічного рівня виробництва. Проте, ця ситуація буде мати дещо диспорційний характер щодо різних економік світу. У Китаї економіка стала більшою порівняно із до пандемічним рівнем. Розвинуті країни, для прикладу Великобританія, Франція, Іспанія, здебільшого засновані на послугах, Німеччина, Японія – на експорті капітальних товарів, та навряд чи зможуть відновитися до докризового рівня. У цих економіках зростаючий, але нижчий рівень виробництва, стосовно прогнозів, призведе до

збільшення рівня безробіття. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зазначила, що рівень безробіття у країнах-членах ОЕСР складає близько 7% у порівнянні з допандемічним рівнем близько 5,5% [5].

3. Стимул екологічних інвестицій. Як зазначалось у світовій економічній перспективі (WEO) від жовтня 2020 року, стимул зелених інвестицій, поєднаний із спочатку помірними, але стабільно зростаючими цінами на вуглець, призведе до необхідного скорочення викидів, підтримуючи відновлення після пандемічної рецесії [4].

4. Очікується, що рівень державного боргу Великої сімки (G7) перевищить 57 трільйонів доларів. За проведеним економічним прогнозом МВФ у жовтні 2020 року, державний борг G7 збільшиться приблизно на 4 трлн дол. у 2021 році, що набагато нижче, ніж зростання на 7 трлн. дол. у минулому році. Це означає, що у відносному вираженні рівень державного боргу складає приблизно 140% ВВП G7. А якщо зрівнювати із 7 країн, що розвиваються (E7), державний борг збільшиться близько на 2 трлн дол. [5].

6. Вперше, глобальний випуск зелених облігацій перевищить 500 мільярдів доларів. Зелений новий договір ЄС – це регіональні зусилля, які спрямовані на обмеження викидів вуглецю, а також міжнародні угоди (для прикладу, Паризька угода), що вимагають значних сум інвестицій у зелену інфраструктуру в найближчі десятиліття. Зелені облігації, спрямовані на безпосереднє фінансування екологічних проектів, складають менше 5% світового ринку фіксованого доходу. Очікується, що в 2021 році загальний обсяг випуску зелених облігацій буде становити аж пів трільйона доларів США (рис. 1.4).

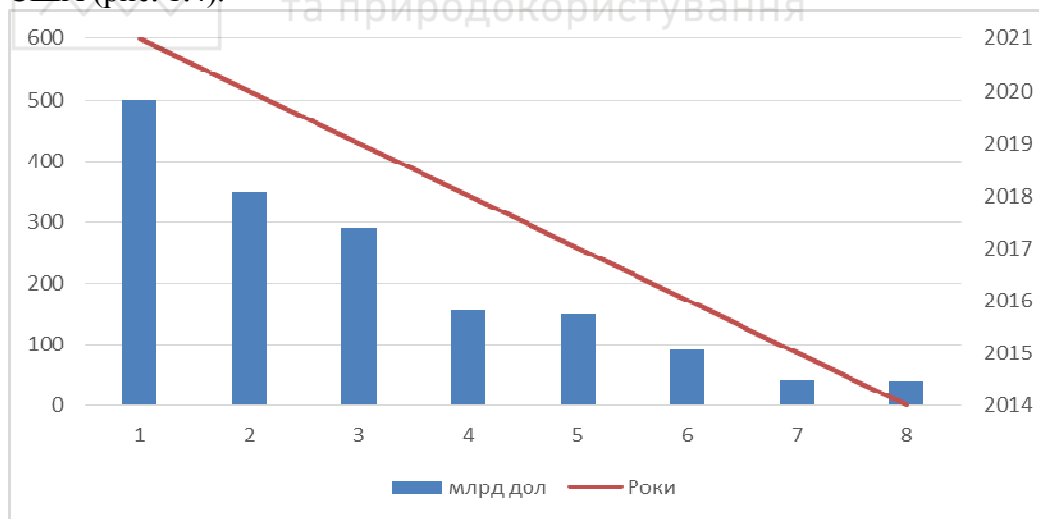

Рис. 1.4. Глобальна емісія зелених облігацій
Проілюстровано за [5]

7. Ціна на нафту залишиться нижче \$ 60 млрд, однак у другій половині року може зрости. Ціни на нафту відновились до мінімуму в 2020 році, і надалі лишатимуться відносно низькими. Попит на нафту, особливо з країн Північної півкулі, швидше за все, буде стриманим впродовж перших шести місяців року (попри нещодавнє зростання в Китаї). Винятком є потрясіння або геополітичні події на Близькому Сході. Схожа ситуація очікується щодо рівнів видобутку нафти, при цьому пропозиція лишатиметься набагато нижчою за докризовий рівень у першій половині року, і поступово зросте поряд із поверненням попиту [5].

9. Виробництво електроенергії з відновлюваних джерел енергії буде набирати обертів. Основним джерелом виробництва електроенергії є вичопне паливо. Потужність сонячної фотоелектричної батареї зростатиме швидкими темпами на тлі зростаючої потужності в ЄС, Індії та Китаї. Якщо ці тенденції продовжуватимуться, то сонячна потужність фотоелектричної енергії має перевершити потужності природного газу в 2023 році та вугілля у 2024 році у світовому електроенергетичному секторі [5].

Глобальні тенденції у довгостроковій перспективі

Bank of America Merrill Lynch Global Research нещодавно склав звіт у якому було вказано, що наступні 10 років називатимуть «піковим десятиліттям» через старіюче населення, процентні ставки на історичних мінімумах, глобальне потепління, дефляційний тиск [6].

Група банку також сформулила мегатренди, які, ймовірно, чекають нас у майбутньому за такими напрямками: пік глобалізації; глобальна рецесія; зміни клімату; роботи і автоматизація; підтримка морального капіталізму; розумне все; кількісна невдача; розщеплення; космос; демографія.

Український аналітик Жмерецький О. виділив такі тренди глобального економічного розвитку:

1. Пригальмування темпів зростання економіки всіх країн.
 2. Скорочення кількості робочих місць.
 3. Посилення нерівності між країнами і людьми.
 4. Зосередження глобальної економіки в мегамістах.
 5. Збільшення ролі послуг в експорті та туризму.
 6. Зростання протекціонізму у торгівлі, скорочення частки сировинних товарів.
 7. Масова міграція з Африки та Близького Сходу [8].
- Розглянемо ці та інші тренди детальніше.

У найближчі 20 років економічне зростання планети буде складати не більше, ніж 2–3% ВВП на рік. Для найбільших країн єврозони середні темпи росту становитимуть 1,5–2%, Китаю – 3,5%. В'єтнам, Нігерія і Філіппіни досягнуть найбільшого росту – всього лиш 4,5–5,5%. А для країн з відсталою економікою такі темпи приведуть до пастки бідності [8].

Свій економічний ривок раніше вже втілили Китай та Індія, тому приблизно через 30 років ВВП на душу китайця складатиме – 79 тис. дол., що всього у два рази менше середнього доходу американця. У порівнянні з теперішнім 33-кратним відставанням, житель Індії стане біднішим за американця лише у чотири рази.

На жаль, стартовий рівень при середніх темпах зростання в Україні – дуже малий, тому країна займатиме останні місця після азіатських країн та буде однією із найбідніших країн світу [8].

Середній заробіток українця зараз складає 4,7 тис. грн, і в кращому випадку, якщо країна існуватиме, то через 25 років він може зрости лише до 9 тис. грн. за умови стабільності грошової одиниці.

Наноматеріали з досконалими властивостями, шляхом докорінних перетворень змінюють більшість секторів промисловості та зможуть підірвати економіки країн-експортерів, орієнтованих на сировину, оскільки для розвинених країн саме розвиток нанотехнологій, а не наявності природних ресурсів буде перевагою.

В Україні сировина складає дві третини експорту України: 33% – харчова та харчова продукція, 21% – руда та чорна металургія, 3,6% – лісництво. Крім того, що частка сировини в Україні зростає, а української промисловості – зменшується.

Широко розповсюджене поширення 3D-друку внесе зміни у міжнародну торгівлю та підвищить частку місцевого виробництва. Між тими, хто був в змозі модернізуватися, і тими, хто ні, з'явиться великий розрив. В Україні питома вага експорту високотехнологічної продукції знижується безперервно (у 2018 році – із 6,4% – до 5,6% при середньосвітовому значенні близько 20%, рис. 2) [2].

Очікується, що економіки, що розвиваються, зростатимуть швидше, ніж розвинені економіки, і в результаті такі країни, як Китай та Індія, швидше за все, обійдуть нинішніх світових лідерів, таких як США, Японія та Західна Європа. При цьому інші економіки, що розвиваються, такі як Індонезія та Мексика, до 2050 р. ввійдуть до десятки найкращих економік за ринковими курсами валют, обігнавши такі країни, як Італія та Росія.

У 2020 році за звітністю світового банку 59% зобов'язань у 12 різних сферах здійснювали люди, а до 2035 року цей відсоток зменшиться близько до 50%, решта відсотків – буде автоматизована, у виконанні роботів. До 2029 року штучний інтелект буде спроможний досягнути рівня інтелекту людини [9].

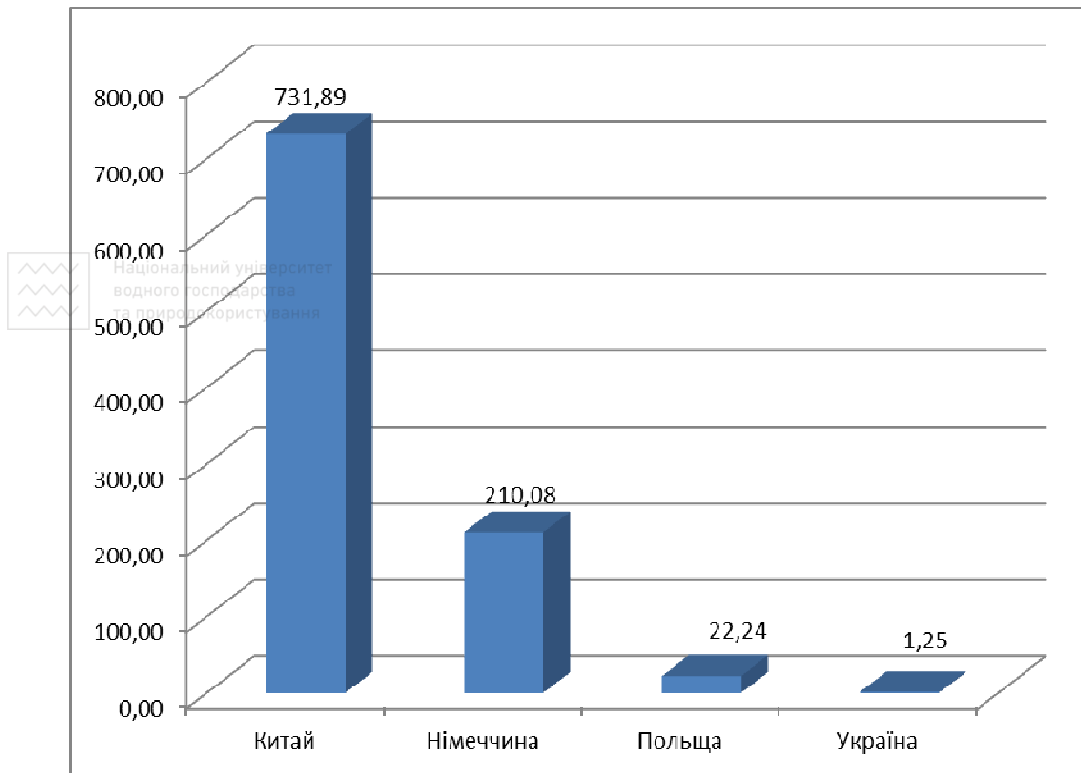

Рис. 1.5. Експорт високотехнологічної продукції (об'єм, млрд дол. США)
проілюстровано авторами за [2]

Після запуску автопілотного наземного транспорту, впровадження різноманітних алгоритмів та робототехніки стає менше робочих місць у промисловості та сфері послуг. Для прогресивних країн автоматизація не є проблемою, оскільки вони є більш стійкими. У той час, коли в таких країнах починають створювати креативні робочі місця, в Україні 40% людей працюють на виробництвах з низьким технологічним рівнем, 15% – робітники у сфері видобутку корисних копалин і сільському господарстві. Отже, незабаром більшість українських працівників можуть виявитись непотрібними.

Подальший розвиток новітніх технологій відповідно потребуватиме фахівців зі спеціально призначеними навичками та знаннями. Згодом економічний розрив між висококваліфікованими та низькокваліфікованими працівниками збільшиться [9].

Україна у рейтингу IMD World Talent Ranking 2020 (індекс конкурентоспроможності талантів) посіла 42 місце із 63-х, й наразі знаходиться між Чилі (41-е) й Таїландом (43-е). Незмінним лідером четвертий рік поспіль визнано Швейцарію, яка стала найкращим місцем у світі для залучення та навчання кваліфікованих фахівців [10].

За результатами опитування, 40% громадян України бажали б працювати за кордоном, а 30% – поїхати за кордон та залишитись там на постійне місце проживання. Прогнозується, що до 2050 року в Україні кількість робочої сили зменшиться ще на 3–4 млн осіб. Через це відбуватиметься натиск на пенсійну і медичну реформи. У результаті соціальні видатки змусять державу економити на освіті, науці та капітальних інвестиціях, що остаточно підірве перспективи розвитку [8].

Приблизно через вісім років 600 міст у світі будуть вміщувати 25% населення планети і виробляти 60% світового ВВП. Перші 23 мегаполіси з населенням понад 10 млн осіб генеруватимуть близько 10% обсягу світової економіки.

У 2025 році одними з найбагатших міст світу за розміром економіки будуть: Нью-Йорк, Токіо, Шанхай, Лондон і Пекін за прогнозами McKinsey. А міста Осло, Доха, Берген, Макао і Тронхейм займуть перші місця за ВВП на душу населення. За світовими даними, Нью-Йорк багатший за Київ у 88 разів і навіть багатший за Україну 17 разів (1,5 трлн дол. ВВП за 90 млрд дол ВВП України і 17 млрд дол – у столиці) [8].

У звіті Global Talent in Global Cities описано переваги, яких не вистачає містам. Для приваблення талантів в основному недостатньо: якісно сформованої інфраструктури, конкретних ринкових умов і ділового середовища, талановитих людей з особливими можливостями з якими можна іти на співпрацю, умови життя на вищому рівні разом з інвестиційно-привабливим кліматом, культурним середовищем, гарантованою безпекою та легким доступом до послуг з охорони здоров'я та освіти [13].

Щодо клімату, то його зміни дедалі більше відчуються. Густонаселені та бідні регіони Землі потерпатимуть від посухи, екстремальної спеки, повеней, нестачі води.

У бідних країнах Африки і Близького Сходу на 50% зросте популяція, а середній вік буде – 20 років. Результатом цього стануть конфлікти, епідемії, безробіття і масова міграція. Тоді Україна і стане нормальним притулком для неосвічених біженців. Чисельність населення світу, очікується, збільшиться приблизно на 1 млрд людей до кінця десятиліття. І через це збільшення населення може призвести до вичерпання залишкового вуглецевого бюджету, водночас можуть прискоритися темпи глобального потепління. Все це зумовить серйозні руйнівні, як і соціальні, так і політичні наслідки [9].

Наведені глобальні економічні тенденції супроводжуються шаленими стрибками в розвитку цифрових технологій, які трансформують як глобальне, так і особисте життя кожної людини на землі. Впровадження новітніх програмних продуктів, сервісів, техніки кардинально змінює

підходи до державного управління, до управління окремими суб'єктами господарської діяльності. Згідно з прогнозами МВФ [14], обсяг цифрової економіки у світі у 2025 р. сягне 23 трлн дол. США. Основою такого зростання стане трансформація галузей економіки на базі інтелектуальних підключень.

Існує щонайменше чотири рівні, згідно яких можна застосувати поняття «цифрової трансформації» до певної країни. Вони включають:

1) "регалські" функції суверенної держави (наприклад, фіскальні питання, закони та правила, національну безпеку), 2) поточну організацію та надання державних послуг (охорона здоров'я, освіта, юстиція та більшість державних служб), 3) належне функціонування економіки та суспільства відповідно до певного набору загальноприйнятих правил (як правило, конституції), певної економічної системи, а також набору культурних та конфесійних цінностей, 4) загальна ефективність та результати діяльності національної економіки в цілому, оскільки вона конкурує на міжнародній арені [15].

Враховуючи загальносистемні державні підходи до цифрової трансформації, на мікрорівні, тобто рівні окремих суб'єктів господарювання, вона має свої прояви. Табл. 1.1 ілюструє широкомасштабну трансформацію підходів до управління в цілому та до його інформаційного забезпечення через підсистему бухгалтерського обліку внаслідок розвитку цифрової економіки.

Таблиця 1.1

Вплив сучасних цифрових трендів на управління та бухгалтерський облік суб'єктів господарювання

Сучасний глобальний цифровий тренд	Вплив на управління та бухгалтерський облік суб'єктів господарювання
1	2
Нанотехнології	Використання нанотехнологій потребує меншої кількості матеріальних ресурсів, складських площ, енергетичних ресурсів, і більших затрат капітального та інтелектуального характеру, що змінює підходи до управління витратами та якістю
Аналітика Big Data	Сприяє виникненню нових методів і технологій аналізу даних, що характеризуються горизонтальною масштабованістю. Дозволяє обробляти структуровану та неструктуровану інформацію для прийняття управлінських рішень
VR/AR (віртуальна реальність/доповнена реальність)	Виникнення можливості для проведення симуляційних робочих, виробничих ситуацій без застосування додаткових ресурсів; створення 3-D моделей пристроїв та ін..

1	2
Штучний інтелект та робототехніка	Можливості роботизації бізнес-процесів, де комплекс визначених дій, аналогічним діям людини, використовуючи мову сценаріїв на підставі аналізу великих даних. Такі технології можуть виконувати стандартизовані та трудомісткі бухгалтерські процеси, знижуючи ймовірність виникнення помилок
Хмарні технології	Можливість користуватись віддаленим доступом до інформації, збереження великих масивів даних у хмарних сховищах, звільнення прив'язки до робочого місця, у т.ч. бухгалтерського, посилення координації спільної роботи над проектами, документами тощо, і, як наслідок, прискорення внутрішнього інформаційного обміну
Open Data	Курс на відкритість публічних фінансів спрощує процес прийняття рішень на основі використання доступної інформації із державних реєстрів. Керівники суб'єктів державного сектору та бухгалтерські служби мають значно менше можливостей для зловживань, зважаючи на наявні інструменти цифрового контролю з боку громадськості
Інтернет речей	Надає можливості для автоматизації аналітичного обліку. Об'єктом обліку стає мережа передачі даних. Первинний облік ґрунтується на даних сенсорів і датчиків, які обробляються і формують чітку систему аналітики
Блокчейн та криптовалюти	Технологія блокчейн дає можливість формування інформаційних баз, що характеризуються суттєвим рівнем захисту, який практично унеможливує викривлення або приховування інформації. Створюються передумови для забезпечення прозорості, цілісності та ефективності роботи баз даних.
Економіка спільного користування	Дає змогу залучати додаткові (не власні) ресурси на вигідних умовах, здавати в оренду власні активи на принципах мобільності та взаємної вигоди
CRM&BPM	Формують готові процеси до управління всіма типами угод, взаємовідносин із клієнтами і з використанням платформи bpm'online інтегрувати дані управлінського та бухгалтерського обліку

Інтенсивність цифрових трансформацій в світі характеризує ряд показників, серед яких варто виділити:

- 1) індекс цифрової еволюції (Digital Evolution Index – DEI);
- 2) індекс світової цифрової конкурентоспроможності (IMD World Digital Competiveness Index – WDCI);
- 3) індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI)

4) індекс цифрової економіки і суспільства (Digital Economy and Society Index – DESI);

5) індекс цифрової економіки (e-Intensity BCG).

Враховуючи те, що Україна представлена не у всіх вказаних рейтингах, проаналізуємо ключові моменти, що характеризують сучасний рівень і потенціал України у вказаній сфері.

Так, за індексом мережевої готовності Україна посідає 64 місце із 134 країн (рис. 1.6), що характеризує відносно низький рівень розвитку цифрової інфраструктури, використання цифрових технологій громадянами в повсякденному житті та стан інституційного забезпечення цифрових трансформацій.

Рис. 1.6. Місце України в світовому рейтингу Networked Readiness Index у 2020 році за окремими складовими
проілюстровано авторами за [15]

Згідно зведених Міністерством цифрової трансформації даних на підставі Eurostat, Global Cybersecurity Index, Global Connectivity Index, Global ICT Development Index [16], Україна має один із найнижчих рівнів покриття швидкісним мобільним інтернетом – лише 66% проти середнього по ЄС у 84%; відносно висока комп'ютеризація міських домогосподарств погіршується слабким забезпеченням закладів соціальної та публічної інфраструктури. Висока вартість утримання державних реєстрів, їх технічна та семантична розрізненість, дублювання та фрагментація даних у реєстрах сповільнюють розвиток цифрових державних послуг, сфера відкритих даних перебуває в зародковому стані.

Загальна оцінка цифрової грамотності всього населення свідчить про те, що 53% українців знаходяться нижче позначки «базовий рівень», у той час коли європейські країни, зокрема Німеччина, Чехія мають аналогічні показники вище 75% [16].

Вищенаведені короткострокові та довгострокові прогнози і тренди глобального життя дають змогу виокремити ключові напрямки розвитку вітчизняної економіки та інституційного середовища з метою посилення конкурентоспроможності України на світовому глобальному ринку:

1. Стимулювання розвитку малого бізнесу, зокрема інвестицій у ІТ сектор, який має значну конкурентоспроможність на міжнародному ринку за умови його певної фінансової підтримки.

2. Розширення можливостей громадянського суспільства, інститути якого запобігатимуть проявам корупції та порушень прав людини, що може допомогти українській економіці посилити довіру іноземних інвесторів.

3. Розвиток інноваційної освіти і цифрової грамотності населення. Особливо важливим є спрямування на набуття практичних навичок, основ фінансової та цифрової грамотності, що саме по собі стимулюватиме активне впровадження цифрових технологій у суспільне життя.

4. Розвиток сфер Big Data Analysis, Інтернету речей, перспективи яких дозволять розширити економічну діяльність, вивести її на новий якісний рівень.

5. Посилення взаємодії уряду з громадянами через вдосконалення систем електронного урядування, електронних платформ, запровадження концепцій Smart City у діяльність міст. Це дозволить мобілізувати державні ресурси у даній сфері, прискорити виконання державних функцій і посилити ефективність виконавчої влади.

Багато завдань із окреслених напрямків є запланованими до реалізації Міністерством цифрової трансформації України. Повномасштабна робота у цій сфері, яка включатиме трансформацію людських, технологічних, інформаційних ресурсів дасть змогу вийти Україні із когорти країн із низькими науково-технологічно-інноваційними показниками та наблизити власну економіку, яка має всі ресурси для реалізації наведених можливостей, до більш обнадійливих показників.

Список використаних джерел

1. Principles of the Organization of the Global Economic System / Dyatlov S. A., Bulavko O. A., Balanovskaya A. V. et al. *International journal of environmental & science education*. 2016. Vol. 11, No. 10. PP. 3783–3790.

2. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/> (дата звернення: 10.04.2021).

3. Хотенко О. Найвпливовіші світові економіки — в чому їх секрет? НВ Бізнес. 15 березня 2020 р. URL : <https://nv.ua/ukr/biz/experts/ssha-kitay-yarونيya-naysilnishi-ekonomiki-svitu-yak-rozpodylyayutsya-sili-pered-krizoyu-50075688.html> (дата звернення: 10.04.2021).

4. Andreas Kluth. We Must Start Planning For a Permanent Pandemic. URL: <https://cutt.ly/1ndPINh> (дата звернення: 10.04.2021).

5. World Economic Outlook Update / January 2021. URL: <https://cutt.ly/GndPScF> (дата звернення: 10.04.2021).

6. Global economy watch: Predictions for 2021. URL: <https://cutt.ly/vndPGjf> (дата звернення: 10.04.2021).

7. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/insights/worlds-top-economies/> (дата звернення: 10.04.2021).

8. Жмеренецький О. Глобальні економічні тренди та Україна без майбутнього. *Економічна правда*. 2017. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/17/627005> (дата звернення: 01.03.2021).

9. 10 Trends That Will Shape the Global Economy Over the Next Decade. URL : <https://www.investopedia.com/the-10-trends-that-will-shape-the-global-economy-over-the-next-decade-4777822> (дата звернення: 10.04.2021).

10. Imd World Talent Ranking 2020. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-talent-ranking-2020/> (дата звернення: 10.04.2021).

11. Hanemann Thilo, Rosen Daniel H., Gao Cassie, Lysenko Adam. Two-Way Street: 2020 Update US-China Investment Trends. A Report by the US-China Investment Project. May 2020. URL: http://publications-research.s3.amazonaws.com/TWS+2020_Report_8May2020_Final.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

12. Timchenko I. After coronavirus: how to get Ukraine working again. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/after-coronavirus-how-to-get-ukraine-working-again/> (дата звернення: 10.04.2021).

13. The Global Talent Index Report: The Outlook To 2015. URL: <http://graphics.eiu.com/upload/eb/HeidrickGTI.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

14. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/> (дата звернення: 10.04.2021).

15. NRI 2020 Analysis. URL: <https://networkreadinessindex.org/nri-2020-analysis/> (дата звернення: 10.04.2021).

16. Проект НЕС-2030 «Цифрова економіка та інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ)». Міністерство цифрової трансформації. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> (дата звернення: 10.04.2021).

РОЗДІЛ 2

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

Світлана Левицька, Ольга Осадача

ІНВЕСТИЦІ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СТАЛОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В суспільно-економічному розвитку країн сьогодні все виразніше набуває ознак нова парадигма теорії «постіндустріального суспільства» – суспільства, в економіці якого переважає інноваційний сектор економіки з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, високим відсотком у ВВП високоякісних та інноваційних послуг. Зростає частка населення, зайнятого у сфері послуг, у порівнянні з зайнятістю працездатних осіб у промисловому виробництві. Ознаки інноваційного суспільно-економічного розвитку формуються визначально під впливом високих технологій, відтак. потребують уточнення в оцінці швидкісних трансформаційних змін, напрямків розвитку.

Набувають специфічних термінологій сучасні тренди розвитку економіко-інформаційних відносин: «цифрова економіка», «digital-економіка», «економіка на вимогу» (on-demand economy), «GAFАноміка» та ін. В загальному вигляді всі ці терміни ідентифікують вид економіки, де основними засобами виробництва виступають цифрові дані. «Цифровий вихор», утворений цифровими технологіями, відкриває унікальні можливості для розвитку швидкісних за технологічними параметрами економічних систем, підвищення якості життя громадян. Наша держава не є пасивним споглядачем світових інноваційних імплементацій: глибинні позитивні наслідки від переходу на «цифру» будуть можливими лише тоді, коли «цифрова» трансформація стане невід’ємною основою життєдіяльності українського суспільства.

При системному державному підході «цифрові» технології будуть стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також покращення якості життя громадян України.

Основні принципи цифровізації економіки України, які визначають її авангардний характер, представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні принципи цифровізації економіки України, які визначають її авангардний характер

Принципи	Зміст та коротка характеристика принципів цифровізації економіки України
1	2
Доступність	«Цифровізація» повинна забезпечувати кожному громадянину рівні можливості доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Усунення бар'єрів – основний фактор розширення доступу до глобального інформаційного середовища та знань.
Цільове призначення	«Цифровізація» має бути спрямована на створення переваг (вигід) у різноманітних аспектах повсякденного життя.
«Точка росту»	«Цифровізація» – це платформа економічного зростання завдяки приросту ефективності, збільшенню продуктивності від використання цифрових технологій. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи і програми, що стосуються «цифровізації», будуть повністю інтегровані в національні та регіональні стратегії розвитку.
Свобода інформації, незалежність, різноманітність засобів масової інформації	«Цифровізація» України має сприяти розвитку інформаційного суспільства, засобів масової інформації, «креативного» середовища та «креативного» ринку тощо. Створення контенту відповідно до національних або регіональних потреб має сприяти соціальному, культурному та економічному розвитку, зміцненню інформаційного суспільства.
Відкритість та співпраця	«Цифровізація» України має орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою входження України в європейський і світовий ринок електронної комерції та послуг, банківської і біржової діяльності і тощо.
Стандартизація	Стандарти посилюють конкуренцію, дозволяють знизити витрати і вартість продукції, гарантують сумісність, підтримку якості, збільшують ВВП країни. Системи електронної комерції, біржових, фінансових та нефінансових ринків мають дотримуватися міжнародних та європейських стандартів.
Довіра та безпека	Зміцнення довіри, включаючи: інформаційну безпеку, кібербезпеку; захист конфіденційності персональної інформації; недоторканність особистого життя та прав користувачів ІКТ.
Сфокусованість та комплексність	Державне управління та політикум мають відігравати провідну роль у розробці, просуванні, впровадженні всеосяжних національних «цифрових» стратегій. Державне управління має зосередитися на знятті бар'єрів на шляху до «цифровізації» країни, корегування недоліків та помилок ринкових механізмів, підтримці добросовісної конкуренції, залученні інвестицій.

Узагальнено на основі [22]

Технократичні підходи до процесів цифровізації, переслідуючи швидкість, не приділяють належної уваги трансформації людського інтелекту. Особливо активно фінансуються дослідження якісних проявів

на ринках праці штучного інтелекту: штучний інтелект багато хто сприймає як двигун продуктивності та економічного зростання, фактор підвищення ефективності процесів прийняття рішень, реальні шанси проведення аналізу великих масивів чисел тощо. Як свідчить практика застосування сучасної техніки і технології, імплементація штучного інтелекту в суспільно-економічні процеси сприяє створенню нових товарів та послуг, розширенню ринків збуту, розвитку промисловості, тим самим збільшуючи споживчий попит та генеруючи нові потоки доходу. Разом з тим, штучний інтелект вже сьогодні доводить потребу в ретельному пошуку інструментів його суспільно-корисної адаптації до економічних реалій (в іншому випадку, він може мати негативно-руйнівний вплив як на економіку, так і на суспільство в цілому).

Не можна обходити увагою іншу сторону технологічного розвитку – працездатність людей, підвищення їх кваліфікації. Скорочення робочих місць, неготовність певних професій конкурувати з технологічними замінами щодо присутності на робочих місцях робочої сили, ліквідація людського «емоційного, психологічного, естетичного впливу на готовий продукт, якого чекає покупець на ринку» – в сучасних умовах економічних трансформацій ці питання стають об'єктами глибокого вивчення науковцями.

Із середини ХХ ст. питанням інтелектуалізації виробництва, організації та управління інтелектуальною працею приділяється все більше уваги, оскільки така праця дозволяє не тільки створювати і накопичувати інтелектуальний капітал, але і суттєво змінює характеристики та вартість інших видів капіталу (матеріалів, машин, послуг, бізнес-процесів). В умовах сучасних економічних орієнтирів усе вказує на те, що джерелами дохідності підприємства, забезпечення високої доданої вартості, підвищення конкурентоспроможності стають не кількісно виражені показники і матеріальні активи, а також знання та нематеріальні чинники, зокрема: інтелектуальний, соціальний, людський капітал; інновації в маркетингу, менеджменті, що забезпечують умови і можливості створення, впровадження та використання інформаційно-комунікаційних, цифрових і смарттехнологій.

Концепція постіндустріальної економіки поступово втрачає свою актуальність [1]. Роль індустріалізації як рушійної сили сучасного розвитку підкреслено державами-членами UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) та викладено як концепцію Всеосяжного і сталого промислового розвитку (Inclusive and Sustainable Industrial Development – ISID) у грудні 2013 р. у Лімській декларації [2; 3].

Згідно з концепцією ISID успішне відродження промисловості потребує підходів, які передбачають використання глобально доступних знань, технологій, інновацій та капіталу. Рушійними чинниками

економічного зростання стають підприємництво, постійна економічна диверсифікація, розвиток торговельних відносин, модернізація промисловості, технологічні інновації, що в цілому закладає підвалини для гармонійної збалансованої інтелектуалізації бізнесу.

Поняття «інтелектуалізація», в свою чергу, широко застосовується в економічних дослідженнях для характеристики праці, умов і форм її організації та забезпечення, систем організації та управління господарською діяльністю, інноваційного розвитку економіки, заснованої на знаннях. Це зумовлює появу різних за змістом, але об'єднаних певною ідеєю визначень, таких як: інтелектуалізація праці (від *лат.* *intellectualis* – розумовий) інтелектуалізація підприємства; інтелектуалізація систем менеджменту; інтелектуалізація підприємництва; інтелектуалізація економіки [4].

Сучасні компанії витрачають більше грошей на обладнання, необхідне для збору, обробки, аналізу та поширення інформації, ніж на виробниче обладнання. Беззаперечним стає той факт, що базовим критерієм стадійного розподілу процесу інтелектуалізації виступають обсяги інвестицій. За умови, коли рівень інвестицій у дослідження і розробки перевищує рівень інвестицій в основні фонди, компетентісно-професійна структура господарювання переходить зі ступеня формування до ступеня розвитку.

Інтелектуальний капітал досліджують такі науковці, як А. Колот [5], О. Грішнова [6], Г. Швиданенко, О. Ніколайчук [7], Л. Збаразька [8] та ін. Вчені обґрунтовують потребу в оцінці інвестування науково-прикладних досліджень на етапах інвестування процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу.

С. Міхньова вважає знання й інформацію головним ресурсом інтелектуальної економіки, в умовах якої особливо важливими для людини якостями стають наявність (або відсутність) здатності до інтелектуальної активності як форми накопичення, переробки та генерації нових знань [9].

Цікавими є обґрунтування вченими структури мотиваційного механізму управління інтелектуалізацією діяльності підприємств, що складається з таких елементів, як: мотивації до підвищення рівня освіти та кваліфікації; підтримка інноваційної та творчої активності працівників; системний моніторинг оцінки конкурентоспроможності продукції; оцінювання якості відносин із партнерами та клієнтами; запровадження інструментів мотивації до високої продуктивності праці [10].

Науковці Н. Краус та О. Голобородько зазначають, що цифрова епоха змінює як підхід до ведення бізнесу, так і вимоги до використовуваних інформаційних технологій: систем управління маркетингом, продажами і

сервісом; телефонії; систем документообігу й управління персоналом; облікових систем [19].

Інтелектуалізація бізнесу на засадах формування професійно підготовленого, мотивованого людського капіталу – одне з пріоритетних завдань сучасного менеджменту господарювання. Й. Ситник пропонує концептуальну модель інтелектуалізації систем менеджменту підприємства, згідно з якою предметом інтелектуалізації систем менеджменту визначено відносини в управлінні технологіями бізнес – середовища. При цьому, вітається поширення позитивного галузевого як вітчизняного, так і міжнародного досвіду [11].

Об'єктом дослідження є людський капітал вітчизняних підприємств, які пов'язують свою операційну діяльність з процесами цифровізації сталого господарювання. При цьому, враховуючи потребу в орієнтації на кращі практики, на вивчення досвіду зарубіжних партнерів дані дослідження проводяться в ключі порівняння як вітчизняної практики, так і діяльності країн-членів ЄС.

Порівняння країн у межах єдиного економічного простору ЄС є найбільш коректним, оскільки всі країни діють у схожих інституційних умовах: єдиний ринок максимально сприяє вільному руху капіталів та робочої сили; максимально гармонізовано нормативне регулювання бухгалтерського обліку та звітності (на основі Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку). До того ж, переважна більшість країн-членів ЄС входять до монетарного союзу та використовують єдину валюту євро.

Предмет дослідження – методичні та організаційні підходи забезпечення раціонального інвестування в людський капітал в умовах адаптивних до національних реалій процесів цифровізації сталого національного розвитку.

Гіпотеза: результативність підприємницької діяльності полягає в здатності забезпечувати не тільки позитивну динаміку показників фінансово-господарської діяльності, але й вирішувати питання інвестування процесів формування та розвитку людського капіталу підприємства.

Раціональність побудови системи менеджменту з використанням сучасних трендів цифровізації сталого національного розвитку спонукає управлінців до пошуку виважених рішень, отриманих за результатами певних прогнозних розрахунків. Особливо відчувається обмеженість фінансового забезпечення наведених напрямків сьогодні, в умовах чергових обмежень, пов'язаних з боротьбою з пандемією COVID – 19. В роботі пропонується альтернатива такої «управлінської логістики» з використанням комплексного інформаційного контенту, в основі якого – дані аналітичних досліджень прогресивних практик ведення бізнесу в контенті запровадження сучасних систем інтелектуалізації виробництва.

Методи дослідження. Для досягнення мети, поставленої у роботі, використано загальнонаукові та спеціальні методи, що базуються на системному вивченні економічних явищ, а саме: системного та комплексного аналізу, наукового узагальнення, історичного методу, порівняння та методу аналогій – у процесі дослідження сучасних економічних теорій та праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо сутності поняття «інтелектуалізація підприємництва», «цифровізація сталого розвитку»; методи конкретизації, узагальнення теоретичного та практичного матеріалу, аналізу – для вирішення завдань в процесах успішного інвестування в людський капітал; методи наукової абстракції, нормативний метод, метод коефіцієнтів, методи індукції та дедукції – для формування результативного обґрунтування оцінки впливу інвестування в людський капітал як невід’ємної умови сучасного розвитку бізнесу.

Інформаційною базою роботи є: наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених; офіційні матеріали органів законодавчої та виконавчої влади; статистичні джерела (звіти та офіційні дані органів державної, відомчої статистики); фінансова й статистична звітність підприємств; Інтернет-ресурси.

Результати дослідження. За підсумком Глобального індексу інновацій (GII) Україна у 2019 р. достатньо стабільно посідала 47 місце серед 129 країн світу. За першим субіндексом інновацій, що характеризує стан розвитку інститутів, людського капіталу, розвитку внутрішнього ринку, розвитку бізнесу (Innovation Input) – 82 місце, за другим субіндексом (що характеризує розвиток технологій і економіки знань, результати творчої діяльності (Innovation Output)) – 36 місце в рейтингу [12].

Зростання уваги до процесів цифровізації трансформувалось у значну кількість методичних підходів в питаннях її оцінки з використанням відповідних індексів і рейтингів країн щодо цифровізації економіки загалом, або певних її аспектів. Найбільшої популярності в оцінюванні сьогодні набули:

- Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (The ICT Development Index – IDI): розраховується й оприлюднюється Міжнародним союзом електрозв'язку, спеціалізованим підрозділом ООН у галузі інформаційно-комунікаційних технологій (International Telecommunication Union, 2019);

- Індекс цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index, DESI): формує Європейська Комісія (European Commission, 2019a);

- Рейтинг світової цифрової конкурентоспроможності IMD (The IMD World Digital Competitiveness Ranking): розраховується Міжнародним центром конкурентоспроможності IMD (IMD World Competitiveness

Center, 2019);

- Індекс нових можливостей, які відкриває цифровізація (Enabling Digitalization Index – EDI): розраховується страховою та консалтинговою компанією Euler Hermes з німецької фінансової транснаціональної корпорації Allianz (Euler Hermes, 2019);

- Урядовий індекс готовності до штучного інтелекту (The Government Artificial Intelligence Readiness Index): складається англійською організацією Oxford Insights (Miller, Stirling, 2020) [14].

Серед міжнародних рейтингів і досліджень рівня інформатизації та готовності до інформаційного суспільства та електронного уряду найбільш авторитетними визнано:

- 1) індекс мережевої готовності (NRI);
- 2) індекс готовності до електронного уряду (EGDI);
- 3) індекс розвитку ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) (IDI);
- 4) індекс економіки знань (KEI) [15].

Цей перелік не є вичерпним, однак, повною мірою підтверджує тезу про досить велику кількість підходів як до оцінки цифровізації, так і до поширення таких процесів на модифікацію людського капіталу.

На жаль, враховуючи дисбаланс бюджетних коштів (в Україні не завершені військові дії на територіях, залишаються суттєвими відрахування з державних резервів на боротьбу з пандемією COVID – 19 тощо) для України, у порівнянні з країнами ЄС, досить складно визначати орієнтири імплементації принципів «інтелектуалізації» виробництва, хоча така ідеологія все частіше звучить як на рівні наукових досліджень, так і на рівні урядових програмних завдань (табл. 2.2).

Разом з тим, високотехнологічна цифрова економіка формується в Україні невідворотно, набуваючи певних ідентифікаційних ознак, серед яких:

перевага інформаційно-мережевого сектору економіки над економікою послуг, використанням новітніх технологій під час виробництва, продажута постачання товарів і надання послуг;

стрімкий розвиток компаній, пов'язаних із розробленням комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, за рахунок яких досягається інтенсивне відтворення;

очевидністю є зміна якості життя населення, розвиток конкуренції якості;

вражаючі темпи приросту частки послуг у структурі ВВП [16].

Таблиця 2.2

Характеристика окремих країн за складністю економіки, добробутом (дані 2019 р.) і перспективами економічного зростання до 2027 р. *

Країна	Рейтинг за рівнем доходів на душу населення (із 133 країн)		ВВП на душу населення в середньому за останні 5 років, %	ВВП на душу населення за ПКС, дол. США	Рейтинг країн за індексом економічної складності (ЕІ)	Прогноз зростання економіки до 2027 р. щороку	
	рівень доходу	місце в рейтингу самих багатих економік				темپ зростання	%
Швейцарія	високий	1	0,7	66299	2	повільно	2,4
Німеччина	високий	14	1,2	52574	4	повільно	2,0
Чехія	високий	31	2,7	38019	6	повільно	2,3
Італія	високий	22	0,1	40981	13	повільно	1,9
Великобританія	високий	19	1,5	44896	14	помірно	3,0
Польща	високий	44	3,3	29930	21	помірно	3,1
Норвегія	високий	2	0,6	62182	41	повільно	2,5
Туреччина	вище середнього	49	4,3	27878	38	помірно	4,64
Україна	нижче середнього	96	-1,0	8693	42	повільно	2,4

*Складено на основі даних Гарвардської лабораторії зростання [13].

Підсумовуючи, варто підкреслити як позитивну тенденцію в національному розвитку збільшення використання природоохоронних та ресурсозберігаючих способів виробництва; збільшення попиту у висококваліфікованому та креативному персоналі. Ключовим елементом у розвитку цифрової економіки беззаперечно стає людиноцентризм.

Прогнози міжнародних економістів щодо цифровізації економіки вселяють надії на досить швидке і якісне покращення економічної інфраструктури нашого життя. Згідно з прогнозами МВФ, обсяг цифрової економіки у світі у 2025 р. сягне 23 трлн. дол. США.

Велике поширення Інтернету в Україні активізує використання цифрових сервісів у багатьох сферах. Так, зростання чисельності користувачів до 15 млн уже в 2021 р. дасть змогу 95% усіх сервісів проводити у формах безготівкових розрахунків. Це вплине на зменшення витрат щодо друку паперових грошей та сприятиме виходу української економіки з тіні. За допомогою цифрової сфери можливо формування понад 300–400 тис. новостворених робочих місць по всій країні [17].

Українські ІТ-компанії асоціюються з міжнародним простором інновацій. Що стосується цифрових навичок українців, то вітчизняні айтішники входять у п'ятірку найкращих спеціалістів цієї галузі у світі. Такі

вміння не лише у професійних кадрів сфери інформаційно-комп'ютерних технологій, але й у громадян загалом [20].

Залишаються перешкодою для ефективної цифровізації економіки України низка проблем, пов'язаних з підготовкою людського капіталу до виконання своєї професійно-управлінської місії:

1) низька участь державних установ у розробленні та реалізації Концепції розвитку цифрової економіки (Цифрова адженда України);

2) невідповідність чинного законодавства глобальним викликам та можливостям;

3) невідповідність програм розвитку, національних, галузевих та регіональних стратегій цифровим можливостям;

4) відсутність окремих цифрових інфраструктур (інфраструктура Інтернету речей, довіри та електронної ідентифікації);

5) недосконалий ринок інвестиційного капіталу;

6) дефіцит висококваліфікованих фахівців для ефективного розвитку інформатизації, цифровізації, цифрової економіки;

7) низький рівень автоматизації, інформатизації та цифровізації державних послуг через низьку мотивацію урядових постанов [18].

Серед основних проблем досягнення успіху в інвестуванні людського капіталу, який би на належному рівні розвивав та підтримував цифрову економіку в Україні, варто виокремити наступні:

- низька технологічна освіченість, доступність не для всіх громадян переваг та можливостей цифрового світу, територіальна цифрова нерівність (сільське населення, особи з низьким рівнем доходу та старші вікові групи більш обмежені в доступі до мережі Інтернет), незначна частка інновацій у цифрову економіку (тільки 17% українських виробництв використовують інновації, тоді як у ЄС такий показник сягає 49%);

- застарілість техніки у державних організаціях та структурах (якщо українські приватні ІТ-компанії можуть дозволити собі найсучасніше обладнання, то державні структури, малий та середній бізнес – обмежені як у техніці, так і у фінансах);

- низький рівень державної підтримки модернізації основних засобів виробництва на цифрові, слабкий прогрес у наблизенні до ключових досягнень, визначених щодо гармонізації цифрових ринків документом «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 р.», брак узгодженого стратегічного підходу до формування політик у напрямі гармонізації цифрових ринків з ЄС [21].

В основі цифрового розвитку людського капіталу лежить розвиток цифрових компетенцій як здатності відповідати різноманітним викликам у використанні інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Різні державні установи, консалтингові компанії, дослідники розробили моделі

цифрових компетентностей / навичок, які багато в чому доповнюють одна одну та забезпечують основні сфери розвитку: цифрова (інформаційна) грамотність, спілкування та співпраця, робота з великим потоком інформації. Значення цифрових навичок для роботи та соціальної інтеграції зростає. Сьогодні очевидно, що високий рівень цифрових компетенцій співробітників компанії забезпечить їй конкурентні переваги (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка затребуваності цифрових професійних компетенцій [23]

№ з/п	Фахові цифрові компетенції	Потреби в поточному періоді (2020р.), %	Потреби на перспективу, %
1	Фізичні можливості	4	31
2	Технічні навички	12	33
3	Потенціал управлінських здібностей	13	36
4	Навички соціальної адаптації	19	37
5	Покращення навичків / здібностей	18	39
6	Набуті / створені навички (здібності)	10	40
7	Комплексе вирішення проблем	36	40
8	Системи професійних здібностей	17	42
9	Пізнавальні здібності	15	52

Важлива група викликів цифровому розвитку людського капіталу пов'язана з низькою мотивацією працівників щодо володіння конкретними цифровими навичками в контексті складної комбінації технологічних та комунікативних навичок. Поінформованість про швидкість оновлення запитів роботодавців та пов'язаних з ними індивідуальних ризиків у багатьох випадках залишається критично низькою.

За даними KPMG (міжнародної мережі незалежних фірм, що надають аудиторські, податкові та консультативні послуги) значна частина працівників вважає за краще не проходити перенавчання в галузі розвитку цифрових навичок по причині відсутності особливих вимог роботодавця. Таким чином, ключовим викликом сучасної освіти є побудова адаптивної освітньої системи, що реагує на зміни в цифровому середовищі, а також створення умов для реалізації індивідуальних (персоналізованих) траєкторій розвитку цифрового людського капіталу.

Відповіддю на цей виклик буде функціонування екосистем, включаючи державні та приватні освітні організації, представників

бізнесу та інших роботодавців, галузеві групи, професійні спільноти (рис. 2.1, табл. 2.4).

Інвестиції в людський капітал можуть здійснюватися за кількома напрямками: соціальним (добровільне медичне і пенсійне страхування співробітників, соціальні виплати певним категоріям працівників), охорона здоров'я (оплата витрат на медичне обслуговування, профілактичні заходи і медичний огляд, фінансування занять фізкультурою і спортом), освіта (оплата витрат за участь співробітників в семінарах, конференціях, курсах підвищення кваліфікації) тощо. Оцінити ефект від даних інвестиційних вкладень проблематично, оскільки практично відсутні кількісні показники для перерахованих категорій. У зв'язку з цим постає питання про об'єктивність оцінки інвестицій в людський капітал.

Рис. 2.1. Вклад організацій у формування людського капіталу та цифрового розвитку, % від респондентів [24]

Таблиця 2.4

Вклад організацій у формування людського капіталу та цифрового розвитку, % від респондентів [24]

№ з/п	Навчальні структури	Рольова частка в підготовці в 2020р., %	Прогноз через 5 років
1	Приватні коледжі і університети	43	42
2	Індустріальні групи	43	49
3	Державні коледжі та університети	38	41
4	Громадські/комунальні коледжі і університети	37	45
5	Приватні компанії	37	42
6	Організації для розвитку людського капіталу	28	46
7	Інші приватні навчальні заклади професійної підготовки	26	33

На жаль, проблема оцінки інвестування в людський капітал – предмет дискусії як для суб'єктів бізнесу, так і для освітніх закладів, на базі яких проводиться підготовка кадрів з належними цифровими навичками та компетенціями. Хоча за кінцевими показниками діяльності бізнес та освіта абсолютно полярні, доцільно розглянути оцінку інвестицій в людський капітал за показником ефективності зазначених процесів. При цьому, спираючись на економічну сутність показника ефективності, варто проаналізувати ефективність як наслідок порівняння доходів /економічної вигоди в результаті здійснення інвестування в людський капітал з відповідними витратами (на основі класичних формул ефективності).

Серед альтернативних і відносно простих методик оцінки ефективності інвестицій в людський капітал – «методика О. Г. Ваганяна» (формула 1):

$$Z = \frac{X_K - X_H}{Y}, \quad (1)$$

де Z – коефіцієнт ефективності інвестицій; X_K – величина людського капіталу в кінці звітного періоду; X_H – величина інтелектуального капіталу на початок звітного періоду; Y – вартість здійснених інвестицій в людський /інтелектуальний капітал даного суб'єкта (підприємства, освітнього закладу) – тобто, інвестиції в нематеріальні активи [25].

Величину людського капіталу розраховують як різницю між капіталізацією суб'єкта і ціною заміщення його реальних активів, за вирахуванням зобов'язань. Зокрема, для підрахунку інвестицій в нематеріальні активи враховують витрати на: дослідження та розробки (науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки); освіту,

підвищення кваліфікації, зміцнення здоров'я працівників, соціальні інвестиції; інформаційні технології, інформаційне, технічне і програмне забезпечення, формування і розвиток бренду; створення корпоративного порталу, веб-сайту; маркетинг; придбання, поширення, зберігання інформації; розвиток дистрибуції; розвиток корпоративної культури; придбання ноу-хау, патентів, інших видів інтелектуальної власності.

Черговою альтернативою оцінки інвестицій в людський капітал організації можна зазначити достатньо просту і наочну «методику Алавердяна» (формула 2) для комерційних організацій [26]:

$$S = 3П \cdot ГП + I \cdot t, \quad (2)$$

де S – оцінена вартість працівника (потенціал корисності такого трудового ресурсу); 3П – заробітна плата працівника; ГП – гудвіл кадрового потенціалу працівника; I – вартість інвестиції; t – період здійснення інвестицій.

Можна виділити низку напрямків щодо посилення результативності інвестування в людський капітал в умовах цифровізації економіки нашої держави, робота над якими вимагає оперативних спільних дій з боку навчальних закладів, бізнес-середовища, уряду в цілому:

1. Зростаючий дефіцит спеціалістів зі складними цифровими навичками. Цифрові навички стали важливою вимогою для цифрової зайнятості, але велика частина населення все ще не має базових навичок, необхідних для роботи в новому цифровому світі.

2. Формування моделей цифрових компетентностей для людей різних вікових груп та професійних спільнот.

3. Підвищення попиту на цифрові навички у професійному середовищі за вузькою спеціалізацією. За результатами опитування IBM Global Skills Ceo, половина респондентів вважають, що компанії самі відповідають за виховання необхідних навичок у співробітників, і лише 39% респондентів вважають, що самі працівники повинні розвивати та підтримувати свої професійні навички.

4. Формування системи мотивації для цифрового розвитку людського капіталу протягом усього життя. Важлива група викликів цифровому розвитку людського капіталу пов'язана з низькою мотивацією працівників до оволодіння конкретними цифровими навичками.

5. Оптимальне поєднання стандартних освітніх підходів з новими технологіями, що використовуються у навчанні цифрового розвитку людського капіталу.

Ключовим викликом для сучасної освіти є *побудова адаптивної освітньої системи, яка реагує на зміни середовища та умов для реалізації індивідуальних (персоналізованих) траєкторій цифрового розвитку*

людини. На жаль, сьогодні у цифровому розвитку людського капіталу переважають формати, створені до широкого використання мобільного зв'язку, досі не адаптовані (або погано пристосовані) для розгортання на мобільних пристроях.

Серед країн Європи, що успішно розвивають інвестиції в людський капітал – Німеччина, яка постійно комбінує ефективні формати освітнього середовища та види інвестицій у підготовку фахівців, забезпечуючи сприятливий вплив соціального оточення, що запобігає втраті кваліфікованих кадрів. Проведені в країні соціологічні дослідження вказують, що 49 відсотків опитаних фірм займаються пошуком працівників з цифровими компетенціями, 53 відсотки готові взятись за перенавчання персоналу [27]. Серед факторів, які визначають продуктивність персоналу, що володіють спеціальними знаннями у своїй професії, виокремлюють наступні: постійні інновації мають стати частиною роботи, завдань та відповідальності таких працівників; робота зі знанням вимагає постійного навчання з боку персоналу; продуктивність працівника знань вимагає, щоб *«працівника знань» сприймали і розглядали як «актив», а не як «вартість»*; щоб працівники знань хотіли працювати в організації, віддаючи перевагу всім іншим можливостям.

Поряд в визнанні людського капіталу як рушійного фактору економічно збалансованого розвитку думки про роль Human capital (НС) у компанії та суспільстві різні: Маньків, Барро та Ромер вважають НС джерелом економічного зростання; Едвінссон і Малоун, Давенпорт і Прусак, Армстронг розуміють НС як частину інтелектуального капіталу, який разом з фінансовим капіталом формує ринкову вартість підприємства; Svejby позначає НС як нематеріальний актив, що разом із відчутною чистою балансовою вартістю формує ринкову вартість підприємства [28].

Окремі компоненти НС виділяють як основні конструктивні елементи для сфери ефективного корпоративного управління: управління знаннями, управління талантами, управління компетенціями, управління поколіннями, управління віком, управління людським капіталом тощо. Однозначно – Human capital management (НСМ) представляє відносно нову концепцію управління людьми в організаціях.

Відповідно до Статутного інституту персоналу та розвитку (CIPD) сучасна концепція НСМ:

- вважає, що люди більше, ніж витрати,
- розуміє вимірювання як важливе, що повинно вказувати на чіткий зв'язок між НС та результатами діяльності,
- визначає взаємозв'язок між управлінням людськими ресурсами та бізнес-стратегією,
- наголошує на важливості вимірювань, що вказує на той факт, що

політика управління людськими ресурсами разом із практикою приносить чудові результати, а також служить для визначення напрямку людських ресурсів,

- підкреслює роль ділового партнера в рамках практики людських ресурсів, надаючи різні типи порад: що вимірювати, як вимірювати та як інтерпретувати результати [29].

Дослідження результатів інвестування в людський капітал підтверджують, що практично дієвих методик оцінки віддачі на сьогодні немає. Не зважаючи на те, що в окремі роки відбулися незначні покращення на користь інвестицій у людський капітал, менше 1% інвестицій, спрямованих на збільшення вартості людського капіталу як частки в загальних операційних витратах, є низьким значенням для підприємства. Це можна пояснити, наприклад, коротким часом перебування на ринку та обережністю підприємства при прийнятті рішень щодо інвестиційних проектів. Не викликає сумніву дійсність: у сучасних конкуруючих умовах розвитку інформаційних технологій та електронного бізнесу низькі інвестиції в людський капітал можуть послабити майбутню конкурентоспроможність підприємства.

Проведені соціологічні дослідження в країнах – членах ЄС свідчать про те, що розмір винагороди за виконану роботу спеціалістами, які володіють цифровими технологіями, є відносно високим. У 2017 році показник витрат на навчання персоналу у відсотках від доходів досяг 14%, а порівняно з 2012 роком зріс більш, ніж на 12%.

Проведені нами дослідження інформації, наведеної вітчизняними публічними акціонерними товариствами в Звіті про управління за 2019 рік (інформація розміщена на сайтах відповідних товариств) [31], підтвердили увагу суб'єктів господарювання до підтримки політики інвестування в людський капітал. Серед нефінансових показників: оновлення та модернізація інформаційних технологій, підготовка та перепідготовка спеціалістів, задіяних на обслуговуванні сучасних програмних продуктів, матеріальна мотивація підвищення компетенцій та набуття високих професійних навичок, узагальнена оцінка інвестиційної політики бізнесу (див. табл. 2.5).

На шляху цифровізації суб'єктів бізнесу залишаються першочерговими завданнями:

- покращення матеріальних чинників імплементації цифрових технологій: технічна складова (комп'ютери, програми мережевої інфраструктури) та безперервний доступ до Інтернету;
- низька цифрова компетентність та цифрова грамотність користувачів програмно-цифрових продуктів.

Таблиця 2.5

**Результати соціологічного дослідження нефінансової інформації в
Звітах про управління вітчизняних підприємств-емітентів цінних
паперів**

№ з/п	Групи нефінансової інформації	Інформаційний зміст	Частка в нефінансових показниках Звіту, (%)
1	2	3	4
1	конкурентоспроможність виробництва	<i>модернізація інформаційних технологій</i> , темпи зростання продажів окремого виду продукції або послуг; розмір і склад клієнтської бази; частка ринку та її збільшення; структура програмно-продуктового портфеля та ін.	6
2	рівень активності технологічних процесів	кількість проданих одиниць готової продукції; відпрацьовані години; кількість перевезених пасажирів; динаміка активності протягом року тощо	7
3	продуктивність	виробничі витрати на одиницю продукції; рівень завантаженості та автоматизації робочих потужностей; середньоденний або погодинний випуск продукції тощо	12
4	рівень професійності персоналу	середній рівень ротації; <i>кількість годин навчання, курсів або кваліфікацій, отриманих співробітниками</i> ; оцінка задоволеності роботою; середній час роботи працівника на одній посаді; рівень конкурентоспроможності оплати праці тощо	14
5	соціальна відповідальність бізнесу	виконання соціальних програм, матеріальна <i>мотивація підвищення компетенцій та професійних навичок</i>	13
6	екологічна безпека	ефективність та оперативність заходів попередження та зменшення шкідливого впливу результатів діяльності на оточуюче середовище, підтримка системи безпеки на робочих місцях тощо	8
7	рівень корпоративної етики	оцінка результативності комунікацій: професійної підтримки та поваги, конструктивності та об'єктивності прийняття управлінських рішень тощо	9

продовження табл. 2.5

1	2	3	4
8	інновації	стан та найближчі перспективи розвитку виробництва; оцінка політики модернізації технологічного обладнання, пошуку нових інноваційних технологій виробництва, розширення ринку збуту	7
10	репутація компанії водного господарства та природокористування	позиція на ринку, вартість бренду; частка споживачів, готових прийняти маркетингову пропозицію; рейтинги за оцінкою незалежних експертів тощо	7
11	інформація про розвиток підприємства	стан та найближчі перспективи розвитку виробництва; оцінка інвестиційної політики бізнесу, пошуку нових інноваційних технологій виробництва	17
	Всього		100

На урядовому рівні сьогодні розробляються стратегічні документи, які визначатимуть візію, чітке бачення трансформації інформаційно-комп'ютерних технологій на наступні 15–20 років, план ресурсного забезпечення «цифровізації», а також проведення досліджень щодо оцінки успішності процесів трансформації.

Для оптимізації процесів інвестування в людський капітал, як потужний інноваційно-виробничий ресурс сучасного ринку праці, заслуговують на державну підтримку:

- проведення незалежного якісного та кількісного дослідження наявності цифрових навичок у різних груп населення;
- розробка переліку першочергово – необхідних цифрових навичок та компетенцій;
- перегляд та оновлення навчальних програм підвищення кваліфікації персоналу;
- розробка та популяризація загальнодоступних онлайн- та офлайн-курсів з цифрової грамотності;
- запровадження обов'язковості цифрових компетенцій для працівників;
- популяризація важливості цифрової грамотності серед громадян тощо.

Висновки

На сьогодні вже не тільки на гіпотетичному, а й практичному рівнях стає очевидним: кожен суб'єкт господарської діяльності, незалежно від організаційно-економічної його структури, регіональної належності та обраної стратегії, повинен пройти цифрову трансформацію, яка полягає не тільки й не стільки в безальтернативному впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, скільки в постійних організаційно-культурних інноваціях.

Результати проведеного дослідження підтверджують, що застосування «цифрових» технологій на практиці – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій бізнесу. Серед цифрових тенденцій в навчанні і розвитку персоналу виділяють: забезпечення технічними засобами, формування відповідної програмно-цифрової інфраструктури, навчання користувачів тощо.

Впровадження та використання цифрових технологій на підприємствах матиме чимало переваг, зокрема: розширення функцій працівників, що дозволить працювати з великим масивом інформації, полегшення пошуку інформації, використання найновіших досягнень у промисловому розвитку, швидкість реагування на запити, відслідковування всіх новин та тенденцій в онлайн-режимі. Подальші дослідження необхідно спрямовувати на вибір та обґрунтування альтернатив цифровізації вітчизняних підприємств з огляду на потреби національного суспільно-економічного розвитку та фінансово-ресурсне забезпечення за рахунок розширення способів навчання і розвитку людського капіталу підприємства.

Список використаних джерел

1. Вишневський В. П., Князев С. І. Як підвищити готовність промисловості України до смарт-трансформацій. *Наука та інновації*. 2018. Т. 14. № 4. С. 55.
2. Yvonne Lokko, Marc Heijde, Karl Schebesta. Biotechnology and the bioeconomy—Towards inclusive and sustainable industrial development URL: <https://doi.org/10.1016/j.nbt.2017.06.005> (дата звернення: 06.02.2021).
3. Лимская декларация. Путь к достижению всеохватывающего и устойчивого промышленного развития. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/2014-04/Lima_Declaration_RU_web_0.pdf (дата звернення: 06.05.2020).
4. Natalia Ye. Bryukhovetskaya, Oleksandra A. Chorna. Intellectualization as a priority direction of industrial enterprise development in the conditions of industry 4.0. *Економіка промисловості*. 2019, № 4 (88),

C. 28. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028>. (дата звернення: 06.11.2020).

5. Natalia Ye. Bryukhovetskaya, Oleksandra A. Chorna (2019). Intellectualization as a priority direction of industrial enterprise development in the conditions of industry 4.0.

6. Ekonomichna teoriia, 2, pp. 3–13 [in Ukrainian]. Економіка промисловості / Economy of Industry. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.04.028> (дата звернення: 05.12.2020).

7. Grishnova, O. A. (2009). Labor intellectualization is a defining feature of postindustrial society. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti: collection of scientific works (pp. 135–139). Mariupol : Vega Print [in Ukrainian].

8. Shvidanenko, G. A., & Nikolaychuk, O. A. (2016). Areas of improvement of motivation of innovative activity of enterprises in conditions of intellectualization of economy. *Visnyk ZhDTU*. № 1 (75), pp. 130–134 [in Ukrainian].

9. Larysa O. Zbarazska. (2019). Key accents of agenda of industrial development in Ukraine. *Економіка промисловості*. URL: <https://orcid.org/0000-0001-6768-0643>. DOI: 10.15407/econindustry2019.02.005 (дата звернення: 20.01.2021).

10. Міхньова С. Г. Інтелектуалізація економіки: інноваційне виробництво та людський капітал. URL: http://www.aratta-ukraine.com/prn_text_ua.php?id=2216 (дата звернення: 18.01.2021).

11. Гунчак Н. В., Васильців Т. Г., Сухай О. Є. Державне регулювання процесу інтелектуалізації економіки України : монографія. Львів : Апріорі, 2016. 256 с.

12. Поляков М. В. Сутність та прояви інтелектуалізації світогосподарського розвитку. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2016. Вип. 13. С. 84–88. URL: <http://global-national.in.ua/archive/13-2016/18.pdf> (дата звернення: 18.01.2021).

13. Explore economy reports from the GII 2019. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy> (дата звернення: 29.10.2019).

14. Atlas of economic complexity. URL: <http://atlas.cid.harvard.edu/countries/228> (дата звернення: 27.11.2020).

15. Вишне夫斯基 А. С. Революция платформ с позиций австрийской теории экономических циклов. *Бізнес-інформ*. 2020. № 5. С. 28. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2020.01.031> (дата звернення: 27.01.2021).

16. Панасюк В.М. Інформатизація та цифровізація: тенденції та напрями розвитку в Україні. бізнес та інтелектуальний капітал. *Інтелект*

XXI. № 1 '2020. С. 160. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-1.29> (дата звернення: 20.11.2020).

17. Подольчак Н. Ю., Білик О. І., Левицька Я. В. Сучасний стан цифровізації в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7300> (дата звернення: 16.09.2020).

18. Кириленко А. В., Тишук Т. О. Від традиційної до цифрової: як «ботани» і «нерди» побудували найдинамічнішу галузь української економіки. URL: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html> (дата звернення: 08.12.2020).

19. Україна – 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. 2020. URL : <https://strategy.uifuture.org> (дата звернення: 10.11.2020).

20. Кількість абонентів зв'язку на 1 січня 2019 року. Держстат України: веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zv/az/az_u/az0119_u.htm (дата звернення: 14.07.2020).

21. Гребя Р. Яким буде олімпійський (цифровий) стрибок України. *Українська правда*. 22.02.2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/02/22/229140/> (дата звернення: 12.11.2020).

22. Жекало Г. І. Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 26(1). С. 56–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevsg_2019_26%281%29__12.22. (дата звернення: 27.12.2020).

23. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6047> (дата звернення: 20.02.2021).

24. McKinsey Global Institute, “A future that works: automation, employment and productivity”, 2017. URL: <http://www.mckinsey.com/global-locations/europe-andmiddleeast/russia/ru/our-work/mckinsey-digital> (дата звернення: 18.02.2021).

25. Shirinkina E. V., Zavedeev E. V., Strih N. I. Assessing the digital development of human capital Series: Advances in Economics, Business and Management Research. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference on Digital Economy (ISCDE 2019)*. Vol. 105. DOI <https://doi.org/10.2991/iscde-19.2019.6>. (дата звернення: 10.02.2021)

26. Ковельський В. В., Ростова Е. П. Оценка эффективности инвестиций в человеческий капитал вузов. *Вестник университета*. 2020. № 2. С. 156–163. DOI [10.26425/1816-4277-2020-2-156-163](https://doi.org/10.26425/1816-4277-2020-2-156-163) (дата звернення: 10.02.2021)

07.02.2021).

27. Алавердян, В. В. Оценка стоимости кадрового потенциала предприятия. URL: <https://i-con.ru/publikaczii-2/marketing/oczenka-stoimosti-kadrovogo-potenczia/> (дата звернення: 05.12.2020).

28. Кожен четвертий верстат у Німеччині вже підключений до інтернету. URL: <https://www.dw.com/uk/> (дата звернення : 22.08.2020)

29. Alžbeta Kucharčíková , Martin Micíak and Miloš Hitka. Evaluating the Effectiveness of Investment in Human Capital in E-Business Enterprise in the Context of Sustainability. URL: <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v10y2018i9p3211-d168504.html>. (дата звернення: 22.01.2021) .

30. Martin, J. Key Concepts in Human Resource Management. *Saga Publications*. London, UK, 2010. P. 304.

31. Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України. Люксембург : Відділ публікацій Європейського Союзу, 2017. URL: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/sites/default/files/report/KI%20AX%2016%20008%20UK%20N%20Transl.pdf>. (дата звернення: 21.02.2021).

32. Додаток 38 до Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів. Рішення НКЦПФР від 03.12.2013р. за № 2180/24712. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2180-13> (дата звернення 20.11.2020).

Національний університет
водного господарства
та природокористування

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Досвід розвитку провідних держав у XXI ст. чітко демонструє, що прискорились як темпи суспільного розвитку, так і вияви сучасних його проблем. Все це відбувається в ситуації постійної рухливості та конкуренції центрів світового розвитку, розривів у розвитку різних країн, наростання глобальних кризових явищ, інформаційної революції тощо [1].

Сучасний етап розвитку України характеризується кардинальними змінами в усіх сферах суспільного життя. Завдання економічної та цивілізаційної модернізації, які стоять перед країною, можна вирішити лише шляхом випереджального розвитку соціогуманітарної сфери, що створює умови для формування духовно-ціннісного потенціалу суспільства як важливого чинника національної консолідації, мотиваційної основи суспільних перетворень [2, с. 107]. Це зумовлює необхідність розбудови дієвої та ефективної системи управління суспільним розвитком, що базується на співпраці державних і недержавних інститутів та відіграє ключову роль у підвищенню якості життя людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток як процес головною умовою передбачає створення нової якості, яка в економіці можлива лише за наявності у соціально-економічній системі інноваційного потенціалу. В свою чергу, і вплив внутрішньо-системних факторів на реалізацію моделі інноваційного розвитку здебільшого визначається впливом елементів інноваційного потенціалу. Новий порядок розвитку за своєю суттю – заперечення багатьох цінностей та істин цивілізації; йому властиві такі риси, закономірності, які не є простим продовженням класичних і багато чим відрізняються від них. Вивчення сучасного суспільного розвитку за умов суспільства знань, місця освіти в процесі формування і розвитку інноваційного суспільства і суспільства знань, можливостей скорочення часу на реалізацію сучасних пріоритетів розвитку за рахунок соціальних транзитів та інновацій потребує поглибленого вивчення.

Гальмують інноваційний розвиток суспільства і механізми управління, які сформовані на не цілком обґрунтованих теоретичних положеннях ринкової економіки, а також часткове розуміння сутності і механізмів ринкової економіки певною частиною науковців і більшістю представників виробничих і комерційних структур, органів управління, які вважають, що лише механізми ринкового саморегулювання можуть забезпечити розвиток ініціативи в суб'єктів діяльності та їх високу результативність. Така позиція деяких науковців базується на окремих

теоріях розвитку економіки, а саме: класичній теорії, монетаризмі, теорії раціональних очікувань [3, с. 23].

Нажаль, серед різного роду чинників кризової ситуації в економіці так само, як і у сфері інновацій, слід особливо відзначити: відсутність єдиної продуманої системи державної підтримки розвитку інноваційних процесів на регіональному рівні; недосконалість і нерозвиненість законодавчої бази; мізерність і економічну неефективність фінансування освіти, науки та інноваційного бізнесу; недостатність бюджетного та відсутність венчурного фінансування; недієспроможність або повну відсутність інноваційної інфраструктури, недостатню сформованість механізмів активізації інвестиційних процесів у сфері новітніх технологій [4, с. 122].

Важливість дослідження інноваційного потенціалу як самостійного явища та водночас складової загального потенціалу розвитку суспільства визначається потребою в обізнаності з сутністю процесів, що протікають на макrorівні, в результаті чого, з'являється можливість швидко втілити у життя розроблені плани та ефективно використовувати свій інноваційний потенціал.

Наявні в сучасній науковій літературі підходи, з урахуванням ієрархічних рівнів формування інноваційного потенціалу суспільного розвитку уможливили виділити такі основні з них:

1. При системно-комплексному підході до сутності інноваційного потенціалу на перше місце висувуються ознаки його цілісності, що проявляються через взаємозв'язок та взаємодоповнюваність всіх його складових. Останні для виявлення закономірностей можна поєднати у три основні групи: ресурсна, внутрішня та результативна. Інноваційний потенціал як сукупність інноваційних ресурсів, які представляють собою продукт інноваційної діяльності у виробничій сфері [5].

2. Інноваційний потенціал господарської системи – це здатність забезпечувати певний рівень відтворення її діяльності та конкурентні позиції на відкритому ринку. Якщо ж використовувати теоретичні положення про стани функціонування і розвитку системи, то інноваційний потенціал системи представляє можливість системи до розвитку [6].

3. Інноваційний потенціал – визначена кількість ресурсів суб'єкта господарської діяльності, яка необхідна і достатня для його розвитку на основі постійного пошуку і використання нових способів і сфер реалізації ринкових можливостей [7].

Слушним є твердження Т. В. Гринько, який розкриває інноваційний потенціал як сукупність природних і трудових ресурсів, організаційних та інформаційних компонентів, матеріальних умов, що функціонують як єдине з метою вирішення завдань інноваційної діяльності. Крім цього, йому вдалося виділити наступні складові інноваційного потенціалу, до

яких він відносить: інтелектуальні ресурси (патенти, ліцензії, технологічна документація, тощо), матеріальні ресурси (технологічне та лабораторне устаткування), фінансові ресурси (власний, позичковий, венчурний капітал), трудові ресурси (кваліфіковані кадри), інфраструктурні ресурси (техніко-технологічні підрозділи, патентно-правові відділи, тощо) [8, с. 53].

Ресурсна складова формування інноваційного потенціалу виступає основою здійснення інновацій і включає матеріальні, фінансові, інформаційні, наукові та людські ресурси, серед яких невичерпними є лише інформаційні. Загальновідомо, що матеріальні з одного боку, формуються у відповідних галузях, а з другого, закладають у ці галузі потенційні можливості шляхом створення нових засобів виробництва. Що стосується людського капіталу, то він виступає головною креативною силою як сукупність проінвестованих суспільно необхідних виробничих та загальнолюдських навичок, знань, здібностей, якими володіє людина, і саме на його удосконалення повинна бути направлена дія системи управління. Відображенням кінцевих результатів реалізації інноваційного потенціалу та його ціллю виступає результативна складова, розвиток якої створює потенційні можливості для кількісних та якісних змін всієї системи.

Узагальнюючи ці точки зору, виходячи із сутності поняття «потенціал», вважаємо, що найбільш повно інноваційний потенціал можна охарактеризувати як сукупність можливостей, засобів, джерел, досвіду, які можуть бути використані нею для досягнення визначеної мети інноваційного розвитку суспільства.

Інноваційний потенціал являє собою складну та динамічну систему генерування, у якій головний об'єкт (інноваційний потенціал) знаходиться в генеруючій взаємодії з іншими об'єктами (кадровий, виробничо-технологічний, фінансово-економічний та науково-технічний потенціали), котрі визначають спосіб поєднання наявних ресурсів для системного використання з метою перспективного інноваційного та загального розвитку. Інвестиційний потенціал характеризується можливістю залучати та ефективно використовувати інвестиційні ресурси, зокрема бюджетні фінанси для забезпечення інноваційного розвитку суспільства.

До структурних елементів бюджетної політики належать: розроблення науково обґрунтованої концепції розвитку бюджету, яка формується на основі вивчення потреб сучасного стану суспільного розвитку, тенденцій соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави; визначення основних напрямів формування та використання бюджетних ресурсів на перспективу і поточний період; здійснення заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

Рівень збалансованості бюджетної політики впливає на темпи економічного розвитку, а також на інтегрований показник запасу стійкості бюджетної системи, який визначається сукупністю бюджетних показників, що характеризують стан бюджетної системи. Тому важливо запровадити відповідну методологію розрахунку на певному інтервалі часу показника запасу стійкості бюджетної системи, який повинен враховувати показники питомої ваги дебіторської та кредиторської заборгованості зведеного, державного та місцевих бюджетів до загальної суми видаткової частини відповідного бюджету, аналогічний показник заборгованості за соціальними виплатами, податкове навантаження на економіку, рівень виконання доходної та видаткової частин бюджету, рівень фінансування дефіциту бюджету, питому вагу державного боргу у валовому внутрішньому продукті [9, с. 47].

Формування та використання інноваційного потенціалу як організаційно-економічного механізму управління дає змогу формувати плани, організаційні форми і проекти застосування різних інноваційних ресурсів із включенням їх у програми соціально-економічного розвитку, підтримувати оптимальний баланс системи інноваційних ресурсів, збільшувати можливості використання фінансових ресурсів в інновації та знизити ризик у процесі використання інновацій.

Оскільки рушійними силами розвитку суспільства вважають різні суспільні явища: об'єктивні суспільні суперечності, продуктивні сили, спосіб виробництва та обміну, розподіл праці, дії великих мас людей, народів, соціальні революції, потреби та інтереси, ідеальні мотиви тощо. Вони, таким чином, пов'язуються з суперечностями суспільного розвитку та їх вирішенням, з соціальним детермінізмом, з об'єктивними та суб'єктивними чинниками історії, з діяльністю людей або ж є комплексом усіх цих чинників. Кожний із вказаних підходів правомірний, відображає якусь долю істини. Рушійні сили розвитку суспільства пов'язані насамперед з діяльністю людей [10]. Тому, в основі формування інноваційного потенціалу суспільного розвитку лежить науково-освітня складова, забезпечення гідної праці, система соціального захисту населення та покращення якості життя громадян на основі досягнень науково-технічного прогресу.

Знання та інтелектуальні здобутки є одними з головних резервів суспільного розвитку, що можна розглядати як відновлюваний ресурс. Для його застосування на практиці основою є високоосвічені фахівці, але, на жаль, вони не використовуються належним чином, тому що не сформовано внутрішнього попиту на інтелектуальні цінності та знання, недостатньо розвиненою є інфраструктура, яка забезпечить такий попит.

Сьогодні назрів процес глибокої трансформації системи освіти України від режиму її закритого пострадянського функціонування до

розвитку в глобальному конкурентному просторі, що здійснюється з метою всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, й необхідних для успішної самореалізації компетентностей. Важливим компонентом освіти є виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь співвітчизників і соціуму загалом, забезпечення сталого розвитку України в майбутньому та реалізації її європейського вибору [11].

На основі аналізу такого показника, як індекс освіти, варто відзначити, що позитивні тенденції мають місце у переважній кількості країн Європейського Союзу (табл. 2.6). Найбільш освіченим населенням країни, де рівень освіти населення знаходиться в межах понад 40%, є Велика Британія (з 2020 року не є членом ЄС), Ірландія, Кіпр.

Освіта та розвиток людського капіталу мають величезне значення для забезпечення стрімкого, стійкого та інклюзивного зростання в Україні, але частка людського капіталу в національному багатстві залишається невеликою. Україна традиційно користується перевагами потужної системи освіти, що залишається рушієм економічного та соціального розвитку країни. За час, що минув після здобуття незалежності, Україні вдалося зберегти чимало зі своїх порівняльних переваг у якості освіти, що сприяє досягненню високих рівнів освіти та розвитку людського капіталу. Втім, навички, яких потребують сектори, що зростають, відрізняються від тих, які розвиває система освіти, а необхідні зміни йдуть повільно. За недавніми оцінками національного багатства 141 країни світу в Україні на людський капітал припадає лише 34% загального національного багатства, тоді як у країнах із нижчим за середній рівень доходів його частка сягає 51%, а по регіону Європи та Центральної Азії (ЕСА) – 62%. Попри високі рівні освіти роль людського капіталу як фактору виробництва, що є рушійною силою економічного зростання, залишається відносно слабкою [13].

Україна – це країна з середнім рівнем доходу зі значним потенціалом зростання. Україна традиційно одержує вигоду від свого людського капіталу, зокрема, у формі своєї потужної системи освіти та висококваліфікованих трудових ресурсів. Проте Україні не вдалося перетворити цей людський капітал на продуктивність і національне багатство. Унаслідок стрімкого розширення системи освіти зріс рівень освіти населення, але при цьому постраждали її якість і актуальність, причому брак інновацій, ізоляція та корупція призводять до незадоволення, дисбалансу навичок і надмірної зосередженості на наявності дипломів.

Таблиця 2.6

**Динаміка змін індексу освіченого населення (у віці 15–64 років) у
країнах Європейського Союзу, %**

№ з/п	Назва країни	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Австрія	27,4	28,1	28,9	29,7	30,1	31,0
2	Бельгія	32,6	32,7	33,2	35,6	36,0	36,2
3	Болгарія	23,6	24,1	24,4	24,5	24,8	24,7
4	Велика Британія (з 2020 р не входить до ЄС)	36,6	37,6	38,3	38,7	39,3	40,2
5	Греція	24,6	25,4	26,4	27,2	27,7	27,8
6	Данія	29,4	30,2	30,9	32,1	32,4	32,8
7	Естонія	32,6	33,3	34,1	34,7	35,9	36,2
8	Ірландія	38,0	39,0	39,5	40,4	40,5	40,7
9	Іспанія	31,7	32,1	32,7	33,2	34,0	34,9
10	Італія	15,0	15,5	15,7	16,5	17,1	17,3
11	Кіпр	36,4	36,4	37,6	38,1	39,4	40,2
12	Латвія	26,9	28,1	29,5	30,0	30,1	30,7
13	Литва	31,4	33,2	34,1	34,8	36,1	37,4
14	Люксембург	39,6	35,2	34,1	34,8	36,1	37,4
15	Мальта	19,4	19,9	20,3	22,1	24,6	25,7
16	Нідерланди	29,7	30,5	31,0	32,1	33,0	33,8
17	Німеччина	23,2	23,8	24,4	24,8	25,2	25,7
18	Польща	23,8	24,4	25,2	26,3	27,2	28,0
19	Португалія	19,7	20,7	21,5	21,7	22,5	23,6
20	Румунія	н.д	н.д	15,1	15,3	н.д	н.д
21	Словаччина	18,1	18,9	19,7	20,7	22,0	23,0
22	Словенія	25,1	26,6	27,2	28,7	28,7	29,1
23	Угорщина	20,2	20,9	20,6	20,9	21,7	22,4
24	Фінляндія	34,7	35,5	35,9	36,4	37,3	38,3
25	Франція	29,8	30,4	30,9	31,4	32,8	33,4
26	Хорватія	18,5	19,7	20,0	20,6	22,0	22,4
27	Чехія	19,1	19,8	20,6	21,4	21,7	21,5
28	Швеція	32,8	34,0	35,3	36,0	37,1	37,6

Джерело: сформовано на основі [12].

За дослідженнями Світового банку [13], попри наявність високоосвіченої робочої сили в Україні на людський капітал припадає лише 34% національного багатства (тоді як середній показник по країнах Європи та Центральної Азії сягає 62%), а продуктивність праці становить лише 22% продуктивності праці в Європейському Союзі (рис. 2.2). Це є ознакою того, що внесок освіти в економіку не відповідає її потенціалові.

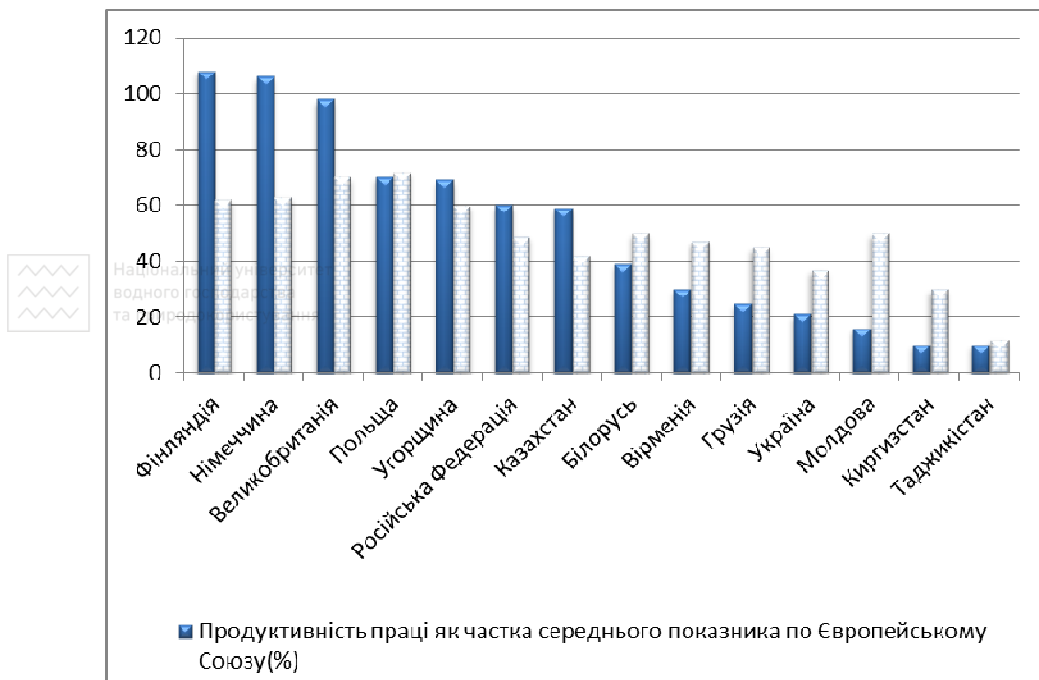

Рис. 2.2. Показники світового розвитку та бази національного багатства
Джерело: складено авторами на основі [13]

Реалізація концепції гідної праці в Україні на довгострокову перспективу має передбачати досягнення таких цілей [14]:

- зміцнення інституцій соціального діалогу з метою посилення їх участі в управлінні ринком праці;
- заохочення гідної праці та покращення спроможності української робочої сили щодо працевлаштування;
- удосконалення систем соціального захисту.

Як один із пріоритетів суспільного розвитку модернізація вітчизняної системи соціального захисту населення має виявлятися через: застосування інновацій (реформування оплати праці та пенсійного забезпечення; створення єдиної електронної бази даних отримувачів соціальної допомоги, пільг, пенсій, соціальних послуг, а також єдиної інформаційно-аналітичної системи у сфері соціального захисту; персоніфікація та монетизація пільг; модернізація існуючих і запровадження нових видів соціальних послуг, непрямих методів оцінювання доходів громадян, які претендують на соціальну допомогу; стимулювання соціальних інвестицій; модернізація соціальних служб і закладів; запровадження інклюзивного навчання в навчальних закладах та ін.

Вирішення проблем, які назріли у науковій сфері й освіті можливе

шляхом створення моделі їх інноваційного розвитку через раціональне поєднання з організаційно-економічним механізмом ринкового господарювання. Для цього вважаємо обґрунтованим здійснити заходи в таких напрямках [3]:

1. Підвищення статусу науковця та наукової діяльності (формування національної ідеї, фінансова підтримка молодих вчених тощо).

2. Підвищення значимості наукових досліджень шляхом розробки пріоритетних завдань, відхід від принципу «наука для науки».

3. Організація наукових досліджень за програмно-цільовим методом, що включає розробку програми, визначення джерел її фінансування, вибір виконавців та формування служби управління, здійснення моніторингу за виконанням.

4. Капіталізація ресурсної бази науки, що дозволить оптимізувати наукові установи відповідно до програмних завдань й приступити до формування повноцінної інфраструктури вітчизняного ринку інновацій в усіх секторах економіки.

5. Зміна форм власності дослідної бази науки, що забезпечить дотриманням вимог збереження технологічної єдності виробництва, цілісності майнових комплексів, технологій і земельних масивів та інноваційної спрямованості сформованих на їх базі науково-освітньо-виробничих підприємств.

6. Формування інфраструктури ринку інновацій, спрямоване на створення потужних відділів економіки, маркетингу і трансферу технологій.

7. Інституційне забезпечення науки, розвиток інноваційної інфраструктури через створення бізнес-інкубаторів, наукових парків та інших структур.

8. Формування ринкової системи розповсюдження знань та інформації через створення науково-методичних і науково-технічних центрів науки, які разом із вищими навчальними закладами будуть постійно акумулювати накопичені знання і досягнення НТП та напрацьовувати новації.

10. Активізація співпраці з іншими країнами в напрямі спільних пріоритетних наукових досліджень, обміну досвідом, технологіями, результатами науково-технічної діяльності.

11. Законодавчо-правова, податкова підтримка науково-інноваційної сфери та освіти з боку держави.

Інноваційний потенціал базується на сукупності необхідних матеріальних, інтелектуальних, інформаційних, науково-технічних, фінансових та ін. складових, однак, ресурси в такому контексті виступають об'єктивною складовою інноваційного потенціалу. В той же час використання ресурсів залежить від суб'єктивних чинників та

способів їх поєднання з досвідом, кваліфікацією, мотивацією, креативністю, компетенцією, технологією та енергією. А отже, ефективно та збалансоване поєднання об'єктивної та суб'єктивної складових сприятиме формуванню стійкого інноваційного потенціалу та досягненню цілей суспільного розвитку.

Список використаної літератури

Національний університет
водного господарства
та природокористування

1. Жук М., Костанчак С. Суспільний розвиток у XXI столітті: освітній потенціал соціальних трансформацій, транзитів, інновацій. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39528/03-Zhuk.p> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Трошинський В. П., Скуратівський В. А. Соціогуманітарні пріоритети суспільного розвитку України. *Вісник НАДУ*, 2013. № 3. С. 106–113.
3. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : монографія. Миколаїв, 2010. 416 с.
4. Стенічева І. Б. Інноваційний потенціал як чинник розвитку регіональних соціально-економічних систем. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 13-1. С. 119–123.
5. Кокурин Д. И. Инновационная деятельность : монографія. М. : Зкзамен, 2001. 576 с.
6. Бубенко П., Гусев В. Ключові моменти формування регіональних інноваційних систем в Україні. *Економіка України*. 2007. № 8. С. 33–39.
7. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи. Суми : Університетська книга, 2003. 278 с.
8. Гринько Т. В. Стратегія інноваційного розвитку промислових підприємств: монографія. Дніпропетровськ. 2008. 155 с.
9. Максютя А., Чугунов І. Бюджетна складова суспільного розвитку. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 3. С. 45–54.
10. Словник-довідник «Філософія». URL: <http://eprints.kname.edu.ua> (дата звернення: 10.04.2021).
11. Освіта в Україні: базові індикатори Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2018 р. URL: <https://cutt.ly/FndAMZN> (дата звернення: 10.04.2021).
12. Basiurkina, N., Sysoieva, I., Ratushna, J., Kotenko, T., Baistriuchenko, N., & Sukhanova, A. (2020). Substantiation of the innovation and investment project using the method of real options. *International Journal of Management*. 11(5). 497–510.
13. Дослідження сфери освіти в Україні. URL: <https://cutt.ly/0ndA2AE> (дата звернення: 10.04.2021).
14. Кравченко М. В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика: монографія. К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. 451 с.

Олена Ціхановська, Антон Бердичевський

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО СКЛАДОВІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ

У сучасних умовах основним засобом підтримки високих темпів розвитку й досягнення необхідного рівня прибутковості суб'єктами господарювання стає постійне впровадження ними інновацій. Тому вітчизняним підприємствам слід приділяти значну увагу формуванню інноваційного потенціалу. Успішне управління інноваційним потенціалом нині розглядається як основна з умов забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства. Саме інноваційний потенціал виступає комплексною характеристикою спроможності підприємства до інноваційної діяльності. Він є джерелом інновацій та основою розробки стратегії інноваційного розвитку підприємства.

Теоретичні та практичні аспекти щодо формування інноваційного потенціалу підприємства досліджено багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, такими як: І. Балабанов, І. Бойко, В. Верба, О. Волков, Л. Гохберг, І. Дежина, В. Калишенко, Д. Кокурін, О. Коробейников, Н. Краснокутська, Л. Мартюшева, І. Новиков, В. Чабан, Л. Федулова та ін. Однак зауважимо, що більшість праць з даного питання здебільшого носять суперечливий характер.

Різноманітність та неоднозначність сучасних підходів вітчизняних науковців до поняття «інноваційний потенціал» визначається його внутрішньою сутністю, в основі якої він формується та інтересах якого імплементується, а також його структурою та функціональністю. Однак перш ніж визначити дане поняття спочатку зупинимося на ключовому слові – «потенціал».

Термін «потенціал» у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова «potentia» й означає «приховані можливості», які в господарській практиці завдяки праці можуть стати реальністю [2, с. 20].

У широкому розумінні поняття «потенціал» – це засоби, ресурси, запаси, джерела і можливості, що є в наявності й можуть бути використані, приведені в дію для досягнення певної мети: виконання плану, вирішення проблем, досягнення результату якої-небудь соціальної системи у певній галузі [4].

Сучасна економіка запозичила термін «потенціал» із фізики, де він означає кількість енергії, яку накопичила система та яку вона спроможна реалізувати в роботі. Стосовно поняття «інноваційний потенціал», то воно стало концептуальним відображенням феномена інноваційної діяльності,

яке розгорталося й уточнювалося шляхом методологічних, теоретичних та емпіричних досліджень і отримало розвиток на початку 80-х років XX ст.

Аналіз економічних аспектів поняття «інноваційний потенціал» виявляє широкий спектр підходів до його вивчення, а саме:

1) «інноваційний потенціал – сукупність різних видів ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності» [2, с. 21];

2) «інноваційний потенціал містить невикористані, приховані можливості накопичених ресурсів, що можуть бути задіяні для досягнення цілей економічних суб'єктів» [6];

3) «інноваційний потенціал регіону являє собою категорію особливого змісту, що включає не лише інноваційні ресурси й механізм їх використання в організаційно-господарській системі, а й активність інноваційних процесів у регіональній економіці» [7].

У сучасних економічних дослідженнях автори В.А. Верба та І.В. Новиков визначають інноваційний потенціал як сукупність інноваційних ресурсів, що перебувають у взаємозв'язку і чинників, процедур (які створюють необхідні умови для оптимального використання таких ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства у цілому) [4; 7]. У такому трактуванні позитивним є акцент на необхідних умовах приведення ресурсів до інноваційного розвитку, хоч не деталізується, які це умови, тому визначення потребує уточнення, оскільки інноваційний потенціал має відмінні від інших видових проявів потенціалу особливості.

Науковець С. Чоботар вважає, що інноваційний потенціал – це міра здатності організації виконати завдання, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто можливість до реалізації проекту чи програми інноваційних стратегічних змін [7]. У свою чергу Д.І. Кокурін наголошує, що інноваційний потенціал містить невикористані, приховані можливості накопичених ресурсів, що можуть бути залучені для досягнення цілей економічних суб'єктів [6].

За визначеннями інших вчених інноваційний потенціал – це сукупність природних і трудових ресурсів, організаційних та інформаційних компонентів, матеріальних умов, що функціонують як єдине ціле в умовах впливу факторів зовнішнього середовища з метою вирішення завдань інноваційної діяльності [2, с. 4].

Враховуючи вказані визначення вважаємо, що інноваційний потенціал є тим підґрунтям на підставі якого розробляються та впроваджуються на підприємстві нововведення, які надалі зможуть задовольнити потреби суб'єктів господарювання. Однак якщо врахувати, що економічні цілі підприємств не завжди є інноваційними, то варто

визначаючи інноваційний потенціал обов'язково акцентувати увагу на результати інновацій.

У загальному вигляді під інноваційним потенціалом найчастіше розуміють сукупність усіх наявних матеріальних і нематеріальних активів підприємства, що використовуються в процесі здійснення інноваційної діяльності. Він містить усі ресурси, що в змозі забезпечити досягнення конкурентних переваг підприємства з використанням інновацій:

— матеріальні (матеріально-технічні) – технічна база та оборотні активи інноваційної діяльності;

– фінансові – різноманітні кошти, необхідні для виконання інноваційних процесів (власні, кредитні, бюджетні, інвестиційні);

– кадрові – працівники, які спроможні виробляти й ефективно реалізовувати нові ідеї;

– інформаційні – сукупність різних видів наукової інформації, комп'ютерні системи, система захисту інформації, науково-технічна література, науково-технічна документація тощо;

– організаційні – наявна організаційна культура, концепція управління підприємством, організаційна структура управління, форми організації та управління інноваційною діяльністю.

Також інноваційний потенціал забезпечує гнучкість виробничо-господарської системи, її здатність реагувати на зовнішній вплив, адаптуватися відповідно до вимог ринку, змін законодавства тощо.

Очевидно, що інноваційний потенціал відображає спроможність підприємства до вдосконалення або оновлення, він характеризує той максимальний обсяг інноваційної продукції, який можливий при повному використанні наявних інноваційних ресурсів. Під інноваційними ресурсами будь-якої організації розуміють сукупність фінансових, інтелектуальних і матеріальних коштів, якими володіє підприємство для здійснення інновацій [2, с. 22]. Таким чином, до внутрішніх інноваційних ресурсів підприємства відносимо:

– персонал організації;

– досягнутий техніко-технологічний рівень;

– відповідність організаційних структур та систем управління інноваційним процесом;

– інтелектуальна власність у формі нематеріальних активів;

– науково-технічний заділ у вигляді незавершених інноваційних проектів;

– наявність ефективної комунікаційної інфраструктури;

– фінансове забезпечення інноваційної діяльності.

Враховуючи основні характеристики потенціалу підприємства, які висвітлені у фаховій літературі, можна сформулювати структуру потенціалу підприємства, яка визначається:

– обсягом та якістю наявних у нього ресурсів (кількістю зайнятих працівників, основними виробничими і невиробничими фондами, запасами, фінансовими і нематеріальними ресурсами, інформацією, технологією);

– можливостями керівників та інших категорій персоналу створювати певні види інноваційної продукції, тобто освітнім, кваліфікаційним та мотиваційним потенціалом;

– можливостями менеджменту оптимально використовувати наявні ресурси підприємства (професійною підготовкою, талантом, умінням створювати й оновлювати організаційні структури підприємства);

– можливостями генерувати і трансформувати інформаційні ресурси для використання їх у виробничій, комерційній, управлінській діяльності;

– інноваційними можливостями підприємства щодо оновлення техніко-технологічної бази виробництва, переходу на випуск нової продукції, використання сучасних форм і методів організації та управління господарськими процесами;

– фінансовими можливостями, тобто інвестиційною привабливістю, кредитоспроможністю, заборгованістю.

Відповідно до структури інноваційного потенціалу підприємства розглянемо його складові, а саме:

1) ринковий потенціал, що відображає рівень відповідності можливостей підприємства зовнішнім ринковим потребам інновацій;

2) інтелектуальний потенціал, що визначає можливості генерації і сприйняття ідей, задумів новацій і доведення їх до рівня нових технологій;

3) кадровий потенціал – характеризує можливості персоналу і робітників підприємства застосувати нові знання та технології, організаційні й управлінські рішення, виконати інноваційну продукцію;

4) техніко-технологічний потенціал – здатність оперативно переорієнтовувати виробничі потужності підприємства і налагодити економічно ефективно виробництво нових продуктів;

5) інформаційний потенціал зорієнтований на інформаційну забезпеченість підприємства, ступінь повноти і точності інформації, необхідної для прийняття ефективних інноваційних рішень;

6) фінансовий потенціал окреслює відповідність фінансового стану, інвестиційної привабливості, кредитоспроможності і системи ефективного управління фінансами підприємства;

7) мотиваційний потенціал розкриває можливість підприємства щодо приведення у відповідність і узгодження різноспрямованих інтересів суб'єктів інноваційного процесу: розробників інновацій; виробників нових товарів; інвесторів, постачальників, матеріалів і комплектуючих; торгових і збутових посередників; споживачів;

8) комунікаційний потенціал відповідає за наявність комунікаційних зв'язків, які відображають рівень визначеності та ефективності взаємодії підприємства з елементами зовнішнього середовища;

9) науково-дослідний потенціал полягає у відображенні створеного резерву результатів науково-дослідних робіт, достатнього для генерації нових знань, спроможності проведення досліджень з метою перевірки ідей, новацій і можливості їхнього використання у виробництві нової продукції.

Необхідно враховувати факт, що розкриття інноваційного потенціалу наштовхується на подолання зовнішніх бар'єрів, які можна охарактеризувати як інноваційний клімат. Інноваційний клімат можна розглядати у аспекті факторів зовнішнього середовища, що впливають на інноваційний потенціал підприємства, а саме можливості для:

- виробництва нових або поліпшених видів продукції або послуг;
- зміни соціальних відносин на підприємстві (кадрові інновації);
- розробки нових методів управління (управлінські інновації);
- створення нових механізмів просування продукції на ринок (ринкові інновації);
- придбання ноу-хау, патентів;
- законодавча база, низька ставка рефінансування, пільгове оподаткування;
- взаємодія влади й бізнесу;
- практика комерціалізації технологій тощо.

Щодо впливу на інноваційний потенціал підприємства внутрішніх факторів, слід зазначити, що процеси управління інноваційною діяльністю значно залежать від інноваційної культури певної організації.

Розглянута вище сукупність складових інноваційного потенціалу дає можливість дійти таких висновків:

- складові інноваційного потенціалу характеризують ресурси та здатність підприємства до реалізації мети інноваційної діяльності;
- аналіз інноваційного потенціалу за складовими надає можливість розробити процедури оцінки його достатності для розробки, виробництва і просування на ринок конкретних інновацій;
- результати таких оцінок мають стати основою для розробки системи цілеспрямованого пошуку, аналізу, оцінки і відбору інновацій, сприятливих для підприємства у певних ринкових ситуаціях.

Нині в Україні, нажаль, відсутній комплексний підхід до розробки показників ефективності використання інноваційного потенціалу та ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності.

Основним показником ефективності функціонування та розвитку будь якого підприємства є кількість інновацій. При цьому рівень новизни інновації визначається за допомогою детального аналізу істотних

властивостей інноваційної ідеї та порівняння відносного рівня її новизни з іншими [10].

Вибір певної стратегії інноваційного розвитку залежить від рівня інноваційного потенціалу підприємства. Наявність у підприємства всіх необхідних ресурсів, дасть йому можливість піти по шляху стратегії лідера, розробляючи і упроваджуючи принципово нові, або базисні, інновації. Якщо інноваційні можливості обмежені, то доцільно їх нарощувати і обирати стратегію послідовника, тобто реалізовувати поліпшуючі технології. Такий підхід до трактування інноваційного потенціалу можна вважати класичним.

Оцінку інноваційного потенціалу підприємства варто проводити на предмет наявності у підприємства достатньої кількості фінансово-економічних ресурсів для ефективного забезпечення стратегічної інноваційної та поточної виробничої діяльності.

При оцінці інноваційної діяльності підприємства використовують такі показники, як впровадження нових технологічних процесів, автоматизація виробництва та освоєння нових видів продукції.

З метою виявлення взаємозв'язку між результативними показниками ефективності діяльності підприємства, а саме: виробничої, фінансової, інвестиційної і відповідними показниками ефективності інноваційної діяльності, можна сформувати таку систему показників [6]:

- показники виробничої ефективності науково-технічних заходів: темп приросту ефективності виробництва конкретних видів продукції (робіт) від використання науково-технічних заходів; відносна економія собівартості продукції в результаті запровадження науково-технічних заходів;

- показники фінансової ефективності науково-технічних заходів: приріст прибутку в результаті реалізації науково-технічних заходів; приріст доданої вартості, включаючи амортизацію, в результаті реалізації науково-технічних заходів, у тому числі за рахунок інтенсивних і екстенсивних факторів; приріст доходу за рахунок реалізації науково-технічних заходів;

- показники інвестиційної ефективності науково-технічних заходів: характеризують кількість впроваджених науково-технічних засобів, зростання питомої ваги прогресивних технологічних процесів та нових інформаційних технологій, підвищення коефіцієнта автоматизації та організаційного рівня виробництва і праці, кількість патентів або авторських свідоцтв, індекс цитування, підвищення конкурентоспроможності підприємства, товарів (послуг) на ринку.

Оцінюючи ефективність інноваційних проєктів доцільно розраховувати такі показники, як:

- інтегральний ефект (чистий дисконтований дохід);

- внутрішня норма прибутковості (дохідності);
- рентабельність інвестицій
- період і строк окупності.

Але слід врахувати, що будь-який результат інновацій може мати подвійне значення:

- як основа змін у матеріальному виробництві, а в економічному розумінні - для досягнення цілей форми, а отже, для підвищення прибутку і конкурентоспроможності;

- як джерело подальших наукових досліджень і розробок, тобто становить науковий і методологічний інтерес.

Здійснення аналізу та оцінки інноваційного потенціалу підприємства допомагає виявити можливості для його інноваційного розвитку, а результати оцінки дозволяють розробити оптимальну стратегію інноваційного розвитку.

Важливу роль у підвищенні інноваційної активності підприємств відіграє вибір і реалізація відповідної стратегії інноваційного розвитку підприємства. Для цього потрібна інформація щодо величини інноваційного потенціалу та рівня його використання. Моніторинг та оцінка рівня інноваційного потенціалу є актуальним завданням, оскільки його розв'язання дає змогу приймати стратегічні й тактичні рішення щодо інноваційного розвитку і стійких конкурентних переваг підприємства.

Отже, можна констатувати, що важливою характеристикою інтенсивності та ефективності інноваційних процесів на підприємстві виступає інноваційний потенціал. Інноваційний потенціал підприємства є результатом наявності ресурсів (що характеризують кількість і якість факторів виробництва в певних умовах), залучених для досягнення поставлених цілей за допомогою існуючих методів регулювання і координації діяльності суб'єкта господарювання на засадах соціального менеджменту. Тобто це характеристика ресурсної готовності підприємства здійснювати тактичне й стратегічне управління інноваційною діяльністю. Від інноваційного потенціалу залежить вибір певної стратегії інноваційного розвитку.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України № 389 від 02.02.2011. [URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-п](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-п) (дата звернення: 10.04.2021).

2. Гречан А. П. Інноваційний потенціал підприємства та його основні складові. *Вісник КНУТД*. 2018. № 4 (25). С. 19–23.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2021).

4. Подольчак Н. Ю. Інноваційний розвиток як елемент економічної безпеки підприємств. *Економіка: реалії часу* : науковий журнал. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2018/n4.html> (дата звернення: 10.04.2021).

5. Проект «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». URL: http://www.in.gov.ua/files/content/part_3111.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

6. Россоха В. В. Методика оцінювання потенціалу інновацій. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 5(47). С. 68–75.

7. Хачатурян Х. В. Інноваційні зміни у функціях і стратегічних орієнтирах системи державного управління. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/DUTP/2017-2/txts/philo/05xxvsdu.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

8. Чабан В. Г. Складова інноваційної інфраструктури підприємств. *Фінанси України*. №3. С. 28-32.

9. Чоботар С.В. Інноваційний потенціал підприємства у сучасних умовах. URL: http://www.confcontact.com/Okt/18_Chebot.htm (дата звернення: 10.04.2021).

10. Чухрай Н. І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення : монографія. Львів : Вид-во НУ «Львів. Політехніка», 2002. 316 с.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

РОЗДІЛ 3

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ІНТЕРЕСАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Національний інститут
водного господарства
та природокористування
Ольга Осадча, Едуард Хильчук

РЕФОРМУВАННЯ КОНЦЕТУАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ОБЛІКОВО- АНАЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІД ВПЛИВОМ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вступ

Безперечно, наявність інформації – це ключова передумова прийняття управлінських рішень. Дана теза є аксіомою, яка підтримується як науковою спільнотою, так і тими, хто безпосередньо має відношення до бізнесу. Під інформацію ми розуміємо масив даних з відповідними характеристиками, що забезпечать її цінність. Головним джерелом інформації будь-якого суб'єкта господарювання є так звана обліково-аналітична система. Динамічність змін в світовій економіці породжують нові виклики перед підприємствами, які щоб успішно функціонувати у сучасних складних умовах повинні розробляти стратегії діяльності через призму сталого розвитку. Відповідно до цього трансформуються інформаційні потреби менеджменту в бік нефінансової інформації, яка за останні десятиліття стала вагомим фактором вибору об'єкта інвестування. Таким чином, обліково-аналітична система аж ніяк не може бути відстороненою від глобальних тенденцій, які актуалізують такі види обліку як екологічний та соціальний, посилюють роль соціально-відповідального звітування.

Основна частина

Концепція сталого розвитку, яка активно пропагується у всьому світі виникла у відповідь на проблеми, які почали загострюватись протягом останніх десятиліть через антропогенний вплив людини на природу. Усвідомлення руйнівної сили людини на біосферу змусило переосмислити підходи до оцінки економічного зростання, за яким стоїть деградація земель, нестача питної води, втрата біорізноманіття та інші проблеми. Така ціна ставить під сумнів економічні досягнення. На початку ХХІ ст. стало очевидно, що суперечності між постійно

зростаючими суспільними потребами і обмеженими можливостями біосфери щодо їх задоволення загрожують подальшому існуванню людей як біологічного виду [17].

Можна стверджувати, що передумовою виникнення концепції сталого розвитку став стик економічних інтересів та екологічних проблем, у нерозривному взаємозв'язку з впливаючими негативними соціальними наслідками.

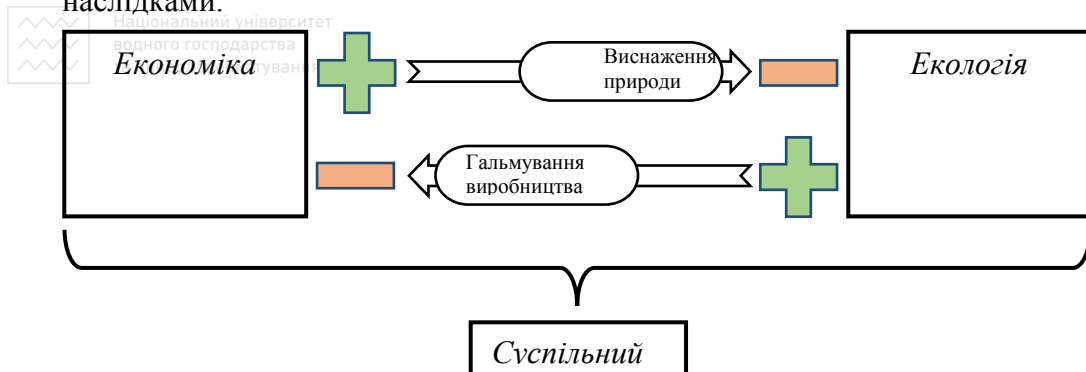

Рис. 3.1. Передумови виникнення концепції «сталого розвитку»

Дана концепція ґрунтується на балансі трьох складових: економічної, екологічної та соціальної. І. Дейлі, який в свій час став автором монографії «Поza зростанням: економічна теорія сталого розвитку» (*Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*), ідеї якої були оцінені науковою спільнотою як інноваційні дав своє визначення сталого розвитку. З його точки зору сталим розвитком є гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками. В загальному значенні під сталим розвитком розуміють розвиток, який забезпечить задоволення потреб нинішніх поколінь без обмеження в цій можливості наступних.

Цілі, які переслідує концепція сталого розвитку було задекларовано в резолюції «Перетворення нашого світу: порядок денний в області сталого розвитку до 2030 року» Генеральною Асамблеєю ООН. Сімнадцять цілей сталого розвитку і 169 завдань, що були проголошені демонструють масштабність і амбітність цього Порядку. Вони орієнтовані

на розвиток здобутків, досягнутих у рамках Цілей розвитку тисячоліття, і на завершення реалізації завдань, які не вдалося виконати [19]. Безпрецедентний за своїм масштабом, даний порядок був прийнятий всіма країнами, в тому числі і Україною, таким чином можемо говорити про сталий національний розвиток як складову загальноцивілізаційного руху. Прагнення та зусилля України у здійсненні внеску в досягненні цілей сталого розвитку було відображено в Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. Необхідність впровадження даної стратегії зумовлена багатьма чинниками серед яких усвідомлення неефективності структури управління розвитком через тривале домінування ресурсо- та енергоємних галузей, яка є екологічно небезпечною; прийняття того факту, що рівень економічного розвитку та добробуту населення не відповідає природному, науково-технічному потенціалу України та інших. Крім того Україна має міжнародні зобов'язання щодо сталого розвитку, визначені стратегічними документами ООН [20].

Якщо брати до уваги нормативну базу для обліково-аналітичної системи в контексті сталого розвитку, то слід виділити обов'язкові до застосування нормативні акти та документи добровільного характеру. До першої групи можна віднести Закон України «про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», в який не так давно були внесені поправки такі як складання нового для України Звіту про управління, обов'язковий аудит фінансової звітності для окремих юридичних осіб, що збільшить підзвітність бізнесу перед суспільством та введення поняття підприємства суспільного інтересу. З метою підведення обліково-аналітичних систем вітчизняних суб'єктів господарювання до кращих світових стандартів та облікової практики, варто звернути увагу на другу групу документів.

З огляду на євроінтеграційний вектор розвитку України, врахування положень європейських директив сприяє не лише адаптації національних нормативно-правових актів до законодавства ЄС, а й успішному входженню на ринок Співтовариства завдяки підвищенню прозорості й підзвітності вітчизняних підприємств. Виконання вітчизняними суб'єктами господарювання стандартів соціальної відповідальності бізнесу, зокрема і в сфері обліку та звітності допоможе в побудові ефективних відносин зі стейкхолдерами.

Говорячи про концепцію сталого розвитку, в якій взаємодіє 3 елементи, а саме: економічне зростання, соціальна справедливість та раціональне природокористування, що уособлює в собі економіко-соціально-екологічна тріада дозволяє нам провести паралель з поняттям системи, яке розглядалось в минулому розділі. Таким чином приходимо до поняття обліково-аналітичної системи з точки зору сталого розвитку. Після прийняття резолюції, якою було затверджено 17 цілей сталого

розвитку, Міжнародною федерацією бухгалтерів було відмічено вісім з них, внесок в досягнення яких можуть здійснити професійні бухгалтери.

Таблиця 3.1

Ініціативи та нормативна база регулювання обліково-аналітичної системи міжнародного значення

№	Назва
1	INTERNATIONAL <IR> FRAMEWORK
2	Керівництво зі звітності у сфері сталого розвитку Глобальної ініціативи зі звітності (Global Reporting Initiative)
3	Core indicators for company reporting on the contribution towards the attainment of the Sustainable Development Goals
4	Стандарти серії AA1000
5	International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing
6	Sustainable Development Goals Disclosure (SDGD) Recommendations: Feedback on the consultation responses

Одна з ключових цілей сталого розвитку, яка стосується професійних бухгалтерів – це якісна та доступна освіта. Серед національних завдань в виконанні зобов'язань щодо цілі якісної освіти варто виділити такі:

- забезпечити доступність професійної освіти
- підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки

Це те, що стосується безпосередньо абітурієнтів, студентів та аспірантів, а також науковців в сфері обліку та аудиту. При вирішенні проблем, які стоять перед отриманням якісної освіти повинна бути залучена державна підтримка: допомога тим, хто має здібності до облікового напрямку, але немає можливостей здобути якісну освіту. Серед менш очевидних національних завдань можна виділити забезпечення доступності якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків. Реформа освіти, яку прийнято називати Новою українською школою повинна полегшити для учнів визначення майбутнього професійного напрямку, за рахунок зменшення обсягу «другорядної» інформації.

Питання гендерної нерівності стосується професійних бухгалтерів через стереотипи, що стосуються сфер діяльності та змісту праці, коли вважається, що бухгалтером повинна бути жінка, а аналітиком чи керівником – чоловік. Таке положення справ негативно впливає на можливість кар'єрного зростання в сфері обліку як для чоловіків так і для жінок. Таргет 8.5. цілі «Гідна праця та економічне зростання» перекликається з гендерною проблемою – до 2030 року забезпечити повну

і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків, у тому числі молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності. На жаль, Україною це завдання не було імplementовано в національній стратегії сталого розвитку.

Ціль 17 «Партнерство в цілях сталого розвитку» проявляється через ідентифікацію всіх можливих стейкхолдерів та врахування їх інтересів в сталому розвитку. Підвищення ефективності збору даних, моніторингу та підзвітності в досягненні прогресу у Цілях сталого розвитку є першочерговими завданнями бухгалтерів передусім у країнах, що розвиваються, для формування інформаційно-аналітичного забезпечення сталого розвитку [21].

Надзвичайно важливою ціллю сталого розвитку, реалізація якої безпосередньо стосується бухгалтерського обліку є ціль № 9 – індустріалізація, інновації, інфраструктура. Високоякісна економічна інфраструктура підтримує економічну активність, є потужним інструментом сприяння бізнесу та фактором надходження інвестицій [22]. На останньому саміті бізнес-лідерів країн Великої двадцятки (B20), який відбувся в Туреччині у вересні 2015 року, були оприлюднені рекомендації, спрямовані на зростання інвестицій приватного сектору у формування такої інфраструктури [23, с. 3–9]. Основною з рекомендацій для G20 є покращення інфраструктури інвестиційної системи з метою сприяння розвитку інфраструктури як активу, одним із етапів досягнення якої є розробка сприятливого регуляторного середовища.

Розглянувши окремо питання обліково-аналітичної системи та сталого розвитку, в даному розділі варто окреслити в чому проявляється внесок системи в досягненні цілей сталого розвитку. Таким чином, зачіпається питання вихідного продукту. Продукт (від англ. produce – створювати) – це матеріальний чи нематеріальний результат певної діяльності. Так обліково-аналітична система створює інформаційний продукт. Крім того, інформація генерується в кожному з елементів системи та обмінюється між ними, генеруючи нову інформацію, в чому проявляється системна цілісність – взаємозв'язок елементів.

На нашу думку, доцільно навести інформаційні продукти кожного з елементів обліково-аналітичної системи в контексті сталого національного розвитку, орієнтуючись на систему цілей та найбільшого внеску в їх досягненні.

Вимоги до інформації постійно зростають, а достатня її кількість не повинна компенсуватись неналежною якістю. Якість облікової інформації – це сукупність властивостей інформації, які враховують ступінь придатності, можливість і ефективність використання конкретної інформації споживачами з метою розвитку підприємства при оптимальних витратах на формування такої інформації. У стандартах ISO виділені

процеси планування, управління, забезпечення та покращення якості. При цьому під забезпеченням якості слід розуміти частину менеджменту якості, яка орієнтована на створення впевненості в тому, що відповідні вимоги будуть виконані [24].

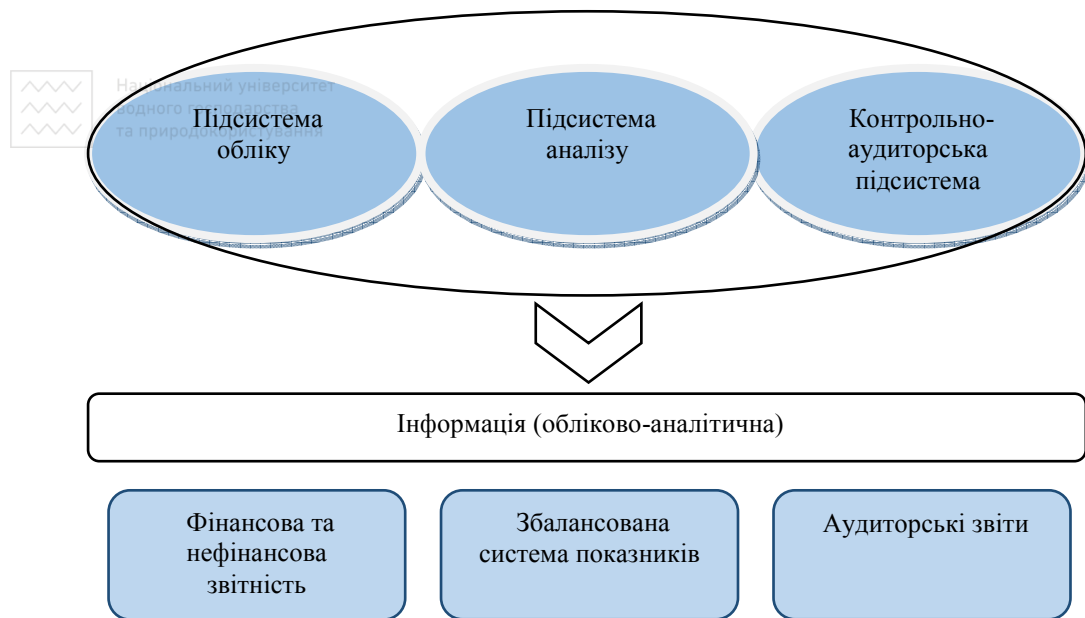

Рис. 3.2. Продукти обліково-аналітичної системи в контексті сталого розвитку

Науковці пов'язують підвищення якості обліково-аналітичної інформації з процесом переходу вітчизняних суб'єктів господарювання на міжнародні стандарти звітності. І хоча ці стандарти регулюють підсистему обліку, на результати аналітичної роботи вони теж впливають. При аналізі результатів діяльності аналітиками використовується інформація уже зведеного характеру, тому дотримання основних вимог відображення в обліку первинної інформації є дуже важливим етапом організації обліку на підприємстві [25]. Крім того, при переході на інші стандарти, у суб'єкта господарювання з великою вірогідністю відбудуться зміни в розмірі сум об'єктів обліку, через що втратиться якісна характеристика інформації – порівнянність, а тому буде неможливо порівнювати результат аналізу з попередніми періодами без точного ретроспективного перерахунку. Але тим не менше, заява про застосування МСФЗ не гарантує якості облікової інформації [26], тому вищезазначена думка має місце для суб'єктів господарювання з висококваліфікованим обліковим апаратом, який забезпечує достовірність даних. В такому разі якість фінансової звітності дійсно вийде на новий рівень, а інформація, яка

продукується обліково-аналітичною системою буде зіставною з закордонними компаніями в такій же галузі. О. П. Ратушна виділяє наступні характеристики облікової інформації для проведення аналізу: відсутність системних помилок, точність, порівнянність, доступність, повнота (достатність), корисність (доцільність), своєчасність, зрозумілість, рентабельність адресність, адекватність, адаптивність, значимість, достовірність, релевантність [25].

З урахуванням того, що всі характеристики інформації буде дотримано, на виході з підсистеми аналізу в контексті сталого розвитку варто відзначити збалансовану систему показників. Вважається, що дана система забезпечує інтеграцію як фінансових так і нефінансових індикаторів (KPI), які компанія визначає відповідно до стратегічних цілей, дозволяє компанії проаналізувати перспективи компанії в чотирьох напрямках: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток. Завдяки оптимальній кількості показників дана система концентрується на аналізі досягнення основних цілей. Через призму сталого національного розвитку аналітична складова системи трансформується таким чином, що збалансована система показників повинна бути орієнтована на конкретні складові: економічний розвиток, соціальне забезпечення та внесок компанії у подоланні екологічної кризи. За такого поєднання утворилась система ESG-показників, на які протягом останніх років звертається все більше уваги. ESG (англ. Environmental. Social. Governance) пов'язують з соціально відповідальним інвестуванням, яке являє собою узгодження інтересів бізнесу та суспільства, вклад коштів в проекти, які не тільки несуть видимі, фінансові вигоди, але й репутаційні, здатні принести користь в вирішенні екологічних та соціальних проблем. Вітчизняним суб'єктам господарювання особливо слід звернути увагу на аналітичне забезпечення системи ESG-показників, адже закордонний досвід показав, що компанії, які інформують стейкхолдерів не тільки про фінансові результати, а й про стратегію розвитку в напрямку соціально відповідального бізнесу, мають задекларовану місію та візію, прораховують ризики середовища через призму впливу своєї діяльності на екологію стають дедалі привабливішими для інвесторів. Так у 2017 році британською інвестиційною компанією Schroders було проведено дослідження серед 22000 інвесторів по всьому світу. Однією з тем дослідження було стале інвестування. Результати дослідження показати, що для 78% інвесторів стале інвестування для них стало більш значущим ніж 5 років тому [27]. Віднедавна в Україні на законодавчому рівні було впроваджено ініціативу, яка, мабуть, найкраще відображає внесок обліково-аналітичної системи в сталому розвитку, поєднуючи як фінансову, так і нефінансову інформацію.

За своєю природою бухгалтерський облік покликаний задовольнити інформаційні потреби користувачів: внутрішніх та зовнішніх.

Рис. 3.3. Матриця взаємозв'язку видів обліку та аналізу в контексті сталого розвитку

Інтегрована звітність – це важливий інструмент взаємодії компанії не тільки з безпосередніми кредиторами чи інвесторами, хоча, як уже зазначалось, для них наразі фінансова складова наразі не єдиним критерієм прийняття рішень, а також із суспільством в цілому.

Така звітність є інформативною для працівників компанії, зокрема як елемент корпоративної культури, для громадських організацій, які є активною частиною суспільства. Інтегрована звітність відображає можливість компанії у створенні вартості в середньо- та довгостроковій перспективі, показує її роль у вирішенні екологічних та соціально-економічних проблем, що є перевагою для інвестора перед компанією, яка нехтує такою можливістю до самопрезентації.

Один з аспектів критики звичної моделі фінансової звітності полягає в тому, що на даний час в ній недостатньо уваги приділено таким факторам функціонування підприємства, як ризик, стратегія, стійкість бізнес-моделі суб'єкта господарської діяльності. Модель інтегрованої звітності передбачає включення всіх цих нефінансових компонентів, що дозволить покращити якість звітності, відобразити істотний вплив інформації про навколишнє середовище, соціальний капітал та взаємодію

із зовнішнім середовищем (*environmental, social and governance, ESG*): йдеться про використання природних ресурсів, захист прав людини і вплив бізнесу на суспільні явища і зміни клімату. Модель інтегрованої звітності розглядається як можливий спосіб отримання більш повної картини діяльності підприємства, яка відображає ризики та можливості, логічно пов'язує собою фактори ESG та фінансові результати.

При формуванні інтегрованого звіту варто послуговуватись Міжнародним стандартом з інтегрованої звітності. Даний стандарт було оновлено в січні 2021 року, але основні принципи та ключові елементи інтегрованого звіту не змінились, зокрема такими елементами є:

1. Організаційні аспекти та зовнішнє оточення (чим займається суб'єкт господарювання і умови, в яких він існує);

2. Управління (опис управлінської структури підприємства і те, як вона підтримує здатність створювати вартість в коротко-, середньо- та довгостроковому періодах);

3. Бізнес-модель (характеристика системи трансформації ресурсів в продукти шляхом господарської діяльності, яка спрямована на досягнення стратегічних цілей підприємства і створення вартості протягом короткострокового, середньострокового і довгострокового періодів);

4. Ризики та можливості (опис конкретних можливостей та ризиків діяльності підприємства, а також того, як підприємство використовує ці можливості і управляє цими ризиками);

5. Стратегія та плани по розподілу ресурсів (стратегічні цілі суб'єкта господарювання, шляхи їх досягнення);

6. Результати діяльності (у якій мірі підприємство досягнуло своїх стратегічних цілей і які результати його діяльності з точки зору капіталів – виробничого, інтелектуального, людського, соціально-репутаційного, природного);

7. Перспективи на майбутнє (опис можливих ускладнень та невизначеностей, які можуть виникнути у суб'єкта господарювання при реалізації його стратегії, їх потенційний вплив на майбутню діяльність);

8. Основні принципи підготовки і презентації (короткий опис визначення вагомих факторів у діяльності підприємства; межі звітування і методика їх визначення; структури і методи, які використовуються для кількісної і якісної оцінки вагомих факторів) [28, с. 39].

Стандарт передбачає дотримання балансу між креативним підходом до формування інтегрованого звіту та суворою регламентацією. Він не наводить конкретних показників діяльності чи методи оцінки окремих фактів, але наводить вимоги при дотриманні яких інтегрований звіт можна вважати складеним відповідно міжнародному стандарту. Зазначається, що головною такого звіту є інформування широкого кола стейкхолдерів щодо здатності компанії створювати вартість в коротко-, середньо та

довгостроковому періоді, використовуючи різні форми капіталу: фінансовий, виробничий, інтелектуальний, людський, соціально-репутаційний та природний.

З огляду на це, вважаємо необхідним проаналізувати інтегровану звітність вітчизняного економічного суб'єкта на прикладі Групи ДТЕК, зокрема, на предмет показників, які було включено до звіту, оскільки стандартизованої форми не існує. Одним із факторів вибору даного звіту є впевненість в якості його складання та достовірності інформації, адже інтегрований звіт за 2019 рік є сьомим інтегрованим звітом, який складає Група ДТЕК, що свідчить про наявність досвіду в звітуванні такого формату. Крім того, з 2007 року ДТЕК представляє Україну у Глобальному договорі ООН. Багато уваги в звіті приділено середовищу існування Групи: аналіз макроекономічних показників України, ринкових зрушень та регуляторного впливу, що дозволяє стверджувати про глибокий аналіз ризиків та сформувані бачення стратегії розвитку Групи. Варто відмітити наявність не тільки фінансової, але й виробничої інформації, яка наведена в виробничому балансі. Характерним є те, що багато уваги в звіті приділено нефінансовій інформації, натомість фінансова інформація консолідована та узагальнена в таких показниках як: виручка, собівартість реалізованої продукції, операційні доходи та витрати, операційний прибуток (ЕВІТ), ЕВІТmargin, ЕВІТDA, ЕВІТDAmargin, а також Чистий прибуток, Активи, Капітальні інвестиції. Крім того, в звіті наведено загальну суму сплачених податків. Всі перераховані показники наведено за поточний рік у порівнянні з попереднім (2019–2018) [29, с. 72].

Якщо ж до прикладу взяти закордонний звіт американської компанії Entergy, яка теж працює в енергетичній галузі, то можна побачити фінансову інформацію в більш розгорнутому вигляді з великою кількістю показників. Наприклад, в звіті американської компанії наявна інформація про рентабельність власного капіталу, дивіденди заявлені та прибуток на акцію [30, с. 75]. І хоча останні показники притаманні лише акціонерним товариствам, а у Групі ДТЕК неоднорідність в формі власності підприємств, але беззаперечно перевага звіту Entergy – ретроспектива інформації наведена за 5 років, а не за 2. Спільним в обох звітах є імплементація цілей сталого розвитку в стратегії розвитку. Таким чином компанії демонструють стратегічні напрямки подолання суспільно важливих проблем та формують завдання, які вони ставлять перед собою задля їх вирішення.

У звіті Групи ДТЕК можна знайти загальну суму інвестицій у сталий розвиток та окремо по таких складових як: охорона довкілля (9670,6 млн грн), охорона праці та промислова безпека (4989, 3 млн грн), утримання об'єктів соціальної сфери (3534,4 млн грн), соціальне

партнерство (868,8 млн грн) та навчання працівників (451,4 млн грн). Звернемо увагу, що інвестиції в охорону довкілля не включають екологічний податок, таким чином підкреслюється усвідомлення соціальної відповідальності бізнесу, не враховуючи виконання вимог законодавства як соціальні інвестиції. В українському варіанті звіту нефінансові показники прописані в розрізі поставлених завдань та цілей сталого розвитку.

Варто зазначити, що інтегрований звіт не єдина практика звітування про здобутки в досягненні завдань цілей сталого розвитку. Поряд з даним звітом існують так звані соціальні звіти. По-іншому їх ще називають нефінансовими звітами, звітами зі сталого розвитку або звітами з корпоративної соціальної відповідальності. Вони представляють собою документально оформлену сукупність даних, в яких акцент робиться на ESG-показники. Повертаючись до практики інтегрованої звітності варто зробити акцент на тому, що вони шляхом розкриття як фінансової так і нефінансової інформації дозволяють всебічно проаналізувати діяльність компанії.

Крім того, відносно недавно в Україні була законодавчо закріплена норма формування іншого звіту – Звіт про управління, який є більш поширеною практикою ніж інтегрований звіт, у зв'язку з обов'язковістю його складання для окремих категорій суб'єктів господарської діяльності. В Методичних рекомендаціях зі складання звіту про управління Міністерства фінансів України наведено перелік компонентів звіту, які мають бути розкриті. Щодо інтегрованого звіту, то він регулюється Міжнародними основами інтегрованої звітності. Аналізуючи обидва звіти на предмет елементів, з яких вони складаються, можна прийти до висновку, що значної відмінності між ними немає. До того ж законодавством не встановлено обмежень щодо складання того чи іншого звіту незалежно від розміру, виду діяльності і т.д. Також варто зазначити, що звіт про управління подається за рік з пакетом фінансової звітності, в той час як інтегрований звіт може охоплювати більші часові межі та представляється як окремий елемент звітності компанії. Доцільність складання обох звітів одночасно визначається компанією самостійно.

На нашу думку, слід приділити увагу контрольно-аудиторській складовій, яка може бути представлена як елемент обліково-аналітичної системи у вигляді внутрішнього та зовнішнього аудитів, мета яких є виявлення недоліків в інформаційному забезпеченні компанії, надання керівництву рекомендацій щодо їх усунення. Хоча законодавчо не прописано норми щодо обов'язковості аудиту нефінансової інформації (звіту про управління чи інтегрованого звіту), такий аудит можна провести з ініціативи власника. Тим більше, що для такого аудиту є окремий МСА 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи

оглядом історичної фінансової інформації». Підтвердження ж фінансової звітності є обов'язковим, якщо суб'єкт господарювання підпадає під законодавчо визначені критерії. У випадку з нефінансовою інформацією, яка є частиною звіту про управління, варто зазначити, що на жаль Україна в питанні ESG-звітування знаходиться ще на етапі розвитку. Хоча позитивні зрушення поступово відбуваються в цьому напрямку, середні підприємства досі не усвідомлюють своєї відповідальності перед суспільством та впливом на екологічну ситуацію. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [31] лише великі підприємства повинні висвітлювати у звіті про управління нефінансову інформацію. У зв'язку з цим аудиторі-практики зазначають, що лівова частка середніх підприємств обирають звітування виключно в фінансовій частині.

Аудиторські звіти допомагають окремим групам стейкхолдерів (особливо це стосується кредиторів та інвесторів) зробити висновки щодо достовірності фінансових даних та стану обліку суб'єкта господарювання загалом. Крім того, відсутність вимоги щодо аудиту нефінансової інформації не є перешкодою у проведенні такого аудиту і всередині компанії. Також аудиторська послуга комплаєнс допоможе проаналізувати бізнес-процеси компанії та виявити прогалини в дотриманні законодавства, регламентів та інших норм, що дозволить прийняти заходи з покращення якості обліково-аналітичної інформації.

Висновки

Євроінтеграційні прагнення України дозволяють імплементувати практику нефінансового звітування, що дозволяє виділити екологічний та соціальний облік як окремі види бухгалтерського обліку, роль яких як ніколи важлива на сьогодні. Крім того, з'явилося поняття соціально відповідального обліку. Важливість високоякісної корпоративної звітності у забезпеченні фінансової стабільності і сталого розвитку в цілому та досягненні цілей сталого розвитку зокрема визнано на 32-й сесії роботи UNCTAD's Intergovernmental Working Group of Expertson International Standards of Accounting and Reporting (ISAR) [21].

Також Міжнародною федерацією бухгалтерів було виділено 8 з 17 цілей, які мають відношення до облікової професії, що доводить актуальність дослідження ролі обліково-аналітичної системи у досягненні цілей сталого розвитку. З огляду на такий стан справ, авторами запропоновано модель функціонування обліково-аналітичної системи для вітчизняних суб'єктів господарювання у взаємодії з зовнішнім середовищем (по відношенню до системи), акцентуючи увагу на внутрішній логічній впорядкованості та взаємодії елементів. Було

досліджено інформаційні продукти, які генеруються підсистемами обліку, аналізу та аудиту, їх роль в досягненні цілей сталого розвитку. Особливу увагу приділено інтегрованому звіту, який, на думку автора, якнайкраще демонструє зв'язок з концепцією сталого розвитку. Було проаналізовано звіт вітчизняного суб'єкта господарювання на прикладі Групи ДТЕК. Інтегрована звітність групи ДТЕК у всіх суттєвих аспектах відповідає вимогам Міжнародного стандарту інтегрованої звітності. У підсумку варто зазначити, що вітчизняні суб'єкти господарювання почали усвідомлювати важливість інформування стейкхолдерів за соціально-екологічними показниками, хоча відсутність обов'язкової вимоги щодо нефінансового звітування аж ніяк не спонукає підприємства до розкриття інформації щодо впливу на зовнішнє середовище.

Список використаних джерел

1. Дідур К. М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства. *Ефективна економіка* : електронний журнал. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1079> (дата звернення: 10.01.2021).
2. Тарнавська Т. В. Генеза поняття «система»: історичний огляд. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2011. № 6. С. 129–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_6_18 (дата звернення: 10.01.2021).
3. Матієшин М. М. Сутність обліково-аналітичного забезпечення процесу експлуатації основних засобів будівельних підприємств. *Держава та регіони*. 2014. № 3. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_3_19 (дата звернення: 10.01.2021).
4. Соколов Я. В. Бухгалтерский управленческий учет: от истоков до наших дней : монографія. М. : Аудит: ЮНИТИ, 2009. 213 с.
5. Формирование учетно-аналитической системы затрат на промышленных предприятиях : учебное пособие / Л. В. Попова, И. А. Маслова, В. А. Константинов, М. М. Коростелкин. М. : Дело и Сервис, 2007. 224 с.
6. Тітаренко Г. Б., Корінько М. Д. Методичні підходи для побудови обліково-аналітичної системи з використанням експертних оцінок. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 4. С. 66–69.
7. Барановська С. П. Обліково-аналітичне забезпечення як невід'ємна складова управління підприємством. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку* : зб. наук. праць. Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2012. С. 8–11.

8. Гудзинський О. Д., Кірейцев Г. Г., Пахомова Т. М. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту. *Облік і фінанси АПК*. 2008. № 3. С. 89–93.

9. Усатова Л. В. Формирование управленческой и налоговой составляющей учетно-аналитической системы расходов в условиях неопределенности в период трансформации международных стандартов финансовой отчетности : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.12. Орел, 2008. 48 с.

10. Зенькова И. В. Учетно-аналитическое обеспечение стратегического управления коммерческой организацией. *Аудит и финансовый анализ*. 2009. № 2. С. 1–3.

11. Юзва Р. П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості : автореф. дис. ... канд. экон. Наук : 08.00.09. Тернопіль. 2011. 20 с.

12. Вольська В. В. Методичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення та аудиту управлінської діяльності аграрних підприємств. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. № 3. С. 83–88. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/36933/39250> (дата звернення: 10.01.2021).

13. Будько О. В. Формування цілісної обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2013. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2013_12%284%29__44 (дата звернення: 10.01.2021).

14. Paliu-Popala. Accounting, an essential component of the information system. *Annals of the "Constantin Brancusi" University of Targu Jiu, Economy Series*. Issue 1/2013. P. 66–73.

15. Рожелюк В. М., Денчук П. Н. Концептуальні основи обліково-аналітичного забезпечення системи менеджменту підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 270–274.

16. Рета М. В., Токар. Н. Б. Система обліково-аналітичного забезпечення: науково-методичний підхід до формування. *Економічні науки*. 2016. № 27. С. 97–102. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25773/1/vestnik_KhPI_2016_27_Reta_Systema.pdf. (дата звернення: 10.01.2021).

17. Приказка С. Концепція сталого розвитку і проблеми економічного зростання і розвитку. *Демократичне врядування : науковий вісник*. 2014. Вип. 13. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik13/fail/Prykazka.pdf (дата звернення: 10.01.2021).

18. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. К. : ПАРАПАН, 2003. С. 198–199.

19. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015> (дата звернення: 10.01.2021).

20. Стратегія сталого розвитку України до 2030.

21. Макаренко О. І, Пластун О. Л. Роль професійних бухгалтерів у досягненні цілей сталого розвитку. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2017. Вип. 3. С 334–338. URL: <http://www.easterneurope-bm.in.ua/journal/8-2017/63.pdf> (дата звернення: 10.01.2021).

22. Akimova, L. M., Levytska, S. O., Pavlov, K. V., Kurchak, V. R., & Кагра, М. І. (2019). Роль бухгалтерського обліку в забезпеченні сталого розвитку і національної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 3(30). 54–61. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179501> (дата звернення: 10.01.2021).

23. B20 Infrastructure and Investment Taskforce Policy Paper. September 2015. URL: <http://b20turkey.org/policy-papers/> (дата звернення: 10.01.2021).

24. Будько О. В. Шляхи забезпечення якості облікової інформації. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. Том 14. № 2. С. 183–187.

25. Ратушна О. П. Обліково-аналітичне забезпечення аналізу результатів діяльності. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/oblikovo-analitichne-zabezpechennya-analizu-rezultativ-diyalnosti.html> (дата звернення: 10.01.2021).

26. Зубілевич С. Я., Хильчук Е. В. Інформаційне забезпечення управління ризиками дебіторської заборгованості при застосуванні МСФЗ. Актуальні проблеми обліково-аналітичного забезпечення в умовах переходу до Індустрії 4.0. Рівне. 2020. С. 66–69. URL: http://ep3.nuwm.edu.ua/17949/1/матеріали_конференції.pdf (дата звернення: 10.01.2021).

27. ESG-фактори в інвестуванні. URL: <http://media.rspp.ru/document/1/6/c/6cebe53820e94fcd01f3d74e98923bff.pdf> (дата звернення: 10.01.2021).

28. International <IR> Framework. URL: <https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2021/01/InternationalIntegratedReportingFramework.pdf> (дата звернення: 10.01.2021).

29. Інтегрований звіт Групи Дтек за 2019 рік. URL: https://dtek.com/content/announces/dtek_integrovaniy-zvit-2019_pdf_s194_t3225.pdf (дата звернення: 10.01.2021).

30. Entergy integrated report. URL: https://integratedreport.energy.com/pdf/Entergy_2019_Integrated_Report.pdf (дата звернення: 10.01.2021).

31. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/996-14> (дата звернення: 10.01.2021).

Agnieszka Kister

ZNACZENIE RACHUNKU KOSZTÓW W ZARZĄDZANIU SZPITALAMI PUBLICZNYMI

Wprowadzenie

Szpitaly publiczne w Polsce zostały powołane do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli oraz racjonalnej organizacji opieki zdrowotnej. Zarządzanie nimi odbywa się przy wsparciu koncepcji i metod, których dobór i adaptacja ulegają zmianie na skutek m.in.: turbulencji otoczenia, stale rosnących oczekiwań interesariuszy, zmian przepisów prawnych, niedostatecznego finansowania służby zdrowia, doskonalenia wiedzy i kompetencji menedżerów oraz personelu, konieczności stałego polepszania jakości właśnie w obszarze zarządzania. Konieczne jest istnienie system informacji, w którym znaczącą rolę odgrywają informacje o kosztach. Rachunek kosztów można zdefiniować jako proces identyfikowania, gromadzenia, przetwarzania, prezentowania i interpretowania informacji o kosztach dla dokonywania ocen i decyzji przez użytkowników tych informacji. Jest procesem ustalania kosztów prowadzenia działalności gospodarczej polegającej na wytwarzaniu i sprzedaży wyrobów lub świadczeniu usług [4].

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie charakterystycznych cech rachunku kosztów szpitala publicznego oraz wskazanie jego roli w zarządzaniu.

Pojęcie rachunku kosztów

Rachunek kosztów jest systemem, w którym stosowane są metody dedukcji, jak: metody pomiaru kosztów, zasady podziału kosztów, metody wyceny kosztów produktów. Jego istotą jest pomiar wartości zużycia zasobów przedsiębiorstwa służący ocenie efektywności ich wykorzystania. Rachunek kosztów stanowi element systemu informacyjnego zarządzania, w tym zarządzania kosztami [4]. W nim następuje przetwarzanie informacji zgodnie z przyjętym modelem. Istnieje zatem możliwość uzyskiwania wieloprzekrojowych informacji kosztowych o różnym zakresie przedmiotowym, podmiotowym i czasowym [5]. Rachunek kosztów jest podsystemem układu informacyjnego rachunkowości. Jego celem jest zaspokojenie potrzeb informacyjnych zarządzania. Rachunek ten dostarcza wieloprzekrojowych informacji ekonomicznych, dostosowanych do specyficznych potrzeb zarządzania w konkretnych warunkach prowadzenia działalności gospodarczej. Oznacza to, że postać rachunku kosztów może się zmieniać w zależności od wymagań zarządzających jednostką gospodarczą. Z reguły niezmienny jest tradycyjny, systematyczny rachunek kosztów, którego

podstawowe elementy obejmują: pomiar i wycenę, dokumentację kosztów, sposoby ewidencji i rozliczania kosztów, kalkulację, sprawozdawczość, analizę oraz planowanie.

Rachunek kosztów powstał w praktyce przedsiębiorstw w okresie rewolucji przemysłowej. Od tego czasu nieustannie się zmieniał, czego powodem był: postęp technologiczny i organizacyjny, zróżnicowanie produkcji, wzrost konkurencji. W efekcie wykształciły się różne jego modele i odmiany znajdujące zastosowanie w przedsiębiorstwach i instytucjach, w tym w szpitalach publicznych. Szpital publiczny funkcjonuje w formie samodzielnego publicznego zakładu opieki zdrowotnej. Świadczy usługi lecznicze bezpłatnie lub komercyjnie. Nie może w dowolny sposób pobierać opłat za świadczenia medyczne [1], prowadzi działalność bazując na ustawie o działalności leczniczej, ustawie o finansach publicznych oraz ustawie o rachunkowości [11]. Szpital publiczny prowadzi opiekę nad pacjentem, udziela porad, zajmuje się leczeniem, a także zapewnia pomoc pacjentom w powrocie do sprawności. Realizacja działalności powoduje powstawanie kosztów, które zostają ewidencjonowane a następnie rozliczane.

System rachunku kosztów spełnia zadania, jeśli dostarcza rzetelnych i trafnych informacji odpowiedniej jakości i w odpowiednim czasie. Zadania te można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Wewnętrzne polegają na przygotowaniu istotnych informacji dla procesów planowania i kontroli (są to m.in. informacje o kosztach rzeczywistych i kosztach jakie powinny być poniesione na wytworzenie i dostarczenie do klientów produktów oraz w wyodrębnionych miejscach powstawania kosztów, realizowanych procesach). Zadania zewnętrzne wynikają z funkcji dokumentacyjnej rachunkowości finansowej. System rachunku kosztów ma za zadanie dostarczenie informacji niezbędnych do sporządzenia sprawozdawczości zewnętrznej. Do innych zadań należy: kontrola gospodarności, kalkulacja cen, ustalanie wyniku i wycena zapasów, analiza i obserwacja zmian strukturalnych podmiotu gospodarczego w trakcie jego rozwoju. Przemiana systematycznego rachunku kosztów, która przejawia się w powstawaniu nowych, bardziej satysfakcjonujących użytkowników informacji o kosztach modeli decyzyjnych może być również postrzegana jako przejaw dążenia do jeszcze lepszej realizacji wskazanych zadań. W odniesieniu do szpitala publicznego rachunek kosztów spełnia przede wszystkim cele sprawozdawcze, służy tworzeniu sprawozdań, w szczególności rachunku zysków i strat, gdyż koszty stanowią zasadniczą jego część. Ważnym celem jest także dostarczanie informacji o kosztach do wyceny procedur oraz kalkulacji cen usług świadczonych komercyjnie. Rachunek kosztów dostarcza również informacji do kalkulacji kosztów procesów. Wiele procesów realizowanych przez szpitale np. usługi pralni, żywienia, sprzątania okazuje się kosztownymi działaniami. Z tego względu korzystniejsze jest zastosowanie outsourcingu poprzez zakup usług tańszych. Rachunek kosztów powinien

spełnić swoją rolę wtedy, gdy dostarczy informacji rzeczywistych odnoszących się do kosztów zużycia leków, kosztów pobytu chorego w szpitalu, a także kosztu procedur medycznych. Powinien także dostarczyć informacji do kalkulacji planowanych kosztów wynikających z wykonywania usług zdrowotnych.

Informacje pochodzące z rachunku kosztów są użyteczne dla odbiorców: zewnętrznych (m.in. dłużników, pracowników, podmiot tworzący, GUS, NFZ, Ministerstwo Zdrowia) oraz wewnętrznych (różne szczeble zarządzania i organu tworzącego). Odbiorcy wewnętrzni są zainteresowani wynikami kalkulacji kosztów oraz informacjami niezbędnymi do zarządzania działalnością szpitala, jak i poszczególnych komórek organizacyjnych.

Zarządzanie szpitalem poprzez zarządzanie kosztami

Wyższa jakość zarządzania, przekładająca się na świadczenie usług zdrowotnych o wyższej jakości, wyraża się zadowoleniem pacjenta, personelu i zewnętrznych interesariuszy oraz uzyskaniem satysfakcjonujących wyników ekonomicznych. Decyzje zarządzających podlegają ograniczeniom i są zależne w pewnej mierze od decyzji organu tworzącego. Zarządzający wraz z zatrudnionymi partycypują w formułowaniu strategii, która określa przemyślane, długofalowe cele i zadania oraz środki ich realizacji. Najważniejszym celem szpitala jest świadczenie usług zdrowotnych o wysokiej jakości oraz – zgodnie z założeniami projektu ustawy o jakości i bezpieczeństwie pacjenta – zagwarantowanie bezpieczeństwa pacjentom. Zadaniem natomiast jest stworzenie takich warunków i użycie takich narzędzi, które pozwolą ten cel zrealizować. Uzasadnione jest zatem pozyskiwanie, tworzenie, a następnie analizowanie zbiorów informacji o kosztach. Dla potrzeb zarządzania wykorzystuje się informacje z przeszłości, ale prowadzi się także prognozy kosztów, które są podstawą tworzenia budżetów.

Integralną częścią ogólnych strategii menedżerskich i ich wdrożenia jest zarządzanie kosztami. Zarządzanie to obejmuje kalkulację kosztów produktów i usług oraz innych obiektów kosztowych, uzyskiwanie informacji dla celów planistycznych i kontroli, dla oceny dokonań, a także analizowanie odpowiednich informacji w celach decyzyjnych.

Kompleksowe zarządzanie kosztami jest istotą strategicznej rachunkowości zarządczej. Zarządzanie to oznacza wszelkie działania sterujące, dotyczące każdej fazy cyklu życia produktu, które m.in. pozytywnie wpłyną na strukturę kosztów i przyczynią się do obniżenia kosztów wytworzenia nowego produktu. Zarządzanie kosztami wspomaga decyzje zarządu w zakresie realizacji polityki, ustalania procedur postępowania oraz wymaga zbudowania systemu dopływu informacji opartego na kosztach. Ważne staje się nie tylko ustalenie poziomu kosztów, ale i odchyień od ustalonego wzorca. Zarządzanie

kosztami powinno ułatwić dokonanie oceny wpływu przedsiębiorstwa na nabywanie oraz wykorzystanie zasobów w sposób efektywny [2]. Polega na stymulowaniu i kontrolowaniu produktywności kosztów organizacji w danym okresie i w określonych warunkach działalności gospodarczej [3]. Zarządzanie kosztami jest jednym z zadań controllingu prowadzonego na bazie informacji kosztowych (tzw. controllingu kosztów). Podstawową bazą informacyjną dla zarządzania kosztami są odpowiednie systemy rachunku kosztów. Celem zarządzania kosztami jest podniesienie racjonalności ponoszenia kosztów poprzez różne działania podejmowane w zakresie redukcji kosztów.

Kompleksowe zarządzania kosztami ma na celu: obniżkę kosztów całkowitych w przyszłości, zachowanie odpowiednich relacji między poziomem kosztów stałych i zmiennych (zwane zarządzaniem strukturą kosztów), kształtowanie strategii kosztowej zorientowanej na koszty produktu i koszty jego funkcji użytkowych, podlegające zmianie pod wpływem konkurencji, redukcjonowanie w przyszłości kosztów produktu w wyniku prowadzonych udoskonalień w różnych obszarach działalności przedsiębiorstwa (np. eliminacja działań zbędnych, standaryzacja części).

Operatywne zarządzanie kosztami koncentruje się na wewnątrz organizacji, a więc na redukcji kosztów wytwarzania produktu, poprzez wprowadzenie udoskonalień w procedurach, technologii i organizacji procesów. Strategiczne zarządzanie kosztami skupia się natomiast na określaniu kosztów w przyszłości, a analiza i planowanie kosztów produktu rozpatrywane jest w odniesieniu do konkurentów na rynku, analizuje się też wartość. Zarządzanie kosztami w ujęciu strategicznym oznacza ponadto identyfikowanie przyczyn powstawania kosztów i doprowadzanie do redukcji kosztów nieuzasadnionych. Z perspektywy szpitala publicznego można wyodrębnić zarówno operatywne jak i strategiczne zarządzanie kosztami. Operatywne polega zatem na redukowaniu kosztów ponoszonych przez szpital. Strategiczne zarządzanie kosztami oznacza, że rozpatrywane są przyczyny powstawania kosztów oraz szacowane wielkości przyszłych kosztów.

Znaczenie kalkulacji kosztów w działalności szpitala

Kalkulacja kosztów ma na celu dostarczenie informacji niezbędnych do prawidłowego obliczenia wyniku finansowego i podatków, sporządzenia sprawozdania finansowego i statystyk krajowych. Kalkulacja przebiega w następujących etapach:

- gromadzenie danych,
- przetwarzanie danych,
- prezentowanie informacji o kosztach.

W fazie planowania odbywa się kalkulacja kosztów, następuje pomiar i dokumentowanie zgodnie z wymogami ustawy o rachunkowości. Informacje o

kosztach przedstawiane są w sposób syntetyczny w sprawozdaniu finansowym i innych sprawozdaniach, których treść oraz forma są określone przez przepisy lub dostosowane do potrzeb jednostki. Stosowanie kluczy uzależnionych od wielkości produkcji powoduje, iż koszty nie są prawidłowo przypisane do obiektów kosztowych. Należy podkreślić, że nieuzasadnione rozliczenie kosztów pośrednich może spowodować, że zawyżana jest cena produktu. Informacje kosztowe pochodzące z systematycznego rachunku kosztów nie stanowią zatem dobrej podstawy do podejmowania na ich podstawie decyzji lub kontroli kosztów. Konieczność pozyskania szerszych informacji, dotyczących kalkulacji kosztów procedur wymusiła poszerzenie zakresu informacji o informacje pochodzące z modułu controllingowego.

Kalkulacja kosztów procedur jest przeprowadzana w kilku etapach. Kalkulacja obejmuje badania diagnostyczne oraz laboratoryjne. Konieczne jest także określenie kosztów jednostkowych aplikowanych leków. Na procedurę medyczną składają się nakłady zużytych materiałów oraz koszty wynagrodzeń pracowników medycznych, materiały, zużyte narzędzia. Koszt wynagrodzeń zależy od czasu pracy zaangażowanych w procedurę pracowników. Istotnym elementem jest także koszt pobytu pacjenta w szpitalu.

Cechy rachunku kosztów w odniesieniu do placówek medycznych

Rachunkowi kosztów w odniesieniu do placówek opieki medycznej można przyporządkować następujące fazy rozwoju: grupowanie, ewidencjonowanie i rozliczanie kosztów w ramach tradycyjnego rachunku kosztów, utworzenie autonomicznego rachunku kosztów, dopasowanego do specyfiki działalności szpitali, połączenie obligatoryjnego i fakultatywnego rachunku kosztów dla potrzeb wskazanej działalności szpitali [14]. W pierwszej fazie rachunek kosztów miał ogólną postać, brakowało konkretnych rozwiązań w zakresie ewidencji, rozliczania i analizowania kosztów. Kolejna faza związana jest z wejściem w życie Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 22 grudnia 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad rachunku kosztów w publicznych zakładach opieki zdrowotnej (Dz. U. 1998, nr 164, poz. 1194). W rozporządzeniu wskazano na podziały kosztów oraz metody ich rozliczeń w celu dokonania wyceny procedur medycznych. Wyodrębniono koszty zespołu piątego zgodnie z hierarchią struktur organizacyjnych i tendencją do decentralizacji procesów zarządzania.

Fazę trzecią wyodrębnia się wraz z wejściem w życie Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 8 lipca 2015 r. w sprawie zaleceń dotyczących standardu rachunku kosztów u świadczeniodawców (Dz. U. 2015, poz. 1126). W rozporządzeniu zawarto szczegółowe wytyczne w zakresie rozliczania kosztów i wyceny miejsc powstawania kosztów. W przepisach podkreślono, że rachunek kosztów jest użytecznym narzędziem do zarządzania, ponieważ

oprócz opisu systemu inansowo-księgowego, ukazano moduł kontrolingowy służący do kalkulacji planowanych kosztów obiektów. Celem stosowania rachunku kosztów jest dostarczenie informacji zarządzającym podmiotami leczniczymi.

Rachunek kosztów został ustandaryzowany, wynikało to z potrzeb praktyki gospodarczej i konieczności spełnienia oczekiwań odbiorców informacji.

Rachunek kosztów prowadzony przez szpitale pozwala na uzyskanie informacji niezbędnych do:

- sporządzenia sprawozdania finansowego,
- podejmowania decyzji przez zarządzających,
- realnej wyceny świadczeń zdrowotnych.

System finansowo-księgowy, obejmujący konta syntetyczne i analityczne, powinien zapewnić możliwość sporządzenia sprawozdań finansowych. W ramach tego systemu rejestrowane są dane, które odzwierciedlają wielkości ponoszonych kosztów w różnych przekrojach. Moduł kontrolingowy został zaprojektowany jako odpowiedź na potrzebę kalkulacji planowanych kosztów obiektów, a więc zasobów ekonomicznych, procedur medycznych, osobodni hospitalizacji pacjenta, gotowości do świadczenia usług oraz pacjentów. Są w nim gromadzone informacje o planowanych kosztach danego ośrodka kosztów działalności podstawowej. Ustala się je na podstawie kosztów, które zostały faktycznie poniesione w poprzednich okresach i zostały uaktualnione oraz uzupełnione o inne informacje. Rachunek kosztów dostosowany do potrzeb użytkowników to taki, który zapewnia duży poziom szczegółowości informacji w zakresie kosztów planowanych i dotyczy [9]:

- zasobów ekonomicznych,
- kosztów procedur medycznych i ich składowych,
- kosztów hospitalizacji wraz z elementami składowymi,
- produktów leczniczych,
- kosztów gotowości do udzielania świadczeń,
- kosztów leczenia pacjenta,
- kosztów niewykorzystanego potencjału.

Na podstawie ogólnych zadań, jakie ma do spełnienia rachunek kosztów wszędzie tam, gdzie jest prowadzony, można wyodrębnić pewne zadania w odniesieniu do działalności szpitali, m.in. kontrolowanie jego działalności, motywowanie pracowników do racjonalnego wykorzystania zasobów. Ocena poziomu i kształtowania się kosztów powinna być zintegrowana ze strategią szpitala publicznego. Oznacza to powiązanie skutków zmian kosztów z długoterminowym i celami (założeniami). Na tę ocenę składają się takie aspekty jak:

- rozpatrywanie źródeł i przyczyn powstawania kosztów,
- zastosowanie odpowiednich metod pomiaru,

- badanie konsekwencji wzrostu lub spadku wartości kosztów w powiązaniu z określonymi podstawami odniesienia.

Wnikliwej analizie powinny być poddane koszty pośrednie, z definicji traktowane jako koszty pośrednio związane np. z daną usługą zdrowotną. Chęć rozliczenia ogółu kosztów z podziałem na poszczególne kategorie usług prowadzi do wyboru określonej koncepcji rozliczeń, co nie pozostaje bez wpływu na wycenę obiektów kosztowych.

Zarządczy rachunek kosztów szpitali przedstawia informacje o kosztach, co ułatwia wprowadzenie korekt, redukcję kosztów oraz ich planowanie [9]. Rachunek kosztów umożliwia określenie kosztów procedur medycznych oraz składowych, które tworzą koszt leczenia pacjenta [10]. Na informacje dotyczące kosztów pacjenta składają się dane o zużyciu materiałów: leków, środków opatrunkowych i innych materiałów medycznych. Ponadto liczone są koszty związane z pobytem chorego na oddziale. Koszt ten zwiększa się o wartość przeprowadzonych badań oraz porad. Wszystkie koszty stanowią podstawę do ustalania kosztu jednostkowego świadczonej usługi. Kalkulacja jest przeprowadzana według określonych etapów: określenie obiektu kosztu (pacjent, procedura), przypisywanie do konkretnej kategorii kosztów. Planowane są następnie normy zużycia, odbywa się kalkulacja kosztów. Rozlicza się także koszty związane z zaangażowanymi zasobami.

Podsumowanie

Rachunek kosztów prowadzony w placówce opieki zdrowotnej spełni swoje zadania jeśli będzie dostarczał informacji do tworzenia sprawozdań oraz jednocześnie do zarządzania podmiotem. Z uwagi na rosnące potrzeby informacyjne użytkowników system rachunku kosztów, dostosowując się, zmienia swoją postać i rozszerza swój zakres. Użytkownicy oczekują informacji o kosztach każdej fazy cyklu życia produktu (wyrobu lub usługi) I tych wszystkich informacji, które będą wspomagać decyzje zarządu w zakresie przyszłej działalności podmiotu leczniczego. Ważne staje się nie tylko ustalenie poziomu kosztów w przekroju procesów i procedur, ale i odchyień od ustalonego wzorca. Rachunek kosztów, oprócz dostarczania informacji o kosztach obiektów w przekroju pozycji kalkulacyjnych, ułatwia ocenę wykorzystania zasobów. W rachunku kosztów identyfikuje się koszty, które wymagają od zarządzających podmiotem wprowadzenia działań sterujących i optymalizujących ich wielkość.

Bibliografia

1. Hałakuć B., Łysoń A., Samodzielny publiczny zakład opieki zdrowotnej a status przedsiębiorcy i komercyjne udzielanie świadczeń

zdrowotnych. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014.

2. Jaruga A., Nowak W.A., Szychta A., Zarządzanie kosztami w praktyce światowej, ODDK, Gdańsk, 1997.

3. Krajewski M., System badania produktywności kosztów w przedsiębiorstwie, „Controlling i Rachunkowość Zarządcza” 2000, nr 21.

4. Nowak E. (2015). Rachunek kosztów a zarządzanie kosztami. Rozważania o relacjach. *Studia Ekonomiczne*, 245.

5. Nowak E., (2002), Budżetowanie kosztów przedsiębiorstwa, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o., Gdańsk.

6. Nowak E., (2010), Rachunek kosztów przedsiębiorstwa, Ekspert Wydawnictwo i Doradztwo, Wrocław.

7. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 8 lipca 2015 r. w sprawie zaleceń dotyczących standardu rachunku kosztów u świadczeniodawców (Dz. U. 2015, poz. 1126).

8. Świdarska G. K. (red.) (2013), Rachunek kosztów w Zakładzie Opieki Zdrowotnej. Podręcznik, Warszawa.

9. Świdarska G. K. (red.), (2003), Rachunkowość zarządcza i rachunek kosztów, Difin, Warszawa,

10. Świdarska G. K. (red.), 2014, Koszty w opiece zdrowotnej, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.

11. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U. 2020, poz. 295, z późn. zm.).

12. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 305).

13. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. 2021, poz. 217).

14. Kister A., Koszty niezgodności w doskonaleniu jakości zarządzania szpitalem publicznym, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2018.

Наталія Савіна, Ольга Павелко, Оксана Зінкевич

АМОРТИЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

В сучасних економічних реаліях пріоритетного значення для суб'єктів господарювання набуває раціональна організація бухгалтерського обліку як системи, що перманентно змінюється та удосконалюється. Гармонізація облікового та податкового законодавства в частині нарахування амортизації на основні засоби, підвищення запитів управлінського персоналу до якості облікової інформації, максимізація прибутку як ключова мета функціонування, безперечно, актуалізують питання, пов'язані з дослідженням впливу амортизації на величину фінансових результатів.

Питання економічної сутності основних засобів, зміст поняття «амортизація», її значення і роль в обліковому процесі висвітлено в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, зокрема: В.В. Бабіча, Л.А. Бернстайна, Ф.Ф. Бутинця, М.І. Бондаря, Г.А. Велша, О.В. Вієцької, С.Ф. Голова, Л.В. Городянської, А.Г. Загороднього, С.М. Кафки, І.Д. Лазаришиної, С.В. Мочерного, В.В. Сопка, Н.М. Ткаченко, О.А. Устенка, К. С. Хітчінга, Л. Чедвик, М.Г. Чумаченка, Д.Г. Шорта. Так, у дисертації С.М. Кафки [1, с. 207] представлено результати проведеного автором аналізу значної кількості наукових праць, в яких подано результати досліджень економічної сутності амортизації, методів її нарахування, нормативного регулювання, облікового відображення та ін. (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Узагальнені дані з висвітлення в літературі проблемних питань щодо сутності та методики нарахування амортизації

№ з/п	Питання, щодо амортизації, розкриті в досліджуваних джерелах	Проаналізована кількість джерел	Частка, %
1.	Поняття амортизації	14	15
2.	Методи нарахування амортизації	20	21
3.	Порядок встановлення строків корисного використання об'єктів, щодо яких нараховують амортизацію	13	14
4.	Бухгалтерське відображення таких операцій	19	20
5.	Нарахування амортизації згідно з вимогами ПКУ	12	13
6.	Нормативне регулювання	9	10
7.	Документування операцій з нарахування амортизації	7	7
8.	Всього:	94	100

Джерело: складено авторами за даними: [1, с. 207].

За даними виконаних досліджень можна констатувати про відсутність наукових праць щодо розгляду питань впливу амортизації на

фінансові результати суб'єктів господарювання, що, безумовно, є істотним, зважаючи на включення амортизаційних відрахувань до складу витрат, які, своєю чергою, формують величину фінансових результатів. Актуальність дослідження впливу амортизації на фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання обумовлена також тим, що ступінь зносу основних засобів в Україні є достатньо високим (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Вартість основних засобів та ступінь їх зносу в 2012–2019 рр.

Роки	Первісна (перецінена) вартість основних засобів на кінець року, млн грн	Залишкова вартість основних засобів на кінець року, млн грн	Ступінь зносу основних засобів, %
2012	9148017	2135987	76,7
2013	10401324	2356962	77,3
2014	13752117	2274922	83,5
2015	7641357	3047839	60,1
2016	8177408	3428908	58,1
2017	7733905	3475242	55,1
2018	9610000	3783494	60,6
2019	9574186	4123483	56,9

Джерело: узагальнено авторами за даними: [2].

Дані табл. 2.9 вказують на доцільність оновлення складу основних засобів і підтверджують нагальну потребу в значних інвестиціях як з боку суб'єктів господарювання, так і з боку держави. Науковцями сутність амортизації основних засобів висвітлюється в розрізі економічного, операційного, бухгалтерського та податкового напрямів [3]. Виконані дослідження в межах економічного та операційного напрямів дають підстави стверджувати про наявність тісного взаємозв'язку між амортизацією та зносом об'єктів необоротних активів. Водночас заперечується їх абсолютна ідентичність: амортизація характеризується як зміна реальної вартості активів, знос відображає їх фізичну зношеність. Бухгалтерський аспект досліджень передбачає використання понять майбутніх економічних вигод та строку корисної експлуатації. В межах проведення досліджень за податковим напрямом науковцями висвітлюється механізм «податкової амортизації», що може бути індикатором інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

П.Я. Хомин і І.М. Пиріг переконливо стверджують, що існують відмінності між економічним змістом амортизації основних засобів – як резервом, створюваним для заміни зношених активів, та їхнім зносом – як регулятивом вартості на відповідну дату, контрактивом, бо йому в активі вже нічого «не протистоїть», адже об'єкти зношені власне на цю суму. Серед видів зносу ними виокремлено фізичний, моральний, функціональний, зовнішній, економічний [4]. Аналогічним є висновок І. Ніколаєва [5], що знос і амортизація цілком непорівнянні категорії. Знос –

це фізичний і моральний процес зношування, втрата основними засобами їхньої вартості; амортизація – процес нагромадження фінансових засобів, який залежить від цілей фінансової політики.

Нормативно-правові документи, які регулюють методику бухгалтерського обліку операцій з основними засобами, в т.ч. в частині нарахування амортизації, містять дефініцію терміну «амортизація» (табл. 3.4).

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Таблиця 3.4

**Визначення амортизації в нормативно-правових документах:
порівняльний аспект**

Податковий кодекс України [6]	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [7]	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» [8]
Амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації).	Амортизація – систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації).	Амортизація – це систематичний розподіл суми активу, що амортизується, протягом строку його корисної експлуатації.

Джерело: узагальнено авторами за даними: [6; 7; 8].

Як свідчать дані табл. 2.10, економічна сутність амортизації, що визначається в окреслених документах, є ідентичною. Водночас, знос основних засобів згідно з П(С)БО 7 «Основні засоби» – сума амортизації об'єкта основних засобів з початку його корисного використання. Відтак, відмінність між поняттями зносу і амортизації наявна, однак вона незначна.

За переконаннями науковців, амортизація становить собою:

- систематичний розподіл первинної чи переоціненої вартості необоротних активів за мінусом їх ліквідаційної вартості протягом строку корисного використання [9];

- економічний механізм поступового перенесення зносу основних засобів та нематеріальних активів на готовий продукт, що реалізується, у результаті чого їх початкова вартість розподіляється в часі протягом повного терміну їх служби та формується спеціальний грошовий фонд, який забезпечує їх відновлення [10];

- процес, за допомогою якого вартість майна, будинків і устаткування розподіляється протягом строку їх експлуатації [11];

- вирахуваний у грошовому вираженні знос основних засобів у процесі їх використання. Одночасно засіб, спосіб, процес перенесення вартості зношених засобів праці на вироблений з їх допомогою продукт [12];

– списання протягом певного часу згідно з вимогами оподаткування та бухгалтерського обліку податкової балансової вартості основних фондів з метою відшкодування витрат на їх придбання [13].

Амортизація основних засобів становить значну частку в структурі витрат виробництва (табл. 3.5) та витрат діяльності й істотно впливає на фінансові результати суб'єктів господарювання та їх оподаткування.

Слід відмітити, що в зарубіжних країнах, до прикладу, Великобританії, амортизацію позначають різними поняттями: «depreciation» – коли мова йде про амортизацію матеріальних активів, «amortization» – якщо йдеться про нематеріальні активи. При цьому амортизація матеріальних активів нараховується як за прямолінійним методом, так і методом прискореної амортизації. Натомість амортизація нематеріальних активів здебільшого проводиться лише за допомогою прямолінійного методу.

Таблиця 3.5

Витрати на виробництво продукції (робіт, послуг) підприємств України в 2012–2019 рр.

Роки	Витрати на виробництво продукції (робіт, послуг), тис. грн	В ч.т. амортизація	
		тис. грн	%
2012	2077904053,8	128330500,8	6,2
2013	1984065523,4	139588502,0	7,0
2014	1952582772,1	138120495,0	7,1
2015	2434303795,3	171416223,3	7,0
2016	2759942954,5	224558367,2	8,1
2017	3525187887,7	247062361,0	7,0
2018	4262963944,4	287079983,7	6,7
2019	4675307915,6	341595310,2	7,3

Джерело: узагальнено авторами за даними: [2].

Амортизація, що нараховується на основні засоби, є одним із важливих складників процесу максимізації фінансових результатів. Сучасні американські економісти [14–17] та англійські науковці [18] основною метою діяльності підприємств, що забезпечує раціональний розподіл ресурсів, справедливо вважають максимізацію прибутку.

Досягнути зазначеного можливо, якщо різниця між доходами та витратами є найбільшою. Прибуток при цьому вітчизняними науковцями характеризується як:

- чинник розвитку і наслідок будь-якого виробництва, мета створення і функціонування підприємства, генератор виробничого процесу, джерело забезпечення внутрішніх потреб підприємства [19];
- основний показник успішної діяльності підприємства [19];
- фінансовий результат діяльності господарюючого суб'єкта, що одержаний при співпраці з контрагентами внаслідок використання знань, вмінь та навичок працівників, коли дохід перевищує витрати [19];

- частина чистого доходу, яка залишається на підприємстві після відшкодування витрат [20];
- винагорода за підприємницьку діяльність у формі економічного ефекту [21];
- сума, на яку доходи перевищують витрати [22];
- перевищення доходів підприємства над його витратами [23];
- рушійна сила ринкової економіки, джерело економічного зростання та соціального розвитку підприємства і держави, критерій ефективності держави [24];
- економічний показник, що дає змогу поєднувати економічні інтереси держави, підприємства як господарюючого суб'єкта, працівників і власників підприємства [25];
- фінансова категорія, яка показує позитивний фінансовий результат, характеризує ефективність виробництва, свідчить про обсяги і якість виготовленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості [26];
- джерело власних коштів підприємства та формування дохідної частини бюджетів різних рівнів [27];
- обліково-економічна категорія, яка впливає із якісної та вартісної зміни власного капіталу підприємства, що забезпечує систематизацію аналітичних процедур для отримання кількісних оцінок впливу структурних чинників на сегментовані фінансові результати діяльності [28];
- важливий елемент процесів прогнозування й прийняття рішень [29].

Визначення прибутку й збитку в чинних П(С)БО та МСБО наведено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Визначення прибутку і збитку в П(С)БО і МСБО

№ з/п	Джерело	Ідентифікація сутності прибутку і збитку
1.	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Збиток – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати
2.	МСБО 1 «Подання фінансової звітності»	Прибуток або збиток – це загальний дохід за вирахуванням витрат, за винятком компонентів іншого сукупного прибутку. Загальний сукупний прибуток – це зміна у власному капіталі протягом періоду внаслідок операцій та інших подій, окрім тих змін, що виникли внаслідок операцій з власниками, які діють згідно з їх повноваженнями власників. Загальний сукупний прибуток включає всі компоненти «прибутку або збитку» та «іншого сукупного прибутку». Інший сукупний прибуток містить статті доходів або витрат (включаючи коригування перекласифікації), які не визнані у прибутку або збитку, як вимагають або дозволяють інші МСФЗ

Джерело: узагальнено авторами.

У додатку 1 до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [30] в формі № 2 «Звіт про фінансові результати» (Звіт про сукупний дохід) передбачено обчислення різних видів фінансових результатів у вигляді прибутку чи збитку, зокрема таких, як:

- валовий прибуток (збиток);
- фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток, збиток);
- фінансовий результат до оподаткування (прибуток, збиток);
- чистий фінансовий результат (прибуток, збиток).

У П(С)БО 17 «Податок на прибуток» окреслено сутність облікового та податкового прибутку (збитку):

- обліковий прибуток (збиток) – сума прибутку (збитку) до оподаткування, визначена в бухгалтерському обліку і відображена у звіті про фінансові результати за звітний період;
- податковий прибуток (збиток) – сума прибутку (збитку), визначена за податковим законодавством об'єктом оподаткування за звітний період [31].

Вважаємо, що таке розмежування нині є недоцільним, оскільки податок на прибуток обчислюється за вимогами бухгалтерського обліку з урахуванням податкових різниць. Отже, П(С)БО 17 «Податок на прибуток» варто відкоригувати і вилучити поняття податкового прибутку (табл. 3.7).

Таким чином, в різні роки, зважаючи на зміни законодавства, методика обчислення податку на прибуток і, відповідно, розрахунку чистого прибутку підприємств, різнилася. Ще одним поняттям, що зустрічається відразу в трьох документах (НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», П(С)БО 22 «Вплив інфляції», П(С)БО 24 «Прибуток на акцію»), є скоригований чистий прибуток на одну просту акцію, що розраховується шляхом ділення скоригованого чистого прибутку (збитку) на скориговану середньорічну кількість простих акцій, які перебувають в обігу. Це поняття знайшло своє застосування в діяльності акціонерних товариств.

При визначенні фінансових результатів пріоритетну роль відіграє склад витрат та їх оцінка. Величина витрат може змінюватися залежно від обраного механізму управління, що регулюється вимогами чинних МСФЗ та П(С)БО (рис. 3.4).

Таблиця 3.7

**Методика визначення фінансових результатів згідно з вимогами
податкового законодавства**

Період	Нормативно-правовий документ	Об'єкт оподаткування податком на прибуток	Ставка податку, %	Формула для визначення чистого прибутку
1991 – 1995 рр.	Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 р. № 2146-ХІІ	Валовий дохід підприємства (сума доходів від реалізації продукції (робіт, послуг), інших матеріальних цінностей і майна, нематеріальних активів і доходів від позареалізаційних операцій, зменшена на суму витрат за цими операціями)	35	ФР до оп. – $(ВД * 0,35)$, де ФР до оп. – фінансовий результат до оподаткування; ВД – валовий дохід
1995 р. – 1 півріччя 1997 р.	Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР	Визначено коригування суми балансового прибутку, що давало змогу уникнути подвійного оподаткування	30	ФР до оп. – $(БПск * 0,3)$, де БП ск. – скоригований балансовий прибуток
2 півріччя 1997 – 2003 рр.	Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» у редакції від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР	Визначено зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та суму амортизаційних відрахувань		$(ВД - ВВ - А) * 0,3$
2004 р. – 1 квартал 2011 р.			25	ФР до оп. – $(ВД - ВВ - А) * 0,25$, де ВД – валовий дохід, ВВ – валові витрати; А – амортизація
2 квартал 2011 р. – 4 квартал 2011 р.	Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами)	Прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначено зменшенням суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, наданих послуг та суму інших витрат звітного періоду	23	ФР до оп. – $(Д - Св - ІВ) * 0,23$, де Д – доходи, Св – собівартість реалізованих товарів, наданих послуг, ІВ – інші витрати
1–4 квартал 2012 р.			21	ФР до оп. – $(Д - Св - ІВ) * 0,21$
1–4 квартал 2013 р.			19	ФР до оп. – $(Д - Св - ІВ) * 0,19$
1–4 квартал 2014 р.			18	ФР до оп. – $(Д - Св - ІВ) * 0,18$
1 квартал 2017 р. – донині		Прибуток, що визначається шляхом коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного відповідно до П(С)БО або М(С)ФЗ, на різниці, які виникають	18	ФР до оп. – $(ФР до оп. - ТР) * 0,18$, де ФР – фінансовий результат до оподаткування; ТР – тимчасові різниці

Джерело: розроблено авторами за даними: [6; 32]

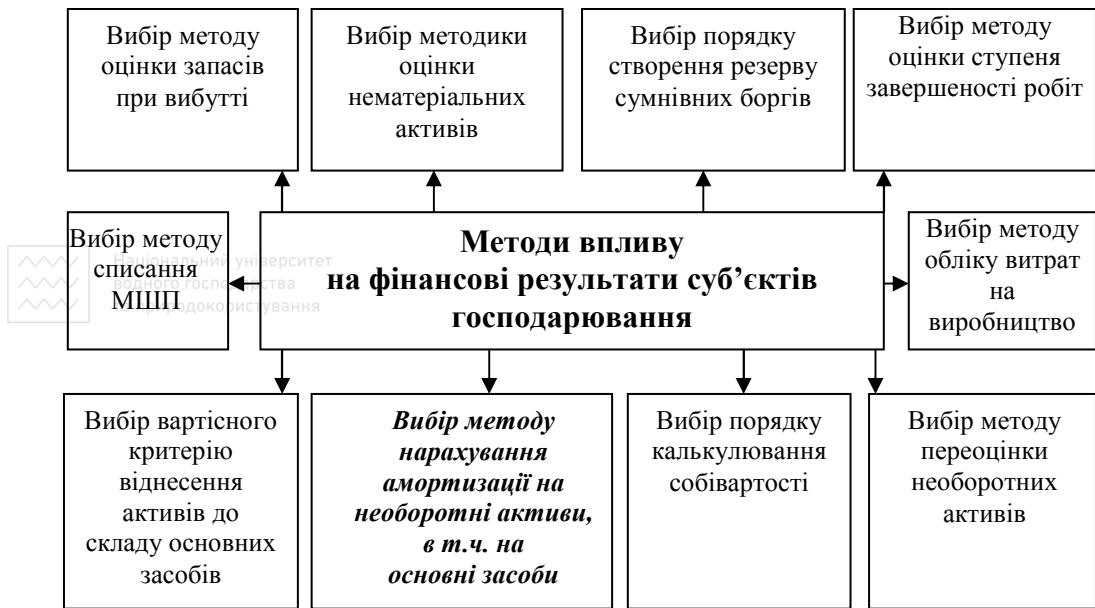

Рис. 3.4. Способи впливу на величину фінансових результатів суб'єктів господарювання

Джерело: складено авторами.

Амортизація проявляє вплив на фінансові результати через економічний важіль, яким у господарському механізмі управління суб'єктом господарювання є метод нарахування амортизації.

Характеризуючи амортизацію в дисертації: [1, с. 215], автором справедливо акцентується увага на тому, що:

1) амортизація є важливим елементом системи кругообігу необоротних активів;

2) низка науковців ототожнюють поняття «амортизації» й «амортизаційні відрахування», хоча амортизація є процесом перенесення вартості засобів праці на створений продукт, а амортизаційні відрахування є вартісним виразом витрачених необоротних активів в процесі виробництва продукції та наслідком їх морального зносу;

3) амортизація одночасно має ознаки різних статей: витрат, які зменшують прибуток підприємства, та виручки від реалізації і при цьому не впливає на рух грошових засобів. У першому випадку амортизація виступає елементом витрат на виробництво, який не пов'язаний із витрачанням грошових коштів у вигляді амортизаційних відрахувань, включених до собівартості виготовленої продукції. У другому випадку амортизація є частиною виручки від реалізації продукції, проте вона не приносить додаткового надходження грошових засобів.

З облікової точки зору амортизація становить собою процес, за допомогою якого вартість активів розподіляється впродовж терміну їх

експлуатації. Мета амортизації полягає у відшкодуванні вартості, що амортизується, впродовж цього терміну.

З фінансової точки зору амортизація розглядається як внутрішнє джерело фінансових ресурсів, які використовуються для заміни зношених та придбання нових необоротних активів чи для виплати доходу власникам. З економічної точки зору амортизація відображає дійсні витрати необоротних активів на вироблену продукцію. Вони повертаються підприємству при реалізації продукції у складі доходу від продажу для відтворення зношених необоротних активів.

На формування амортизаційної політики господарюючих суб'єктів впливають екзогенні та ендогенні фактори. Серед екзогенних слід виділити нормативно-правову базу, якою послуговується суб'єкт, фазу розвитку ринку (стабільну, спад, кризу), податкову, інвестиційну, грошово-кредитну політику, галузеві особливості, конкурентне середовище функціонування, результати науково-технічного прогресу. До ендогенних традиційно відносяться: вид діяльності, особливості виробничого процесу, встановлений період експлуатації активів, прийняті до використання методи нарахування амортизації, податкову, фінансову політику підприємства, рівень кваліфікації працівників. В сучасних умовах господарювання суб'єкти ринку перманентно перебувають під постійним впливом зовнішнього середовища, що є досить нестабільним. Зовнішнє середовище безпосередньо впливає на місію та мегу господарювання загалом і формування амортизаційної політики зокрема. Ключову роль в даному процесі відіграють, передусім, аспекти амортизаційної політики, що регламентовані на законодавчому рівні. Внутрішні чинники впливу на механізм проведення амортизаційної політики контролюються керівництвом. Лише проведення аналізу внутрішнього середовища дає змогу розкрити можливості, на які може розраховувати підприємство, використовуючи окремі інструменти амортизаційної політики задля для підвищення її ефективності.

Розрізняють такі основні функції амортизації: оціночна; фіскальна; розподільча; регулююча; функція відшкодування. Суть оціночної функції амортизації полягає в тому, що накопичена амортизація є вартісним показником спожитої у процесі господарського використання частини вартості активу. Амортизація виконує також фіскальну функцію. За основу розподільчої функції взято принцип відповідності доходів і витрат. Ця функція виявляється при виборі такого методу розподілу вартості основних засобів, що максимально наближено враховує форму, в якій підприємство отримує економічні вигоди від споживання активу.

Частина грошових коштів, які надходять разом з виручкою, відразу спрямовуються на сплату поточних зобов'язань, а грошові кошти в розмірі амортизації разом з прибутком залишаються в обігу і формують грошові

потоки підприємства. Таким чином, за допомогою регулюючої функції можна впливати на співвідношення між сумами амортизації і прибутку в складі грошових потоків залежно від фінансової та амортизаційної політики підприємства. Реалізація функції відшкодування здійснюється через відшкодування авансованих на придбання основних засобів грошових коштів [33]. Саме обрання методу амортизації необоротних активів, в т.ч. основних засобів безпосередньо чинить вплив на величину фінансових результатів, адже методика розрахунку амортизації за кожним із п'яти методів відрізняється. Амортизація нараховується відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ з урахуванням обмежень, встановлених ПКУ. Згідно з вимогами Податкового кодексу України застосовуються методи нарахування амортизації, передбачені національними П(С)БО. Вибір одного з п'яти методів нарахування амортизації основних засобів впливає на величину витрат звітного місяця шляхом включення до собівартості виконаних робіт, наданих послуг, виробленої продукції. Відповідно до п. 26 П(С)БО 7 «Основні засоби» амортизація основних засобів (крім інших необоротних матеріальних активів) нараховується із застосуванням таких методів:

1) прямолінійного, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів;

2) зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість;

3) прискореного зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється;

4) кумулятивного, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта основних засобів, на суму числа років його корисного використання;

5) виробничого, за яким місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг

продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів [7]. Сутність, переваги та недоліки використання методів нарахування амортизації узагальнено в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Переваги та недоліки застосування методів нарахування амортизації

Назва методу	Сутність методу	Переваги застосування методу	Недоліки застосування методу
Прямолінійний метод	Сума нарахованої амортизації залежить лише від терміну корисного використання об'єкта основних засобів	Протягом строку використання об'єкта його вартість списується рівними частинами	Не враховується фактор морального зносу об'єкту та збільшення з часом суми витрат на ремонт
Метод зменшення залишкової вартості	Сума нарахованої амортизації визначається множенням залишкової вартості об'єкта основних засобів на річну норму амортизації	Більша частина вартості об'єкта списується в перші роки використання, що забезпечує можливість збільшення за необхідності суми витрат на ремонт об'єкта у останні роки використання без відповідного збільшення собівартості продукції (робіт, послуг)	Необхідність визначення ліквідаційної вартості об'єкта
Метод прискореного зменшення залишкової вартості			
Кумулятивний метод	Сума нарахованої амортизації визначається множенням вартості, що амортизується, на кумулятивний коефіцієнт		
Виробничий метод	Застосовується для нарахування амортизації об'єкта основних засобів, технічний стан якого залежить від кількості виробленої із використанням такого об'єкта продукції (робіт, послуг)	Враховується інтенсивність використання об'єкта	Труднощі щодо визначення загального очікуваного обсягу виробництва продукції (робіт, послуг) з використанням об'єкта, що амортизується

Джерело: узагальнено авторами за даними: [7]

Найбільш поширеним методом нарахування амортизації є метод прямолінійного списання (нарахування), що має низку переваг та недоліків. Перевагами даного методу вважаються простота розрахунку та рівномірність розподілу суми амортизації між обліковими періодами.

Зазначене забезпечує зіставність собівартості продукції з отриманим доходом від її реалізації. Недоліком зауваженого методу є те, що він не враховує морального зносу, різниці у використанні виробничої потужності основних засобів у різні роки їх експлуатації та необхідності збільшення витрат на ремонт в останні роки корисного використання.

Звичайно, при нарахуванні амортизації на основні засоби, важливе значення відводиться вартісній межі щодо активів, яка, зазвичай, передбачається в обліковій політиці підприємства. Що стосується основних засобів, то традиційно суб'єкти господарювання беруть за основу межу, передбачену Податковим кодексом України.

Згідно з даним документом основні засоби – матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік) [6].

Витрати підприємств в частині нарахування амортизації відображаються у статистичній звітності, зокрема в Звіті про капітальні інвестиції, вибуття й амортизацію активів (форма № 2-інвестиції (річна)), затверджена наказом ДССУ 21.07.2017 р. № 195.

Інформація про фінансові результати, які формуються під впливом амортизації, представлена у податковій звітності, а саме: Податковій декларації з податку на прибуток підприємств, що складається за вимогами податкового законодавства. У Податковому кодексі України передбачено обов'язкове коригування фінансового результату до оподаткування, визначеного за даними бухгалтерського обліку, що відбувається у вигляді податкових різниць. Всі платники податку на прибуток підприємств, у яких річний дохід менше 20 млн грн мають право не застосовувати податкових різниць. При визначенні річного доходу для застосування податкових різниць: дохід рахується за останній (звітний) рік; дохід визначається за правилами бухгалтерського обліку; дохід обчислюється за вирахуванням непрямих податків (ПДВ, акцизу);

платники з обсягом доходу, що менше (або дорівнює) 20 млн грн вважаються малодохідними, а з обсягом доходу більше 20 млн грн – високодохідними. При визначенні двадцятимільйонного обсягу доходу до уваги беруться дані таких рядків Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід): рядок 2000 (оборот за Дт 70 з Кт 791); рядок 2120 (оборот за Дт 71 з Кт 791); рядки 2200, 2220 (оборот за Дт 72, 73 з Кт 792); рядок 2240 (оборот за Дт 74 з Кт 793).

Види податкових різниць, які виникають при нарахуванні амортизації, наведено у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

**Різниці, що виникають при нарахуванні амортизації
необоротних активів**

№ з/п	Різниці, які виникають при нарахуванні амортизації необоротних активів	
	<i>Різниці, що збільшують фінансовий результат до оподаткування</i>	<i>Різниці, що зменшують фінансовий результат до оподаткування</i>
1.	- на суму нарахованої амортизації основних засобів або нематеріальних активів відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ	- на суму розрахованої амортизації основних засобів або нематеріальних активів відповідно до п. 138.3 ПКУ
2.	- на суму уцінки та втрат від зменшення корисності основних засобів або нематеріальних активів, включених до витрат звітного періоду відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ	- на суму залишкової вартості окремого об'єкта основних засобів або нематеріальних активів, визначеної з урахуванням положень ст. 138 ПКУ, у разі ліквідації або продажу такого об'єкта
3.	- на суму залишкової вартості окремого об'єкта основних засобів або нематеріальних активів, визначеної відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ, у разі ліквідації або продажу такого об'єкта	- на суму дооцінки основних засобів або нематеріальних активів у межах попередньо віднесених до витрат уцінки відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ
4.	- на суму залишкової вартості окремого об'єкта невиробничих основних засобів або невиробничих нематеріальних активів, визначеної відповідно до П(С)БО або МСФЗ, у разі ліквідації або продажу такого об'єкта	- на суму вигід від відновлення корисності основних засобів або нематеріальних активів у межах попередньо віднесених до витрат втрат від зменшення корисності основних засобів або нематеріальних активів відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ
5.	- на суму витрат на ремонт, реконструкцію, модернізацію або інші поліпшення невиробничих основних засобів чи невиробничих нематеріальних активів, віднесених до витрат відповідно до П(С)БО або МСФЗ.	- на суму первісної вартості придбання або виготовлення окремого об'єкта невиробничих основних засобів або невиробничих нематеріальних активів та витрат на їх ремонт, реконструкцію, модернізацію або інші поліпшення, у тому числі віднесених до витрат відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ, у разі продажу такого об'єкта невиробничих основних засобів або нематеріальних активів, але не більше суми доходу (виручки), отриманої від такого продажу.

Джерело: розроблено авторами за даними: [6].

Таким чином, сучасні умови господарювання підвищують вимоги до достовірності інформації, що відображена у бухгалтерському обліку

підприємств, зокрема в частині нарахування амортизації основних засобів та її впливу на фінансові результати. Формуючи свою амортизаційну політику відповідно до вимог чинного законодавства суб'єкти господарювання обирають її оптимальний варіант із метою забезпечення акумулювання коштів для необхідного оновлення необоротних активів, зокрема основних засобів. Загалом, сучасна амортизаційна політика господарюючих суб'єктів є складником їх економічної та інвестиційної стратегії, що постає у формі управлінських рішень, ухвалених з метою регулювання процесу відтворення основних засобів, впливу на величину витрат й фінансових результатів з урахуванням екзогенних та ендегенних чинників, відображена у наказі про облікову політику.

Водночас амортизація чинить значний вплив на величину фінансових результатів, що є важливим з позиції оподаткування. Як справедливо констатував Е. Шмаленбах «...особливе місце відводиться амортизації, оскільки різниця між балансом майна і балансом фінансових результатів повною мірою проявляється за умови оцінки амортизації» [34, с. 170]. Можливість обрання господарюючими суб'єктами найбільш прийняттого методу нарахування амортизації основних засобів, а також змога самостійно визначати термін їх корисного використання дозволяє оптимізувати розмір податку на прибуток, що підлягає сплаті до бюджету. Зазначене дозволяє констатувати, що амортизація є тим інструментом, що використовується для встановлення оптимального співвідношення між доходами і витратами, регулювання значення податку на прибуток залежно від потреб, можливостей та умов функціонування суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел

1. Кафка С. М. Методологія та організація обліку матеріальних необоротних активів : дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.09. Тернопіль, 2018. 525 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.02.2021).
3. Вієцька О. В. Формування системи податкової амортизації основних засобів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. 2010. 20 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 28.02.2021).
4. Хомин П. Я., Пиріг І. М. Амортизація: економічний зміст та методика відображення. *Фінанси України*. 2007. № 6. С. 22–30.
5. Соколов Я. В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней. М. : Аудит ЮНИТИ, 1999. 826 с.
6. Податковий кодекс України від 02.10.2010 р. URL: <http://sfs.gov.ua/nk/spisok3/> (дата звернення: 11.02.2021).

7. П(С)БО 7 «Основні засоби»: наказ Міністерства фінансів України № 92 від 27.04.2000 р. URL:<https://zakon.rada.gov> (дата звернення: 28.02.2021).

8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IAS-16_ukr_2018.pdf (дата звернення: 28.02.2021).

9. Пушкар М. С. Фінансовий облік : підручник. Тернопіль : Карт-бланк, 2002. 628 с.

10. Бланк И. А. Управление активами. Киев : Ника-Центр, Эльга, 2002. 720 с.

11. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация. Н., 2002. 259 с.

12. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 2-е изд. М.: ИНФРА-М, 1998. 479 с.

13. Загородній А. Г., Вознюк Г. А., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Львів : Центр Європи, 1997. 576 с.

14. Coase R. The Problem of Social Costs. *Journal of Law and Economics*. 1960. V. 3 (1) (October). P. 1–44.

15. Fama E. F. Agency problems and the theory of the firm. *Journal of Political Economy*. 1980. Vol. 88. No. 2. P. 288–307.

16. Barnes A. J., Dworkin T. M. Law for business. Boston : Irwin, 2000. 1167 p.

17. Monroe K. B. Pricing: making profitable decisions. 3rd. N.Y. : McGraw-Hill, 2001. 480 p.

18. Фишер С. Экономика / пер. с англ. Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. Москва : Дело, 1993. 864 с.

19. Павелко О. В. Фінансові результати основної діяльності будівельних підприємств: організаційно-методологічні засади обліку : монографія. Рівне : НУВГП, 2020. 604 с. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/20055/> (дата звернення: 25.02.2021).

20. Лень В. С. Бухгалтерський облік в Україні: основи та практика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2004. 576 с.

21. Осадча О. О. Уніфікація облікового забезпечення контролю формування фінансових результатів суб'єктів господарювання : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / КНЕУ. Київ, 2017. 573 с.

22. Термінологічний словник з бухгалтерського обліку, економічного аналізу і аудиту / уклад. Чернелевський Л. М., Овдій О. В. Київ : НУХТ, 2003. 82 с.

23. Бондаренко Н. М., Кобиляцька К. Р. Теоретичні підходи до визначення сутності понять «прибуток» і «збиток». *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Економіка*. 2013. Т. 21, Вип. 7(2).

С. 111–116.

24. Поливана Л. Облік і аналіз фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2010. 20 с.

25. Сивак О. Б. Визначення сутності прибутку та основ його розподілу: дискусійні питання. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 2(60). С. 130–133.

26. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ : КНЕУ, 1999. 437 с.

27. Кужельний М. В. Теорія бухгалтерського обліку : підручник. Київ : КНЕУ. 2001. 334 с.

28. Шара Є. Ю. Фінансовий облік та аналіз результатів діяльності промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Київ, 2001. 20 с.

29. Ямборко Г. Організація і методика обліку фінансових результатів підприємницької діяльності : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Київ : КНЕУ, 2005. 20 с.

30. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <https://zakon.rada.gov> (дата звернення: 28.02.2021).

31. П(С)БО 17 «Податок на прибуток». URL: <https://zakon.rada.gov> (дата звернення: 28.02.2021).

32. Склярук І. Генезис підходів до визначення прибутку до оподаткування в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 2. С. 26–30.

33. Хома С. В. Облік і аналіз амортизації основних засобів на підприємствах нафтогазовидобувного комплексу / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2008. 20 с.

34. Обербринкманн Ф. Современное понимание бухгалтерского баланса : монография / пер. с нем. ; под ред. проф. Я. В. Соколова. М., 2003. 416 с.

Зоряна Коваль

МЕХАНІЗМ СЦЕНАРНОГО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Вступ

Стратегія підприємства є довгостроковим планом його розвитку з врахуванням перспективних можливостей і ймовірних загроз зовнішнього і внутрішнього середовищ. Змінність факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ призводить до виникнення потреб у коригуванні стратегій. Необхідність врахування цих факторів та наявність різних варіантів розвитку подій, що спричиняють їх впливи, створює передумови та можливості для застосування методу сценаріїв під час розроблення і оцінювання стратегії підприємств.

Застосування методу сценаріїв для прогнозування та аналізу можливих варіантів розвитку подій та ситуацій дасть змогу більш детально та ґрунтовно дослідити причинно-наслідковий взаємозв'язок між можливостями і загрозами зовнішнього середовища, сильними і слабкими сторонами підприємства та очікуваними результатами його діяльності. Результати діяльності підприємства та їх співвідношення із затраченими ресурсами (витратами та зусиллями) у цьому випадку представлятимуть собою наслідки вибору відповідного сценарію. Таким чином, ефективність стратегії слугуватиме інтегральним показником для дослідження раціональності та оптимальності обраного сценарію.

Основна частина

Метод сценаріїв дає змогу дослідити найбільш ймовірний хід розвитку подій і найімовірніші наслідки прийнятих рішень, що сприяє визначенню потенційних тенденцій розвитку підприємства. Крім цього, метод сценаріїв дає змогу оцінити взаємозв'язок між діючими факторами, оцінити множину станів, до яких може прийти ситуація під впливом тих чи інших факторів.

Сценарний аналіз як метод пізнання і дослідження явищ і об'єктів, налічує два основні методи: дедуктивний та індуктивний. Застосування першого передбачає перехід від загальних альтернатив до часткових сценаріїв, другий – від конкретних ситуацій і дій до окремих сценаріїв.

Будь-який із зазначених методів забезпечує визначення перспектив розвитку ситуації як за наявності та відсутності певних коригувальних впливів, що дає змогу оперативно виявити небезпеку або запобігти її виникненню, передбачити несприятливий розвиток подій з високим

рівнем ймовірності. В результаті отримаємо базу для прийняття раціонального управлінського рішення, що базується на порівнянні і аналізі можливих сценаріїв розвитку ситуації з врахуванням впливів факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та їхніх взаємовпливів.

Умовою застосування сценарного прогнозування у стратегічному плануванні є розроблення системи альтернативних варіантів стратегії, які повинні включати оптимістичний, песимістичний і найбільш ймовірний сценарії. Аналіз таких сценаріїв дасть змогу оцінити рівень загального ризику пов'язаного з впровадженням відповідної стратегії, оцінити ймовірність досягнення стратегічної мети та досягнення очікуваних результатів.

Зазначені переваги роблять сценарний метод дуже привабливим для застосування у практичній діяльності підприємств. Проте, для аналізу таких сценаріїв доцільним є використання методів та прийомів математичного моделювання, що потребує часу, відповідних знань та вмінь.

Розроблення сценарію передбачає формування певного послідовного переліку дій. Тому застосування цього методу для аналізу і вибору стратегії розвитку підприємства дасть змогу не тільки обґрунтувати вибір найбільш ефективної стратегії з поміж її альтернативних варіантів, але й отримати множинний план дій, яким можна скористатись у разі зміни умов та ситуацій, що сформувались під дією факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [1].

Модель механізму сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства представлено на рис. 3.5.

Розроблена модель наочно представляє доцільність та необхідність застосування сценарного аналізу для вибору підприємством ефективної стратегії свого розвитку. Зокрема, цей метод дає змогу максимально врахувати загрози і можливості зовнішнього середовища, оскільки його застосування передбачає аналіз цих факторів, суттєвості їх впливу та ймовірності їхньої зміни, характеру взаємовпливів тощо. На основі опрацьованої інформації слід сформулювати сценарії розвитку подій та оцінити змогу підприємства реагувати на виникнення тих чи інших подій відповідно до конкретних сценаріїв.

З іншого боку, на основі аналізу факторів внутрішнього середовища доцільним є розроблення альтернативних варіантів стратегії. Ці варіанти потребують дослідження і порівняння за окремими показниками результативності (наприклад, доцільності, реальності, надійності, гнучкості, здатності до реорганізації, адаптивність, прибутковість, витратність, динамічності тощо), а також узагальнюючого показника їх ефективності.

Рис. 3.5. Модель механізму сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства

Вибір найбільш ефективної стратегії відбувається як наслідок співставлення відповідних стратегій з проаналізованими сценаріями розвитку подій. Зазначені сценарії повинні відображати як оптимістичні та песимістичні варіанти розвитку подій, так і найбільш ймовірні варіанти.

Таким чином, механізм сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства дасть змогу співставити потенційні можливості та загрози для підприємства у зовнішньому середовищі через формування сценаріїв розвитку подій (на основі перспективного і ретроспективного оцінювання впливу факторів) та можливостей підприємства реалізувати свої стратегічні плани діяльності та розвитку.

Слід зазначити, що у працях вітчизняних і закордонних вчених [2–11], які присвячені маркетинговим стратегіям, розглядається поняття стратегії, її класифікації, особливості формування і оцінювання стратегій. Щодо проблематики оцінювання ефективності стратегій з застосуванням сценарного аналізу, то вона є мало дослідженою.

Сценарний аналіз надає ряд значних переваг при застосуванні. Зокрема, його застосування дає змогу дослідити найбільш ймовірний хід розвитку подій та найімовірніші наслідки прийнятих рішень, що сприяє визначенню потенційних тенденцій розвитку підприємства. Крім того, цей метод спрощує аналіз характеру взаємозв'язку між факторами, що визначають цей розвиток, а також дає підстави для висновки про стани, до яких може прийти ситуація під впливом тих чи інших факторів.

Застосування сценарного методу дає змогу дослідити перспективи розвитку ситуації в якій може опинитись підприємство як за наявності, так і за відсутності певних коригувальних впливів. Таким чином, можна оперативно виявити небезпеку або запобігти її виникненню, передбачити несприятливий розвиток подій з високим рівнем ймовірності. Аналіз та співставлення можливих сценаріїв розвитку ситуації з врахуванням впливів факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ та їхніх взаємовпливів створює можливості для формування висновку про найбільш ефективну стратегію підприємства та сприяє прийняттю оптимального управлінського рішення щодо її вибору [2–11].

Дослідження узгодженої думки експертів, повторюваних тенденцій незалежних сценаріїв, використання матриць взаємодії – найпоширеніші методики сценарного методу сценаріїв, які застосовують найчастіше. Перший метод полягає в тому, що погляд на певну проблему чи ситуацію спеціаліста у конкретній сфері завжди є відображенням його попереднього досвіду та знань, його оцінок та аналізу причин і наслідків. Особливу роль отримання узгодженої думки набуває у випадку залучення великої кількості досвідчених експертів, коли розходження у думках про розвиток подій чи ситуацій є незначним. Проте, недостатня увага до взаємодії факторів, що впливають на розвиток подій і ситуацій у зовнішньому і внутрішньому середовищах, є важливим недоліком зазначеної методики, оскільки врахування взаємодії факторів має важливе значення, зважаючи на їхню здатність підсилювати або зменшувати вплив один одного, а сукупний вплив факторів може сприяти виникненню синергетичного ефекту, який складно передбачити, досліджуючи фактори відособлено [9–11].

Методика повторюваності тенденцій незалежних сценаріїв полягає у складанні незалежних сценаріїв розвитку об'єкта з урахуванням факторів, що спричиняють виникнення ситуацій або подій, або навпаки унеможливають їх виникнення у перспективі [10–11]. В результаті застосування цієї методики можна отримати формування сценарії розвитку подій або їх повторюване об'єднання між собою залежно від впливу факторів. Таким чином, створюються можливості отримання детальну та поглибленої оцінку впливу усього спектру факторів на ймовірні сценарії розвитку ситуації. Проте, отримані результати часто

характеризуються складністю і неоднозначністю інформації, отриманої у процесі дослідження розроблених сценаріїв.

Методика матриць взаємовпливів полягає у дослідженні з урахуванням експертних оцінок потенційного взаємовпливу подій певної сукупності факторів, оскільки передбачає формування значної кількості оцінок ситуацій і подій, а також причин їх виникнення та наслідків. Отримані в результаті можливі комбінації подій та ситуацій сприяють вибору в подальшому найбільш ефективної стратегії підприємства. Крім цього, перевагою цієї методики є можливість дослідження ймовірності їх виникнення, розподіл в часі тощо.

Як бачимо, кожна із зазначених методик має свої як переваги, так і недоліки. Перевагою першого методу є те, що погляд на певну проблему чи ситуацію спеціаліста у конкретній сфері завжди є відображенням його попереднього досвіду та знань, його оцінок та аналізу причин і наслідків.

Застосування зазначених методик дає змогу оцінити стратегію підприємства опираючись на досвід експертів, проаналізувати повторювані тенденції сценаріїв подій та дослідити їх за матрицями взаємовпливів, проте не дає кількісного визначення ефективності стратегії підприємства, що могло б слугувати висновком про можливість і доцільність її застосування.

Можна відзначити наявність також і інших методик сценарного аналізу. Проте, варто зазначити те, що є мало інформації про їх практичне використання в діяльності підприємств. Зокрема, до таких методик варто віднести [9]:

- методика передумов (передбачає визначенні умов, на основі яких формуються прогнози розвитку підприємства, тобто поточних тенденцій, наслідки яких очікуються у перспективі);

- методика системи діаграм (передбачає застосування системи діаграм, які дають змогу описати наявні стратегії підприємства та сценарії розвитку кожної з підсистем, що впливають на структуру та зміст стратегій);

- методика критичних меж (передбачає вивчення структури прийняття рішень у системі, ключовими точками яких є розроблені сценарії, які допомагають реструктурувати систему);

- методика «заголовків газет» (передбачає формування одного чи декілька гіпотетичних заголовків для деяких майбутніх подій, визначення причин подій, які призвели до ситуації, що склалася, формування можливих рішень зміни ситуації, оголошеній у заголовку)

- методика «логіки можливого розвитку» (передбачає формування різних альтернатив розвитку подій і явищ у зовнішньому середовищі, базуючись на визначенні загальних факторів їхнього розвитку, та використовувався як додаток до інших методів розробки сценаріїв);

- «метод Сааті» (передбачає застосування технологічні прийоми неструктурованого процесу прийняття рішень з додержанням умови фокусування різноманітних уявлень експертів стосовно досліджуваного процесу на основі впливу факторів у перспективі, які закладаються у сценарій та сприяють побудові ієрархічних мереж для кожного зі сценаріїв);

- методика побудови матриці перехресного впливу подій (передбачає побудову матриць сценаріїв розвитку взаємозалежних, але суперечливих подій);

- «Метод Байеса» для розробки сценаріїв (передбачає відособлену оцінку для альтернативних варіантів розвитку, що дає змогу зорієнтувати експертів на їх максимально реалістичну оцінку) тощо.

Зазначені методики мають практичну спрямованість, проте є достатньо трудомісткими і потребують корекції для розширення можливостей їхнього застосування у сфері дослідження ефективності стратегій підприємств [11–14]. Доцільною є розробка методика, яка дасть змогу максимально врахувати впливи факторів при побудові сценаріїв розвитку подій з метою вибору підприємством стратегії з найвищим інтегральним показником ефективності.

Вивчення досвіду застосування зазначених методик і механізмів аналізу стратегій, що пропонують вітчизняні і зарубіжні вчені [2–11], а також власні дослідження [1; 12–15] дають змогу сформуванню переліку елементів механізму оцінювання ефективності стратегії за допомогою застосування методів сценарного аналізу.

Зокрема, механізм оцінювання ефективності стратегії за допомогою застосування методів сценарного аналізу налічує елементи [8]:

- інформація про вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ;

- прогнозовані події, вплив слід врахувати у стратегії підприємства;
- сценарій або система сценаріїв розвитку підприємства;
- стратегії розвитку підприємства.

Розглянемо детальніше кожен з елементів зазначеного механізму оцінювання ефективності стратегії.

Зокрема, збір інформацій про вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ є необхідним елементом забезпечення належного функціонування механізму оцінювання ефективності стратегії, зважаючи на велику роль інформаційного забезпечення процесу розроблення стратегій та побудови сценаріїв. Інформаційне забезпечення як складова цього механізму повинно відповідати таким принципам, як:

- об'єктивність;
- достовірність;
- оперативність;

- системність;
- своєчасність;
- комплексність тощо.

Важливо, що від якості інформації, її відповідності зазначеним принципам залежатиме дієвість механізму сценарного аналізу стратегій підприємств, результати аналізу, ефективність управлінських рішень, прийнятих на його основі.

Другий елемент – прогнозовані події, вплив яких слід врахувати у стратегії підприємства, дає змогу на основі дослідження впливів і взаємовпливів факторів дослідити потенційні можливості розвитку подій та зміни характеристик зовнішнього середовища. Крім того, у випадку застосування методів сценарного аналізу доцільним є розрахунок і дослідження ймовірностей розвитку подій, виникнення певних ситуацій, які можуть становити як потенційну можливість для підприємства покращити його діяльність, так і загрозу його діяльності.

Третій елемент – сценарій або система сценаріїв розвитку підприємства, що сформовані на основі дослідження можливості розвитку подій у зовнішньому середовищі.

За кількістю сформованих сценаріїв пропонуємо виділяти два підходи до їхнього дослідження за допомогою застосування методів сценарного аналізу:

- багатоваріантний (множинний);
- моноваріантний (коригувальний).

Перший підхід передбачає розробку декількох сценаріїв (мінімальна кількість – три), які включатимуть оптимістичний, песимістичний і найімовірніший. За цим підходом вибір сценарію залежить від подій (комбінацій факторів), які можна вважати сприятливими або несприятливими. Такий підхід передбачає згортання сценарію (завершення) і дослідження альтернативних варіантів. У цьому випадку основою для розроблення і вибору стратегії підприємства є сценарій з найвищою ймовірністю отримати продовження під впливом усього спектру можливих подій. Оцінити і дослідити таку ймовірність дасть змогу застосування економіко-математичних методів, зокрема методів динамічного та стохастичного програмування тощо.

Інший підхід передбачає розробку одного сценарію, який, проте має декілька коригувальних розгалужень. Застосування цього методу потребує формування матриці коригування стратегії, основою розроблення якої є єдиний сценарій розвитку подій. Цей підхід вимагає постійного коригування сценарію під впливом подій. При цьому важливим є оцінити ймовірність настання події та її вплив на виникнення потреби у коригуванні сценарію. У випадку застосування цього сценарію важливим

є процес формування системи коригувальних дій, призначення яких продовження сценарію.

На основі порівняння матриць вибору стратегії підприємством за допомогою багатоваріантного і моноваріантного підходів, можна стверджувати, що кожен з них має як сильні, так слабкі сторони. Слабкі сторони пов'язані передовсім з значною трудомісткістю формування зазначених матриць на практиці. У першому випадку, значні зусилля спрямовуватимуться на розроблення і аналіз системи сценаріїв та дослідження їх комбінацій з подіями, у другому – на формування системи коригувальних дій, як реакції на впливи факторів, що характеризують кожну наступну подію.

Вибір одного із зазначених підходів та формування відповідної матриці залежить від рівня змінності та складності середовища функціонування підприємства. Залежно від обраного підходу (багатоваріантний чи моноваріантний) методика оцінювання ефективності стратегій підприємства буде включати етап формування сценарію або системи альтернативних сценаріїв (мінімальна кількість три: оптимістичний, песимістичний і найімовірніший) та етап вибору відповідних коригувальних дій.

Четвертим елементом механізму сценарного аналізу стратегій підприємства є самі стратегії розвитку підприємства, які є результатом функціонування цього механізму. Зазначені стратегії підприємств доцільно відбирати на основі співставлення їх з відповідними сценаріями розвитку подій, що відображають реакцію зовнішнього та внутрішнього середовищ на вплив відповідних факторів, їх взаємовпливи, дослідження можливостей виникнення нестандартних ситуацій.

Отже, механізм сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства можна представити у вигляді табл. 3.10.

З огляду на зазначене, оцінювання ефективності стратегій підприємства за допомогою формування і дослідження сценаріїв його розвитку, повинна включати наступну послідовність етапів:

1) дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства з метою прогнозування подій, які доцільно врахувати уваги при формуванні сценаріїв;

2) аналіз подій та ймовірностей їх настання;

3) дослідження взаємовпливу подій та прогнозування їх можливого впливу на діяльність та розвиток підприємства;

4) формування сценарію (моноваріантний підхід) або системи сценаріїв (багатоваріантний підхід) з врахуванням ймовірностей настання подій;

Таблиця 3.10

Механізм сценарного аналізу ефективності стратегії підприємства

Структура	Зміст
Елементи	- інформація про вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ; - прогнозовані події, які слід врахувати у стратегії підприємства; - сценарій або система сценаріїв розвитку підприємства; - стратегії розвитку підприємства;
Методики	дослідження узгодженої думки експертів, повторюваних тенденцій незалежних сценаріїв, використання матриць взаємодії, передумов, системи діаграм, критичних меж, «заголовків газет», «логіки можливого розвитку», «метод Сааті», побудови матриці перехресного впливу подій, «Метод Байеса» тощо;
Напрями	- багатоваріантний (множинний) – передбачає розробку декількох сценаріїв (мінімум – три), які включатимуть оптимістичний, песимістичний і найімовірніший. Вибір сценарію залежить від подій, які можна вважати сприятливими або несприятливими; - моноваріантний (коригувальний) – передбачає розробку одного сценарію, який має декілька коригувальних розгалужень, та застосування матриці коригування стратегії, основою розроблення якої є єдиний сценарій розвитку подій, що вимагає постійного коригування сценарію під впливом подій;
Показники	інтегральний показник ймовірності впровадження обраного сценарію, ефективність стратегії, доцільність, витратність, динамічність, частка ринку, прибутковість, конкурентоздатність, адаптивність, надійність, здатність до реорганізації, результативність тощо;
Процес	- дослідження факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ; - аналіз подій та ймовірностей їх настання; - дослідження взаємовпливу подій та прогнозування їх можливого впливу на діяльність та розвиток підприємства; - формування сценарію або системи сценаріїв з врахуванням ймовірностей настання подій; - вибір стратегії підприємства за відповідною матрицею; - визначення та аналіз ефективності стратегії залежно від значення інтегрального показника ймовірності впровадження обраного сценарію; - вибір на впровадження стратегії підприємства.

- 5) вибір стратегії підприємства за відповідною матрицею;
- 6) визначення та аналіз ефективності стратегії залежно від значення інтегрального показника ймовірності впровадження обраного сценарію;
- 7) вибір на впровадження стратегії підприємства [1].

Перший етап полягає у аналізі та дослідженні факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства. На цьому етапі їх

слід згрупувати за різними ознаками, а саме: за рівнем, характером і способом впливу, встановити причинно-наслідкові взаємозв'язки між факторами та подіями, взаємовпливи факторів тощо. Перелік факторів, що підлягають дослідженню доцільно зробити максимально повним, оскільки впливи факторів змінюються у часі, тому вплив, який на початковому етапі дослідження міг сприйматися як незначний, з часом може мати вагомі наслідки для реалізації сценарію. Такі фактори можуть здійснювати вплив, змінюючи інші фактори, а також стати причиною виникнення неочікуваних подій або ситуацій.

На другому етапі доцільним буде провести формування систем подій. Ці події слід дослідити та згрупувати за ознакою ймовірностей їх настання. Крім цього, групування може проводитись за ознаками сприятливості або несприятливості їх впливу на сценарій чи сценарії та очікуваними наслідками цього впливу для підприємства.

На третьому етапі варто дослідити взаємовплив подій. Крім цього, доцільним є та прогнозування їх впливу на діяльність та розвиток підприємства, що дасть змогу оцінити можливості впровадження коригувальних дій, що представляють собою реакції підприємства на ці події та їх взаємовпливи.

Четвертий етап полягає у формуванні сценарію або системи сценаріїв на основі розрахунку ймовірностей настання подій. Цей етап варіюється залежно від того, моноваріантний чи багатоваріантний підхід використовувався при виборі сценарію. Перший потребує розроблення системи коригувальних дій адекватних кожній події в переліку. Перелік коригувальних заходів може включати заходи пов'язані із зміною наявних технологій виробництва, удосконалення технічних засобів, підвищенням рівня кваліфікації персоналу, налагодженням каналів розподілу товарів, комунікації з споживачами тощо. Таким чином, призначення таких заходів полягає у збільшенні виробничого, трудового, фінансового, маркетингового та інших потенціалів підприємства, тобто можливості мобілізації наявних ресурсів і кращого їх використання, а також залучення нових ресурсів. Тоді використання багатоваріантного підходу зменшує роль коригувальних заходів, проте потребує формування системи альтернативних сценаріїв, кожен з яких і є реакцією підприємства на ймовірність настання певної події з складеного переліку.

Наступний етап полягає у безпосередньому виборі стратегії підприємства. Цей процес відбувається на основі попередньо сформованої матриці, що дасть змогу співставити відповідні сценарії розвитку подій з стратегічними альтернативними планами розвитку підприємства. Багатоваріантний підхід полягає у виборі сценарію з переліку сценаріїв за допомогою виключення тих, рівень реальності (або ефективності, результативності, доцільності тощо) яких значно скорочується, з огляду на

наставання відповідної події з обраного переліку. У цьому випадку стратегія буде відображати найімовірніший сценарій, який отримав продовження (розвиток) за різних подій і їх комбінацій. Моноваріантний підхід передбачає єдиний вибір стратегії здійснюється, проте початкова стратегія може зазнати значних коригувань під впливом очікуваних подій та ймовірностей їх настання.

Після цього пропонуємо провести дослідження ефективності стратегії, що полягає визначення ймовірності впровадження обраного сценарію, що розраховується як математичне узагальнення ймовірності настання події, очікування яких вплинуло на формування відповідного сценарію. Цей сценарій відображатиме перспективи розвитку ситуації як за наявності, так і за відсутності відповідних коригувальних впливів, що дасть змогу оперативно виявити загрози або запобігти їх виникненню, а також передбачити несприятливий розвиток подій з високим рівнем ймовірності.

На завершальному етапі оцінювання ефективності стратегій підприємства за допомогою методів сценарного аналізу є безпосередній вибір на впровадження стратегії підприємства. Під час цього етапу слід скористатись системою показників оцінювання стратегії [12]. Дослідження стратегії підприємства з застосуванням сценарного методу дасть змогу з високим рівнем ймовірності їх настання спрогнозувати подій, отримати оцінку їхнього впливу на показники діяльності підприємства, проаналізувати найімовірніший сценарій розвитку подій і на його основі здійснити вибір найбільш ефективної стратегії підприємства.

Висновки

Застосування сценарного методу для аналізу ефективності стратегії підприємства дає змогу розрахувати та дослідити перспективи розвитку цього підприємства зважаючи на можливі зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищах. Формування та дослідження сценаріїв розвитку подій дає змогу отримати потужну основу для прийняття управлінського рішення щодо вибору найбільш ефективної стратегії підприємства.

Механізм оцінювання стратегії підприємства з застосуванням сценарного методу дасть змогу не тільки спрогнозувати подій, дослідити ймовірність їх виникнення і настання, проаналізувати оптимістичні або песимістичні сценарії їхнього впливу на діяльність підприємства. Крім цього, з'являється можливість дослідити найімовірніший сценарій розвитку подій та змогу обрати стратегію з найвищим рівнем ефективності. Проте, слід зазначити, що процес прогнозування очікуваних

подій у зовнішньому і внутрішньому середовищах підприємства, здійснення його із застосуванням методик трендового порівняння, динамічного, стохастичного або лінійного прогнозування потребує подальших досліджень.

Застосування запропонованого механізму аналізу стратегії за допомогою сценарного методу дасть змогу об'єктивно оцінити ефективність стратегії підприємства за допомогою формування і дослідження сценаріїв його розвитку. Як результат, можна очікувати зростання рівня гнучкості, динамічності та результативності стратегії за різних умов та впливів факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Список використаних джерел

1. Коваль З. О. Оцінювання ефективності стратегії підприємства методами сценарного аналізу. *Економічні інновації* : зб. наук. праць. Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Національної академії наук України. 2020. Т. 2. № 2 . С. 42–52.

2. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. И. Минервина. М. : «Альпина Паблишер», 2011. 454 с.

3. Томпсон А., Стрикленд А. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. 12-е изд. М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. 928 с.

4. Котлер Ф. Управление маркетингом. М. : Экономика, 1980. 224 с.

5. В. Чан Кім, Рене Моборн Стратегія блакитного океану / пер. з англ. К. : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 383 с.

6. Яковенко Т. І. Моделювання ефективності маркетингової діяльності на основі інтегрального показника розвитку підприємств рекламної галузі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8(2). С. 123–127.

7. Чала Ю. В. Оцінка ефективності маркетингової діяльності ТНК. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 38. С. 287–297.

8. Кулиняк І. Я., Базарко С. В. Оцінювання та підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. Економіка*. 2017. Вип. 2(8). С. 94–100.

9. Бідюк П. І. Методика побудови сценарного аналізу із використанням байєсівських методів. *Електротехнічні та комп'ютерні системи* : науковий вісник. 2012. Вип. 8.

10. Шандова Н. В. Сценарний підхід до визначення напрямків розвитку підприємства. *Вісник ЖДТУ*. 2017. № 1 (79) URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/96700/92371>. (дата звернення: 20.04.2021).

11. Ставерська Т. О. Методичний підхід до фінансового планування на основі сценаріїв. *Фінансово-банківські механізми державного управління економікою України. Сер. Економіка*. 2010. Вип. 176. Т. 11. С. 306–315.

11. Чухрай Н. І. Коваль З. О. Сутність і класифікація методів оцінювання ефективності маркетингових стратегій вартісно-орієнтованих підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 7. С. 118–129.

13. Chukhrai N. I., Koval Z. O. Evaluation indicators of the marketing strategies efficiency of value-based enterprises. *Economics, entrepreneurship, management*. 2016. Vol. 3, Num. 1. Pp. 35–40.

14. Koval Z. O. Evaluation of efficiency of marketing strategies of enterprises by factor analysis methods. *Економічні інновації* : зб. наук. праць. Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Національної академії наук України. 2019. Т. 21. № 1 (70). С. 132–142.

15. Коваль З. О. Застосування методу сценаріїв у дослідженні стратегій підприємств. *Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємства* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 24–26 жовтня 2019 року, Львів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 98.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Валентина Ясишена

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ГУДВІЛУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Вступ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Харчова промисловість має стратегічне значення для держави та членів суспільства. Особливого значення це набуває під час економічних кризових явищ, природних катаклізмів, пандемій, техногенних катастроф, військових конфліктів. У звичайних або кризових умовах харчова промисловість є видом промисловості, який буде функціонувати завжди (гірше або краще) оскільки він задовольняє основну потребу людини – «споживання їжі». Харчова галузь є перспективною, з огляду на швидкий оборот капіталу. Тому нині, актуалізуються питання впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на формування гудвілу (зовнішнього, внутрішнього) підприємств харчової промисловості. В перспективі це необхідно для розробки методики визнання, оцінки і обліку об'єктів, що будуть входити до внутрішнього гудвілу та відображатися в системі управлінського і фінансового обліку.

Основна частина

Нині нормативно-законодавчих документів щодо відображення внутрішнього гудвілу в фінансовому обліку не розроблено. Через невідпрацьованість методики фінансового обліку внутрішнього гудвілу загалом і за його складовими неможливо оцінити ринкову вартість підприємства під час його поточної діяльності, що негативно впливає на управління вартістю і діяльність компанії.

Внутрішній гудвіл – це сукупність інтелектуальних активів (людських, клієнтських, організаційних, соціальних, екологічних, персонального внутрішнього гудвілу керівника, нематеріальних активів пов'язаних з контрактами), економічних та інших переваг суб'єкта господарювання, що впливають на ефективність ведення його бізнесу і конкурентоспроможність, використовується в поточній діяльності з метою одержання майбутніх вигод і додаткових прибутків.

Облік й оцінювання внутрішнього гудвілу необхідні для:

– виокремлення і оцінювання складових інтелектуального капіталу компанії, який охоплює внутрішній гудвіл як об'єднаний показник, у структуру якого входять інтелектуальні активи, економічні та інші переваги.

– визначення ефективності роботи персоналу компанії.
– встановлення попередньої вартості компанії для прийняття управлінських рішень.

– визначення (обґрунтування) вартості компанії в разі продажу консолідації звітності та в процесі приватизації (корпоратизації) підприємств державного, комунального секторів через порівняння внутрішнього і зовнішнього гудвілу. Загальна вартість, яку становить внутрішній гудвіл, під час поточної діяльності може бути одна, а в разі продажу підприємства – інша.

На внутрішній і зовнішній гудвіл підприємств харчової промисловості впливають зовнішні і внутрішні фактори.

До зовнішніх факторів, що впливають на формування внутрішнього і зовнішнього гудвілу, належать такі: економічні, політичні, законодавчо-правове регулювання, стан внутрішнього і зовнішнього ринку, техніко-технологічні, соціальні, природно-екологічні (рис. 3.6).

Економічні фактори. Макроекономічні показники є важливими індикаторами стану економіки, але в процесі їх вивчення необхідно звертати увагу не тільки на збільшення кількісних показників виробленої продукції, послуг у національній економіці (ВВП, ВНД, у т. ч. на душу населення), а й акцентувати увагу на підвищенні матеріального положення і рівня життя населення країни. В кризових умовах коливання на фінансовому ринку й зниження акцій на фондовому ринку не сприяють економічному зміцненню позицій підприємства, що негативно впливає на його вартість.

На державному рівні харчова промисловість належить до стратегічних напрямів розвитку, соціально-економічного прогресу країни і суспільства загалом. Зниження купівельної спроможності споживачів знижує попит на харчову продукцію, що зумовлює спад обсягів виробництва цих харчових підприємств.

Продовольча система України функціонує у взаємодії аграрного сектору економіки і харчової промисловості. У процесі забезпечення сировиною підприємств харчової промисловості значну роль відіграють домогосподарства сільського населення. Безперервна робота підприємств харчової промисловості залежить від стану вітчизняного аграрного сектора, що забезпечує її сировиною. Сільськогосподарські підприємства в сучасних складних умовах (кліматичних, економічних) повинні урахувати на такі важливі аспекти, як вплив на господарську діяльність зміни клімату, розробка адаптації насінневого матеріалу до змінених кліматичних умов в Україні, збільшення посівних площ під культури, які мають найвищий попит у населення в кризових умовах, наприклад гречки.

ЗОВНІШНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНІЙ ТА ВНУТРІШНІЙ ГУДВІЛ

Економічні:

- макроекономічні показники (рівень інфляції, дефляції, курс національної валюти тощо);
- кон'юнктура фондового, фінансового ринків;
- сезонні коливання;
- розвиток і стан сільського господарства;
- інвестиційний клімат у країні;
- ринкова вартість подібних харчових підприємств у регіоні;
- купівельна спроможність споживачів;
- кількість тих, хто бажає придбати підприємство

Політичні:

- стабільність внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- стратегія розвитку країни;
- військові дії на території країни

Законодавчо-правове регулювання:

- відповідність фінансового та господарського законодавства міжнародним вимогам;
- наявність або відсутність державного регулювання ціноутворення на продовольчі товари;
- дотримання норм авторського права;
- вимоги і зміна законодавства у сфері ліцензування, патентування, сертифікації

Стан внутрішнього і зовнішнього ринку:

- ємність ринків збуту;
- рівень конкуренції в цій галузі;
- структура експорту, імпорту в тис. дол. США

Техніко-технологічні:

- швидкість старіння техніки і технологій;
- політика держави, яка сприяє оновленню техніки і технологій на інноваційній основі

Соціальні:

- демографічна ситуація;
- рівень життя населення

Природно-екологічні:

- державне і регіональне регулювання рівня екологічного впливу на навколишнє середовище;
- стихійні лиха і пандемії

Рис. 3.6. Зовнішні фактори впливу на зовнішній і внутрішній гудвіл підприємств харчової промисловості

Позаяк, а у сучасних реаліях завжди відчутний вплив *політичного чинника*, який тісно пов'язаний з економічним і має вплив на всі згадані вище фактори. Для створення міцної економіки необхідний сильний урядовий управлінський апарат, який має обґрунтовано, виважено й оперативно приймати рішення. При ухваленні рішень слід урахувувати стратегічний розвиток країни, її економіки та важливого значення харчових підприємств. Прогалини в діях уряду призводять до спаду економіки, і навпаки, вдалі рішення стимулюють її зростання і розвиток. Нестабільна політична ситуація в країні впливає на відтік висококваліфікованих кадрів, що також не сприяє позитивному розвитку промисловості. Глобалізаційні процеси, що відбуваються в світі, впливають на політику і відповідно економіку держави.

Серед зовнішніх факторів суттєва роль відводиться *законодавчо-правовому регулюванню*, особливо в частині гармонізації вітчизняних і європейських стандартів якості кінцевої продукції як передумови збільшення частки експорту вітчизняними підприємствами.

Низький рівень державного регулювання ціноутворення на продовольчі товари впливає як на фінансово-економічну діяльність підприємств харчової промисловості, так і, відповідно, на формування їхнього зовнішнього і внутрішнього гудвілу. З 1.11.2017 р. скасовано державне регулювання цін на продукти харчування соціального значення (Постанова КМУ «Про внесення змін у додаток до постанови КМУ № 1548 від 25.12.1996 р.» № 394 від 7.06.2017 р.). З одного боку, такий захід дає змогу підприємствам харчової промисловості підвищити націнку на виготовлену продукцію, що збільшує доходи від її реалізації, а з іншого – в сучасних кризових (економічних, політичних, пандемічних) умовах відсутність державного регулювання цін на соціально значущі продукти харчування призводить до їх зростання, що неприпустимо в умовах зниження платоспроможності населення. Зростання цін на внутрішніх продовольчих ринках і дефіцит продуктів викликають невдоволення в соціальному середовищі, а також дестабілізацію продовольчого ринку.

У Розділі 2, ст. 48 Конституції України зазначено, що кожен громадянин має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло [1]. Тому забезпечення таких прав має здійснюватися врегулюванням цін на соціально значущі продукти.

Комітетом з питань економічної політики розроблено проект Закону України Про внесення змін до Закону України «Про ціни і ціноутворення» (щодо відновлення державного регулювання цін на соціально значущі продукти харчування) № 8569 від 6.07.2018 р. Певна річ вжиття заходів щодо державного регулювання цін на товари, які мають істотну соціальну значимість для населення (борошно пшеничне вищого сорту; хліб,

хлібобулочні вироби з борошна пшеничного та житнього простої рецептури; макаронні вироби; крупи; рис; яловичина, крім безкісткового м'яса; свинина, крім безкісткового м'яса; м'ясо птиці, курятина; ковбаса варена; молоко коров'яче, масло вершкове; сир кисломолочний; яйця курячі; олія соняшникова; цукор; овочі) – вкрай важливе загальнодержавне завдання. Державне регулювання цін на ці продукти потребує встановлення граничної торговельної націнки (не меншої від 5% і не більшої 15% від відпускної ціни виробника соціально значущих продуктів харчування) [2]. Цей захід дасть змогу покращити рівень життя громадян, особливо незахищених верств.

Фактори стану внутрішнього і зовнішнього ринку. Сучасні економічні реалії супроводжуються високим рівнем конкуренції на світових ринках продовольства. Вихід на зовнішні ринки є складним процесом, який пов'язаний із процедурами (одержання необхідних сертифікатів на експорт продукції, вивчення зовнішніх ринків, організацією збуту, наявністю команди фахівців різного профілю для здійснення зовнішньоекономічної діяльності тощо).

У 2019 р. Україна експортувала товарів харчової промисловості на суму 125572,3 млн грн. Топ-10 таких товарів наведено у табл. 3.11. Сумарний обсяг товару з топ-10 становить 96,78% від загальної вартості експортованих товарів харчової промисловості.

Серед усіх груп товарів перше місце посідає олія та тваринні жири (92601,2 млн грн), що мають найбільшу питому вагу серед всієї номенклатури товарів харчової промисловості – 73,9%, на другому місці – какао, шоколад та цукрові кондитерські вироби (6911,5 млн грн) – 5,50%. Через пандемію коронавірусу у 2020 р. експорт може знизитися у зв'язку зі скороченням обсягів виробництва харчових підприємств, закриттям кордонів, порушенням зв'язків з контрагентами і загального експортного ланцюга. Як запобіжний захід можуть бути введені обмеження щодо експорту окремих видів продукції для захисту внутрішнього ринку. Відповідні заходи запроваджено урядом 2.04.2020 р. і вони стосуються заборони експорту гречки й зерна гречки лущеного (без плодової оболонки) до 01.07.2020 р. (зміни внесені постановою «Про внесення змін у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 № 1109»). При поверненні країни до звичайних умов роботи важливо активізувати експорт інших категорій харчової продукції, а не тільки тих, які згідно з таблицею 1 нині є пріоритетними. Слід урахувати, що зниження експорту і зростання імпорту харчової продукції призведе до послаблення фінансового стану вітчизняних підприємств харчової промисловості. З огляду на це політику держави важливо спрямовувати на посилення експорту харчової продукції.

Таблиця 3.11

**Обсяг продукції харчової промисловості реалізованої за межі України
у 2019 р. [3]**

№ з/п	Назва продукції	КВЕД	млн грн без ПДВ та акцизу	Питома вага %
1	Олія та тваринні жири	10.41	92601,2	73,90
2	Какао, шоколад та цукрові кондитерські вироби	10.82	6911,5	5,50
3	Перероблені та консервовані фрукти й овочі	10.3	4191,9	3,32
4	Сухарі й сухе печиво; борошняні кондитерські вироби, торти і тістечка тривалого зберігання	10.72	3929,0	3,11
5	Молочні продукти	10.5	3841,0	3,05
6	Продукти борошномельно-круп'яної промисловості	10.61	2743,2	2,16
7	Інші харчові продукти, н. в. і. у.	10.89	2520,8	1,99
8	Крохмаль та крохмальні продукти	10.62	1999,2	1,58
9	М'ясо та м'ясні продукти	10.1	1790,7	1,41
10	Прянощі і приправи	10.84	977,2	0,76
	Разом топ-10		121505,7	96,78
	Загальний обсяг харчової продукції реалізованої за межі України, з малою питомою вагою в загальній структурі експорту за 2019 р.	10	4066,6	3,22
	Загальний обсяг харчової продукції реалізованої за межі України за 2019 р.	10	125572,3	100

Техніко-технологічні фактори. Сучасне суспільство характеризується інформаційним, науковим, інноваційним і техніко-технологічним розвитком багатьох галузей економіки. Це, суттєво позначається на діяльності підприємств харчової промисловості, які мають відповідати вимогам сучасного суспільства і витримувати складні умови конкуренції. Державна промислова політика спрямована на розвиток техніко-технологічної бази харчових підприємств й галузей, що забезпечують її сировиною на інноваційній основі сприяє розвитку економіки і зміцненню продовольчої безпеки країни.

Соціальні фактори. Залежно від регіону України демографічна ситуація буде різною, відповідно необхідність у забезпеченні харчовими продуктами теж. У країні простежуються міграційні процеси як на державному, так і на регіональному рівнях, що впливає на збут продукції на внутрішньому ринку, а отже, знижує обсяг виручки від реалізації на підприємствах харчової промисловості. Активність міграції працездатного

населення пов'язана із військовими діями в Україні з 2014 р. Також, у зв'язку із пандемією коронавірусу значна кількість громадян України, які працювали за кордоном, повернулися в Україну. Міграційна ситуація в країні критична і потребує невідкладного втручання з боку держави. Низький рівень та якість життя населення гальмує рівень освіченості громадян, що негативно впливає на рівень кадрового потенціалу промисловості. Соціальне забезпечення і достойний (високий) рівень заробітної плати може знизити рівень міграційних процесів у країні, підвищити обсяг споживання продуктів харчування, а також зберегти відтік з країни висококваліфікованих спеціалістів.

Природно-екологічні фактори. У результаті бурхливого науково-технічного прогресу, який має значний вплив на суспільство, виробництво і природу, виникають проблеми, пов'язані з природно-екологічною безпекою. Це ускладнює взаємодію між суспільством, виробництвом і природою. Через зростання масштабів виробничої діяльності відбуваються зміни якості природного середовища та його ресурсів. Стан екології критичний (розширення озонної діри, всесвітній потоп, глобальне потепління). Це негативно впливає на землі, призначені для сільського господарства, що зумовлено зростанням (змінюю) температури, переминою структури опадів, засухами, повеннями. Від цього страждає врожайність сільського господарства. Забруднення навколишнього середовища призводить до зниження якості сировини харчової промисловості.

Перейдемо до характеристики внутрішніх факторів, оскільки вони чинять суттєвий вплив на формування гудвілу. До основних внутрішніх факторів, які впливають на внутрішній і зовнішній гудвіл віднесено: основні види діяльності підприємств харчової промисловості за КВЕД; організаційні умови ведення бізнесу; рівень професіоналізму персоналу; галузеві (виробничі, географічні) особливості; наявність складових брендів; соціальні; маркетингові чинники; техніко-технологічний рівень розвитку; заходи захисту екології (рис. 3.7).

Основні види діяльності підприємств харчової промисловості за КВЕД. Внутрішній і зовнішній гудвіл залежить від виду економічної діяльності, яким займається підприємство, наприклад він буде більшим у таких пріоритетних галузях, як олієжирова і кондитерська. Підприємства, що займаються економічними видами діяльності, які мають більшу частку експорту є значно привабливими для потенційних покупців підприємства та інвесторів (табл. 1).

Організаційні фактори. Організаційна структура управління підприємством дає змогу врахувати рівень використання сучасних методів управління (менеджмент якості, логістичний менеджмент) і ефективність організації управління всіма інформаційними потоками підприємства.

ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЗОВНІШНІЙ ТА ВНУТРІШНІЙ ГУДВІЛ

Основні види діяльності підприємств харчової промисловості за КВЕД (скорочено):

- 10.1. Виробництво м'яса та м'ясних продуктів;
- 10.2. Перероблення та консервування риби, ракоподібних та моллюсків;
- 10.3. Переробка фруктів і овочів;
- 10.4. Виробництво олії та тваринних жирів;
- 10.5. Виробництво молочних продуктів;
- 10.6. Виробництво продуктів борошно-мелю-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів;
- 10.7. Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів;
- 10.8. Виробництво харчових продуктів;
- 10.9. Виробництво готових кормів для тварин

Рівень професіоналізму персоналу:

- рівень освіти і відповідність кваліфікації;
- наявність наукових ступенів, вчених звань;
- періодичність підвищення кваліфікації;
- періодичність і результативність від участі в тренінгах, семінарах, форумах;
- рівень підготовки управлінського персоналу

Наявність складових брендів:

- одна або декілька торговельних марок;
- види торговельних марок:
 - * традиційні (словесні, зображувальні, комбіновані);
 - * нетрадиційні:
 - візуальні (об'ємні, світлові, рухомі (динамічні, – мультимедійні, колір чи поєднання кольорів);
 - невізуальні (звукові, ароматичні, смакові, дотикові (текстурні);
 - зонтичні бренди

Маркетингові:

- наявність і рівень маркетингової служби;
- рекламні заходи;
- охоплення і позиції на ринках збуту (внутрішніх, зовнішніх), можливості їхнього розширення;
- цінова політика на продукцію, у т. ч. низька торговельна націнка, враховуючи малозабезпечені групи споживачів;
- наявність і рівень розгалуженої системи збуту;
- методи просування продукції, у т. ч. стимулювання споживачів;
- моніторинг конкурентоспроможності виготовленої продукції в галузі

Організаційні:

- життєвий цикл і масштаби діяльності підприємства;
- організаційна структура управління підприємством зі всіма його інформаційними потоками;
- система управлінського обліку внутрішнього гудвілу й управління його складовими;
- наявність цілей розвитку підприємства: стратегічних, оперативних;
- наявність стратегії дій у надзвичайних ситуаціях (військових, пандемічних тощо);
- організація захисту інформації

Галузеві (виробничі, географічні тощо):

- асортимент, якість продукції;
- рівень автоматизації праці;
- розвиток інфраструктури підприємства;
- обсяги товарної продукції (т, грн);
- обсяги переробленої сировини (т, грн);
- доступ до сировинних ресурсів;
- доступ до транспортних мереж;
- стійкі відносини з постачальниками;
- імідж підприємства в регіоні;
- відсутність судових позовів проти підприємства

Соціальні:

- участь у соціальних програмах та проєктах;
- охорона здоров'я працівників;
- рівень корпоративної культури;
- програми розвитку персоналу;
- рівень заробітної плати та заохочення персоналу (матеріальне, соціальне)

Техніко-технологічний рівень розвитку:

- рівень прогресивності обладнання і використовуваних технологій виготовлення харчової продукції;
- ступінь наукомісткості виробництва;
- період оновлення техніки і технологій;
- рівень сучасності лабораторій і їхнього оснащення

Застосування заходів захисту екології:

- ступінь прогресивності очисних споруд;
- участь у вирішенні екологічних проблем (їхня кількість і масштабність);
- участь у заходах щодо збереження і очищення природних ресурсів (їхня кількість і масштабність)

Рис. 3.7. Внутрішні фактори впливу на зовнішній і внутрішній гудвіл підприємств харчової промисловості

На підприємстві може функціонувати система управлінського обліку внутрішнього гудвілу й управління його складовими (людськими, клієнтськими, організаційними, соціальними, екологічними активами; персональним внутрішнім гудвілом керівника; НМА пов'язаними з контрактами). Також управлінський облік внутрішнього гудвілу і, відповідно, управління ним може торкатися не всіх його складових, а певної частини. Не виключено, що управлінський облік на підприємстві може бути відсутній.

Для сучасного світу характерні різні надзвичайні ситуації (техногенні, епідеміологічні, військові тощо), це актуалізує потребу захисту населення від нестачі окремих видів продуктів харчування. Підприємствам харчової промисловості слід відпрацювати відповідні послідовні дії, заходи і стратегії, спрямовані на забезпечення їх безперервної роботи, захист працівників підприємства під час роботи в надзвичайних умовах, вчасну реакцію на потреби суспільства. Діяльність підприємств має базуватися на чітких приписах вітчизняного законодавства з цього питання.

На гудвіл також впливає комплекс розроблених заходів щодо захисту інформації підприємства, у т. ч. інформації щодо використання об'єктів НМА та інтелектуальних активів, якими володіє підприємство. На даний час інформація може зашкодити репутації будь-якого підприємства через застосування бот-мереж, DDOS-атак, злам конфіденційних даних підприємства, у т. ч. злам клієнтської бази підприємства, поширення недостовірної інформації через соціальні мережі, ЗМІ).

Рівень професіоналізму персоналу. Поширення кваліфікації робочої сили, соціальна і політична активність працівників є одним із чинників економічного розвитку підприємства (впровадження інноваційних напрямів розвитку в діяльності підприємства, впровадження нових прогресивних технологій, збільшення обсягів виробництва). Цінними вважаються працівники, які володіють спеціальними знаннями, можуть впроваджувати нововведення в організаційній, управлінській, науково-технічній, екологічній сферах. Мобільність, комунікабельність працівників, здатність швидко перелаштовуватися, підвищувати кваліфікацію, працювати (керувати) на відстані – цінні характеристики людських активів підприємства. Менеджерам підприємства необхідно розробляти стратегії щодо навчання працівників роботи на відстані (окрім тих робітників, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі).

Галузеві (виробничі, географічні, юридичні) фактори. На сьогодні зростає попит на високоякісні, безпечні харчові продукти, що мають бути в пріоритетах випуску кожного підприємства. Зростання обсягів випуску продукції, що базується на інноваційній основі супроводжується випуском нових продуктів харчування та удосконаленням наявних рецептур буде

сприяти економічному розвитку підприємства. У зв'язку із виникненням проблем, що пов'язані з пандемією, харчові продукти мають додатково оброблятися для можливості уникнення поширення вірусу, а також щільно упаковуватися. Необхідно сприяти розробці і впровадженню новітніх технологій з обробки продуктів харчування для усунення зараження, поширення шкідливих мікроорганізмів і вірусів через вироби.

Поки що у торгові точки ще потрапляють харчові продукти без упаковки, наприклад у виробництві хлібобулочних виробів, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання. Проте на сьогодні всі продукти мають бути упаковані. Важливо розробити і використовувати спеціальну (тимчасову) упаковку (окрім основної), яка буде виконувати захисну функцію і зніматися за необхідності, що дасть змогу уникнути необхідності обробки основної упаковки і знизить рівень розповсюдження патогенних мікроорганізмів. У процесі розробки тимчасової упаковки необхідно враховувати її органічність для уникнення забруднення навколишнього середовища. Використання додаткової (тимчасової) упаковки має сприяти підвищенню попиту на такі продукти харчування, порівняно з додатково незапакованими продуктами.

Частина галузей харчової промисловості тяжіє до сировинних районів, інша – до районів споживання. У кризових умовах на підприємствах змінюються виробничі ланцюги з постачальниками і покупцями, відтак важливо вчасно переорієнтовуватися, без втрати налагоджених зв'язків із контрагентами. В процесі розміщення підприємств у різних країнах, наприклад дочірніх, в умовах кризових явищ можуть виникнути проблеми, зокрема пов'язані зі складністю керування підприємством, яке знаходиться в іншій країні.

Наявність складових бренду. В процесі створення торгової марки суб'єкт господарювання має враховувати технічну можливість її фіксації для реєстрації відповідно до правил чинного законодавства. Також може застосовуватися маркетингова стратегія зонтичного бренду, яка дає змогу розширити частку, випускаючи різну продукцію під однією торговою маркою. По суті бренд може мати кілька продуктових лінійок.

Соціальні фактори. Нині суб'єкти господарювання, окрім господарської діяльності, ведуть і активну соціальну діяльність. Участь у гуманітарних заходах під час військових конфліктів, пандемій, стихійних лих може позитивно впливати на імідж підприємства, а постійна громадська, культурна, спортивна діяльність підприємств сприятиме підвищенню їх репутації.

Маркетингові фактори визначають умови створення підприємствами широких каталогів продукції для різних категорій споживачів і ринків (внутрішніх, зовнішніх). У вигляді паперової реклами (флаєрів, буклетів, брошур тощо), а також представленої на сайтах

підприємства для широкого кола інтернет-користувачів. Важливе також розроблення безперебійної системи служби доставки продукції для оптових покупців.

Техніко-технологічний рівень розвитку. Стратегія підприємства має бути спрямована на техніко-технологічне оновлення виробничої бази на інноваційній основі. Розвитку технологічних інновацій сприяє впровадження маловідходних і ресурсозберігаючих технологій.

Професор Л. А. Радкевич вважає, що до основних напрямів інноваційної діяльності у харчовій галузі необхідно віднести такі: технологічні (процесні); продуктові (асортиментні); маркетингові (управлінські); інфраструктурні (організаційні). До основних технологічних інновацій підприємств харчової галузі належать:

- розробка та впровадження технологій зберігання сировини, що є основою для виробництва харчових продуктів;
- застосування ресурсозберігаючих технологій, які характеризуються максимально корисним виходом готової продукції та мінімумом відходів, на основі сучасних методів обробки;
- удосконалення технологічних процесів з метою скорочення часу виробничого циклу без втрати якості готової продукції;
- розробка та впровадження власних пакувальних ліній, які повністю відповідатимуть специфіці продуктів, що виготовляються;
- удосконалення тари, упакування та способів перевезення [4].

Інноваційні технології обробки харчових продуктів і сировини, з якої вона виготовляється, включають: застосування іонізуючого випромінювання в харчовій промисловості для продовження термінів зберігання риби, морепродуктів, птиці, м'яса, яєць, овочів, фруктів, пива, консервів, приправ шляхом стерилізації і пастеризації продукції.

Дискусії щодо безпеки іонізуючого опромінення продуктів було припинено в 1980 р. Відразу три авторитетні організації (Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та міжнародна продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО ООН)) на підставі аналізу результатів численних досліджень зробили висновок про безпеку харчових продуктів для людини. За даними експерта, сьогодні річний обсяг продуктів харчування в світі, які проходять обробку іонізуючим опроміненням, оцінюється в 700–800 тис. т., а ринок цих послуг в грошовому вираженні досягає \$2 млрд – має стійку тенденцію до зростання. Очікується, що до 2020 р. він буде становити \$4,8 млрд. Близько 40 країн проводять опромінення харчової продукції на постійній основі [5].

Впровадження інноваційних технологій на підприємстві має носити послідовний стратегічний, а не поодинокий характер. Впровадження технологічних інновацій впливає на випуск інноваційної продукції, що

сприяє зростанню конкурентоспроможності підприємства і зниженню виробничих витрат. Основна проблема – відсутність на підприємствах достатніх фінансових ресурсів для впровадження техніко-технологічних інновацій.

Застосування заходів захисту екології. У результаті виробничої діяльності переробних підприємств, у т. ч. харчової галузі, виникає негативний вплив на природне середовище. Це здійснюється через забруднення гідросфери, атмосфери та ґрунтів, що може відбуватися у результаті утворення рідких, газоподібних та твердих відходів.

Підприємства харчової промисловості залежно від виду економічної діяльності мають різний рівень негативного впливу на екологію, у зв'язку із забрудненням стоків, які утворюються в процесі виробництва. Також рівень забруднення навколишнього середовища залежить від застосовуваних очисних технологій підприємств. У результаті діяльності є необхідність встановлення високоякісних очисних споруд для очищення води, яка споживається у великій кількості в процесі харчового виробництва. Особливо негативно на навколишнє середовище впливає виробництво м'яса та м'ясних продуктів, цукру, дріжджів, а також спирту. Шкідливим фактором також є підвищений рівень шуму, що супроводжує діяльність підприємств харчової промисловості. Харчові підприємства можуть застосовувати механічні, хімічні, фізико-хімічні способи очищення води. Застарілі технології очистки не забезпечують необхідного ступеня очищення і забруднюють екологію, що негативно впливає на імідж підприємства. Застосування біохімічного способу очистки вважається більш прогресивним через те, що забезпечує розкладання більшості складних органічних сполук. Стратегія кожного сучасного підприємства харчової промисловості має бути спрямована на збереження стійкості біосфери для недопущення розбалансування рівноваги природних систем. З огляду на це, ефективність очисних споруд і технології очистки відходів є важливим фактором захисту навколишнього середовища, який позитивно впливає на його імідж і гудвіл.

Висновки

Наведений склад факторів (зовнішніх, внутрішніх) у різній їх комбінації, впливають на внутрішній і зовнішній гудвіл. Різниця між внутрішнім і зовнішнім гудвілом не буде мати значних розбіжностей, якщо підприємство організує управлінський облік гудвілу, а під час продажу підприємства зможе обґрунтувати і документально підтвердити наявність зовнішнього гудвілу. Загалом, нині у світі відбуваються зміни, які пов'язані з переходом багатьох сфер життя, у т. ч. господарської діяльності підприємств у кіберпростір, що в разі збільшує використання

інтерактивного інформаційного середовища, яке функціонує на основі комп'ютерних систем. Це впливає на розвиток економік всіх країн світу, в т. ч. на вітчизняну економіку і окремо на кожне підприємство, що розкриває перед ними нові можливості пов'язані з нематеріальною сферою виробництва.

Список використаних джерел

Національний університет
водного господарства
та природокористування

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України Про внесення змін до Закону України «Про ціни і ціноутворення (щодо відновлення державного регулювання цін на соціально значущі продукти харчування)». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH6M100A.html (дата звернення: 10.04.2021).
3. Обсяг промислової продукції, реалізованої за межі країни, за видами діяльності за 2014–2019 роки. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/pr/orp/orp_u/arh_orp_u.html (дата звернення: 10.04.2021).
4. Радкевич Л. А. Технологічні інновації у харчовій промисловості та проблеми їх впровадження. *Економіка харчової промисловості*. 2009. № 2. С. 5–11.
5. Сатовський В. В. Облік і аудит нематеріальних активів (на матеріалах підприємств ЗАТ «Укртатнафта») : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 1998. 16 с.
6. Бондар М. І. Визнання гудвілу при придбанні підприємства з метою його відображення в обліку. *Формування ринкової економіки* : наук. зб. 2010. Вип. 24. С. 528–536.
7. Уманців Г. Внутрішній гудвіл підприємства: економічна природа, проблеми оцінки та обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 9. С. 20–23.
8. Ясишена В. В. Необхідність обліку внутрішнього гудвілу для управління вартістю підприємства. *Теорія та практика менеджменту* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 13 травня 2020). Луцьк, 2020. С. 175–177.

Леся Дончак, Діна Шкварук

ОЦІНЮВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Вступ

Сьогодні характеризується швидким розвитком в усіх сферах діяльності суспільства. Високий рівень інформатизації, реалізація новітніх інноваційних технологій, сучасні трансформаційні перетворення та чимало інших чинників обумовлюють постійний пошук нових підходів до формування, управління, оцінювання персоналу організації. Адже людський фактор на сучасному етапі розвитку суспільства є одним з пріоритетних чинників досягнення бажаних результатів.

Сучасному поколінню притаманні ініціативність, рішучість, здатність креативно мислити та приймати неординарні рішення. Разом з цим, це покоління, яке «не сидить на місці», вміє та хоче постійно навчатись, розвиватись, досягати професійних вершин. Саме тому, підприємства сьогодні повинні мати ефективну, інноваційну, прогресивну систему управління персоналом, яка і є запорукою успішного його функціонування.

Основна частина

Варто погодитись, що пошук висококваліфікованих працівників є актуальною проблемою для більшості сучасних підприємств в умовах ринкової економіки. Грамотний і якісний набір кадрів здатний багаторазово підвищити ефективність роботи підприємства, при цьому система відбору персоналу повинна бути заснована на постійному вдосконаленні методів роботи з кадрами і використанні інноваційних досягнень зарубіжної та вітчизняної науки [1, с. 345].

Важливим елементом функціонування системи управління персоналом на підприємстві є оцінка його кадрового потенціалу, під яким доцільно розглядати здатність працівників реалізувати свої потенційні можливості та здібності з метою досягнення ефективного розвитку підприємства [2, с. 89]. Таке оцінювання повинно передбачати та враховувати всю сукупність як кількісних, так і якісних характеристик кожного працівника та всього персоналу загалом. Доцільно зауважити, що в економічній літературі немає єдиної думки щодо оцінювання кадрового потенціалу. Одні автори дають перевагу кількісним показникам, інші – якісним; одні вважають за доцільне розглядати одиничні показники, інші – інтегральні. Варто зазначити, що кожен автор, досліджуючи оцінювання кадрового потенціалу, залишив в літературі свій підхід, метод, обґрунтування тощо.

В роботі нами запропонована структурно-логічна модель

оцінювання кадрового потенціалу підприємства, яка наведена на рис. 3.8.

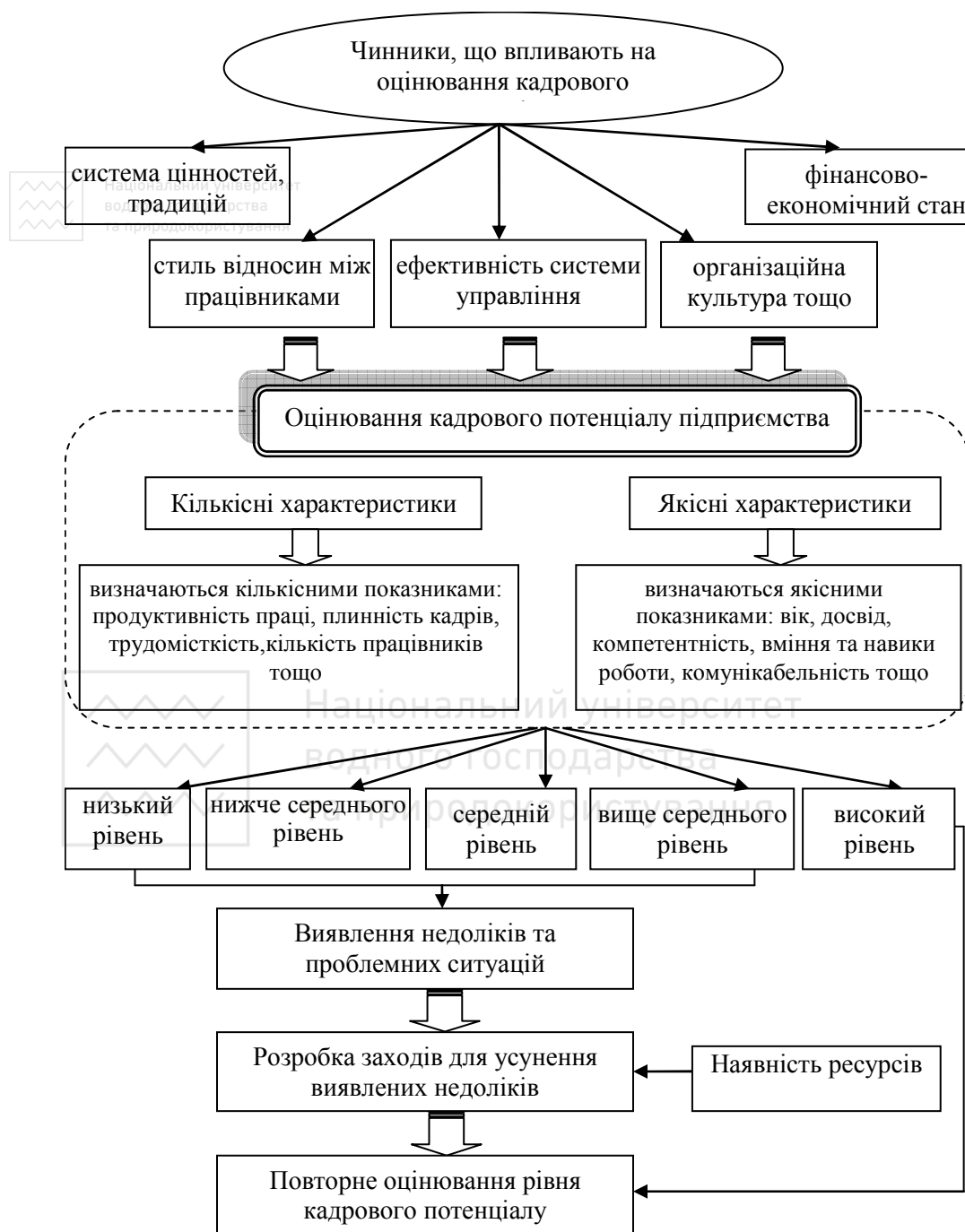

Рис. 3.8. Структурно-логічна модель оцінювання кадрового потенціалу підприємства

Складено автором за власними дослідженнями

На оцінювання кадрового потенціалу підприємства суттєво впливають такі чинники, як: система цінностей, традицій, що сформувалась на підприємстві та сприяє соціально-психологічному клімату в колективі; стиль відносин між працівниками, від якого залежить трудова та моральна поведінка персоналу, наявність конфліктів та їх вирішення тощо; ефективність системи управління персоналом, яка передбачає сукупність методів, прийомів, засобів організації кадрової роботи на підприємстві; організаційна культура, яка являє собою певну модель поведінки, переконань, уявлень і норм, спільних для всіх працівників підприємства; фінансово-економічний стан, що впливає на загальний рівень розвитку підприємства та фінансове забезпечення його працівників.

Що стосується оцінювання кадрового потенціалу підприємства, то, на наш погляд, доцільним є дослідження системи як кількісних, так і якісних показників діяльності працівників. Це необхідно, по-перше, для того, щоб можна було правильно визначити складність праці будь-якого працівника при встановленні йому розряду оплати і визначити трудовий внесок кожного працівника з метою подальшого преміювання або участі в прибутках. По-друге, оцінити всебічно працівника досить складно, спираючись лише на кількісні показники, оскільки існує значна кількість якісних характеристик, які допомагають більш точно дати оцінку його діяльності. По-третє, оцінка кадрового потенціалу на підприємстві дасть можливість виявити проблемні місця в роботі кожного працівника, та швидко їх усунути.

Спираючись на численні здобутки науковців та власні позиції в даній області дослідження, доцільно сформулювати систему основних кількісних та якісних параметрів, за допомогою яких можна оцінити рівень кадрового потенціалу підприємства (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Кількісні та якісні параметри оцінки рівня кадрового потенціалу підприємства

№ з/п	Параметри	Визначення показника
1	2	3
1	Вік працівників	середній вік працівників на підприємстві
2	Коефіцієнт плинності	відношення кількості працівників, що звільнилися до середньооблікової кількості працівників
3	Продуктивність праці	відношення обсягу виробленої продукції до затрат праці
4	Коефіцієнт обороту за прийомом	відношення кількості прийнятих працівників до середньооблікової кількості працівників

продовження табл. 3.12

1	2	3
5	Коефіцієнт обороту за вибуттям	відношення кількості звільнених працівників до середньооблікової кількості працівників
6	Коефіцієнт заповнення працівників	відношення кількості прийнятих працівників до кількості вибулих
7	Середньооблікова чисельність працівників	середня кількість працівників за певний період
8	Рівень інформаційного забезпечення працівників	наявність комунікаційних каналів, інформаційних мереж на підприємстві, якість їх використання, обсяг та швидкість інформаційних потоків вертикального та горизонтального розповсюдження
9	Нормативно-правове забезпечення діяльності працівників	сукупність документів організаційного, організаційно-методичного, організаційно-розпорядчого, технологічного, нормативно-технічного, техніко-економічного і економічного характеру, що встановлюють норми, правила, вимоги, характеристики та методи вирішення завдань організації праці
10	Ступінь складності праці	складність праці, характер та особливості трудової діяльності працівників, зміни у змісті праці, якісні аспекти праці
11	Рівень задоволеності працівників	результат сприйняття працівником того, наскільки добре його робота забезпечує задоволення важливих потреб
12	Рівень середньої заробітної плати	середня заробітна плата на підприємстві за певний період
13	Ефективність мотиваційного механізму підприємства	комплекс організаційно-економічних, матеріально-технічних та соціально-психологічних інструментів і методів спонукання до ефективної праці
14	Морально-психологічний клімат в колективі	відносно стійке психологічне налаштування працівників, що виявляється у різноманітних формах їхньої діяльності
15	Коефіцієнт підвищення кваліфікації працівників	відношення фактичної тривалості навчання з підвищення кваліфікації до його нормативного терміну навчання
16	Досвід роботи	наявність теоретичних та практичних навичок роботи працівника в певній сфері діяльності
17	Показник освіти	відношення терміну роботи працівника за спеціальністю, яка вказана в дипломі до максимального нормативного терміну роботи за спеціальністю (60)

продовження табл. 3.12

1	2	3
18	Виконання посадових обов'язків	характеризується ефективним виконанням своїх обов'язків з дотриманням норм поведінки та моральних цінностей
19	Рівень знань та професійних навичок	гнучке мислення, глибоке, міцне, системне та всебічне уміння, що дають змогу розв'язувати складні завдання
20	Відповідальність	характеризується наявністю розвинутого почуття обов'язку та виконавчої дисципліни
21	Ініціативність	творче відношення до вирішення практичних завдань, здатності генерувати обґрунтовані ідеї та пропозиції, сприянні їх реалізації
22	Дисциплінованість	визначається чітким дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку
23	Рівень загальної культури	характеризує якість формування професійної культури працівника
24	Комікабельність	характеризується чіткою репрезентацією точки зору, переконливою аргументацією, ефективною комунікацією зі співробітниками
25	Стан здоров'я	свідчить про фізичний стан працівника
26	Працездатність	виявляється в трудовій відповідальності, витриманні навантажень, реагуванні активністю на підвищення вимог
27	Стресостійкість	витривалість, готовність та врівноваженість в умовах стресу
28	Здатність приймати рішення	полягає в прогнозуванні та вирішенні проблем, прийнятті ефективних рішень
29	Здатність працювати в команді	здібності до роботи в колективі, відкритість та ефективність співпраці, забезпечення зворотнього інформаційного зв'язку
30	Емоційна стабільність	передбачуваність і послідовність емоційних реакцій, відсутність швидких змін настрою
31	Професіоналізм	сукупність досягнутих працівником теоретичних знань, практичного досвіду і професійних навичок у певній сфері діяльності
32	Рівень соціально-демографічного розвитку	характеризує соціальний розвиток та демографічну ситуацію країни
33	Стан ринку праці	характеризує систему суспільних відносин, пов'язаних з купівлею і продажем трудових послуг працівників
34	Рівень освіти населення	характеризує освітній рівень населення
35	Купівельна спроможність населення	кількість товарів та послуг, які населення здатне придбати у відповідності за наявними у людей грошовими засобами

Джерело: адаптовано автором [3–9]

Запропоновану систему показників оцінки кадрового потенціалу підприємства доцільно підтвердити методом експертних оцінок, що підвищить точність такого оцінювання. З метою ефективного проведення опитування було залучено шістьох експертів, які працюють в даній області дослідження. Даним експертам було роздано наперед складені анкети з перерахованими вище показниками і запропоновано оцінити їх за 100 бальною шкалою. Результати такого оцінювання зведено в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Матриця балів показників оцінювання рівня кадрового потенціалу підприємства

Показники	Експерти					
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й
1	2	3	4	5	6	7
X ₁ – вік працівників	70	65	75	70	60	70
X ₂ – коефіцієнт плинності	60	70	65	55	60	70
X ₃ – продуктивність праці	80	85	75	80	70	85
X ₄ – коефіцієнт обороту за прийомом	60	55	60	70	75	50
X ₅ – коефіцієнт обороту за вибуттям	65	70	60	45	50	70
X ₆ – коефіцієнт заповнення працівників	65	75	70	65	55	70
X ₇ – середньооблікова чисельність працівників	65	75	80	70	65	70
X ₈ – рівень інформаційного забезпечення працівників	40	45	60	60	45	60
X ₉ – нормативно-правове забезпечення діяльності працівників	70	60	70	85	50	80
X ₁₀ – ступінь складності праці	50	40	60	50	50	40
X ₁₁ – рівень задоволеності працівників	45	40	60	50	55	50
X ₁₂ – рівень середньої заробітної плати	60	50	60	60	70	65
X ₁₃ – ефективність мотиваційного механізму підприємства	65	50	60	60	60	45
X ₁₄ – морально-психологічний клімат в колективі	50	65	80	75	50	45
X ₁₅ – коефіцієнт підвищення кваліфікації працівників	45	40	50	60	40	40
X ₁₆ – досвід роботи	30	40	50	60	30	40
X ₁₇ – показник освіти	90	85	80	85	80	90
X ₁₈ – виконання посадових обов'язків	90	90	75	85	80	90
X ₁₉ – рівень знань та професійних навичок	80	90	70	70	75	85
X ₂₀ – відповідальність	80	70	60	65	50	60
X ₂₁ – ініціативність	85	75	60	70	55	60
X ₂₂ – дисциплінованість	55	40	60	50	50	50
X ₂₃ – рівень загальної культури	55	60	70	65	60	55
X ₂₄ – комікабельність	60	55	50	45	35	50
X ₂₅ – стан здоров'я	40	55	50	45	50	45
X ₂₆ – працездатність	45	35	45	40	45	45

продовження табл. 3.13

1	2	3	4	5	6	7
X ₂₇ – стресостійкість	80	90	70	70	75	85
X ₂₈ – здатність приймати рішення	80	70	60	65	50	60
X ₂₉ – здатність працювати в команді	85	75	60	70	55	60
X ₃₀ – емоційна стабільність	55	40	30	50	50	50
X ₃₁ – професіоналізм	55	60	70	65	60	55
X ₃₂ – рівень соціально-демографічного розвитку	60	55	50	45	35	50
X ₃₃ – стан ринку праці	40	35	50	45	50	45
X ₃₄ – рівень освіти населення	45	35	45	40	45	45
X ₃₅ – купівельна спроможність населення	45	30	50	60	40	40

Джерело: власні дослідження експертного опитування

Під час подальшої обробки отриманих від експертів показників оцінювання рівня кадрового потенціалу підприємства варто використовувати метод рангової кореляції [10, с. 134; 11, с. 35]. Для цього показники отримані в балах відповідним чином ранжують, тобто найбільш важливому показнику присвоюється ранг, що дорівнює 1; найменш важливому – ранг з максимальним числом n. Часто зустрічаються випадки, коли експерти присвоюють однакові бали декільком показникам. В такому разі мають місце зв'язні ранги (частка від ділення суми місць, зайнятих факторами з однаковими рангами, та кількості таких альтернатив).

Отже, представивши оцінки запропонованих показників кадрового потенціалу першим експертом в порядку спадання їхнього значення, отримали наступні бали: 90, 90, 85, 85, 80, 80, 80, 80, 80, 70, 70, 65, 65, 65, 65, 60, 60, 60, 60, 60, 55, 55, 55, 55, 50, 50, 45, 45, 45, 45, 45, 40, 40, 40, 30.

Відповідно, займані місця кожного показника згідно з кількістю балів: 1 – 3; 4; 5– 13; 14 – 17; 18; 19 – 21; 22; 23 – 27; 28; 29 – 31; 32 – 34; 35.

Як зазначалось раніше, оскільки деякі показники отримали від експертів однакові бали, то виникає необхідність у визначенні для них стандартизованих рангів, значення яких наступні:

$$2 = (1 + 2 + 3)/3;$$

$$4;$$

$$9 = (5 + 6 + 7 + 8 + 9 + 10 + 11 + 12 + 13)/9;$$

$$15,5 = (14 + 15 + 16 + 17)/4;$$

$$18;$$

$$20 = (19 + 20 + 21)/3;$$

$$22;$$

$$25 = (23 + 24 + 25 + 26 + 27)/5;$$

$$28;$$

$$30 = (29 + 30 + 31)/3;$$

$$33 = (32 + 33 + 34)/3;$$

$$35.$$

Аналогічно знайдені ранги для інших експертів та отримані результати занесені в таблицю 2.20.

Наступним етапом експертного оцінювання показників кадрового потенціалу підприємства є знаходження узгодженості думок групи експертів за допомогою дисперсійного коефіцієнта конкордації, який визначається як відношення дисперсії D (загальний розкид між ранжировками до величини) до D_{\max} (максимально можливий розкид) [12; 13]:

$$W = \frac{D}{D_{\max}} \quad (1)$$

$$D = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (p_i - \bar{p})^2, \quad (2)$$

де n – кількість об'єктів;

p_i – ранг, наданий i -му об'єкту;

\bar{p} – середнє арифметичне рангів:

$$p_i = \sum_{j=1}^m p_{ij}, (i = \overline{1, n}); \quad \bar{p} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n p_i. \quad (3)$$

Таблиця 3.14

Матриця рангів показників оцінювання кадрового потенціалу підприємства

Показники	Експерти					
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й
1	2	3	4	5	6	7
1	2	3	3	5	6	7
X ₁	10,5	14,5	5	9	11	9
X ₂	18	11,5	13	24	11	9
X ₃	7	4,5	5	4	6,5	4
X ₄	18	20,5	19,5	9	4	22,5
X ₅	13,5	11,5	19,5	31	22,5	9
X ₆	13,5	7,5	9,5	15	15,5	9
X ₇	13,5	7,5	2	9	8	9
X ₈	33	25	19,5	20,5	29	15,5
X ₉	10,5	17	9,5	2	22,5	6
X ₁₀	25,5	28,5	19,5	26,5	22,5	33,5
X ₁₁	29	28,5	19,5	26,5	15,5	22,5
X ₁₂	18	23,5	19,5	20,5	6,5	12
X ₁₃	13,5	23,5	19,5	20,5	11	28,5
X ₁₄	25,5	14,5	2	5	22,5	28,5
X ₁₅	29	28,5	29	20,5	31,5	33,5
X ₁₆	35	28,5	29	20,5	35	33,5

продовження табл. 3.14

1	2	3	4	5	6	7
X ₁₇	1,5	4,5	2	2	1,5	1,5
X ₁₈	1,5	2	5	2	1,5	1,5
X ₁₉	7	2	9,5	9	4	4
X ₂₀	7	11,5	19,5	15	22,5	15,5
X ₂₁	3,5	7,5	19,5	9	15,5	15,5
X ₂₂	22,5	28,5	19,5	26,5	22,5	22,5
X ₂₃	22,5	17	9,5	15	11	18,5
X ₂₄	18	20,5	29	31	33,5	22,5
X ₂₅	33	20,5	29	31	22,5	28,5
X ₂₆	29	33	33,5	34,5	29	28,5
X ₂₇	7	2	9,5	9	4	4
X ₂₈	7	11,5	19,5	15	22,5	15,5
X ₂₉	3,5	7,5	19,5	9	15,5	15,5
X ₃₀	22,5	28,5	35	26,5	22,5	22,5
X ₃₁	22,5	17	9,5	15	11	18,5
X ₃₂	18	20,5	29	31	33,5	22,5
X ₃₃	33	33	29	31	22,5	28,5
X ₃₄	29	33	33,5	34,5	29	28,5
X ₃₅	29	35	29	20,5	31,5	33,5

Джерело: результати експертного оцінювання

Розраховані результати середньої суми рангів та квадратів відхилень суми рангів від середньої занесені в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Середня сума рангів та квадрат відхилень суми рангів від середньої суми

Показники	Експерти						Сума рангів p_i	Відх. суми рангів p_i від сер. суми \bar{p} S	Квадрат відхилень S^2
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
X ₁	10,5	14,5	5	9	11	9	59	-99,07	9815,15
X ₂	18	11,5	13	24	11	9	86,5	-21,57	465,33
X ₃	7	4,5	5	4	6,5	4	31	-77,07	5939,78
X ₄	18	20,5	19,5	9	4	22,5	93,5	-14,57	212,28
X ₅	13,5	11,5	19,5	31	22,5	9	107	-1,07	1,14
X ₆	13,5	7,5	9,5	15	15,5	9	70	-38,07	1449,32
X ₇	13,5	7,5	2	9	8	9	49	-59,07	3489,26
X ₈	33	25	19,5	20,5	29	15,5	142,5	34,43	1185,42
X ₉	10,5	17	9,5	2	22,5	6	67,5	-40,57	1645,92
X ₁₀	25,5	28,5	19,5	26,5	22,5	33,5	156	47,93	2297,28
X ₁₁	29	28,5	19,5	26,5	15,5	22,5	141,5	33,43	1117,56

продовження табл. 3.15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
X ₁₂	18	23,5	19,5	20,5	6,5	12	100	-8,07	65,12
X ₁₃	13,5	23,5	19,5	20,5	11	28,5	116,5	8,43	71,06
X ₁₄	25,5	14,5	2	5	22,5	28,5	98	-10,07	101,40
X ₁₅	29	28,5	29	20,5	31,5	33,5	172	63,93	4087,04
X ₁₆	35	28,5	29	20,5	35	33,5	181,5	73,43	5391,96
X ₁₇	1,5	4,5	2	2	1,5	1,5	13	-95,07	9038,30
X ₁₈	1,5	2	5	2	1,5	1,5	13,5	-94,57	8943,48
X ₁₉	7	2	9,5	9	4	4	35,5	-72,57	5266,40
X ₂₀	7	11,5	19,5	15	22,5	15,5	91	-17,07	291,38
X ₂₁	3,5	7,5	19,5	9	15,5	15,5	70,5	-37,57	1411,50
X ₂₂	22,5	28,5	19,5	26,5	22,5	22,5	142	33,93	1151,24
X ₂₃	22,5	17	9,5	15	11	18,5	93,5	-14,57	212,28
X ₂₄	18	20,5	29	31	33,5	22,5	154,5	46,43	2155,74
X ₂₅	33	20,5	29	31	22,5	28,5	164,5	56,43	3184,34
X ₂₆	29	33	33,5	34,5	29	28,5	187,5	79,43	6309,12
X ₂₇	7	2	9,5	9	4	4	35,5	-72,57	5266,40
X ₂₈	7	11,5	19,5	15	22,5	15,5	91	-17,07	291,38
X ₂₉	3,5	7,5	19,5	9	15,5	15,5	70,5	-37,57	1411,50
X ₃₀	22,5	28,5	35	26,5	22,5	22,5	157,5	49,43	2443,32
X ₃₁	22,5	17	9,5	15	11	18,5	93,5	-14,57	212,28
X ₃₂	18	20,5	29	31	33,5	22,5	154,5	46,43	2155,74
X ₃₃	33	33	29	31	22,5	28,5	177	68,93	4751,34
X ₃₄	29	33	33,5	34,5	29	28,5	187,5	79,43	6309,12
X ₃₅	29	35	29	20,5	31,5	33,5	178,5	70,43	4960,38
Всього							3782,5	1634,85	103100,42
\bar{p}							108,07	-	-

Максимальне значення дисперсії можна розрахувати за формулою за формулою [12; 13]:

$$D_{\max} = \frac{m^2(n^3 - n)}{12(n-1)}. \quad (4)$$

Виходячи з того, що в ранжуванні мають місце зв'язні ранги, то коефіцієнт конкордації визначатиметься наступним чином:

$$W = \frac{12 \sum_{i=1}^n S^2}{m^2(n^3 - n) - m \sum_{i=1}^m T_j}, \quad (5)$$

де T_j – показник зв'язних рангів в j -й ранжировці:

$$T_j = \sum_{k=1}^{H_j} (h_k^3 - h), \quad (6)$$

де H_j – число груп рівних рангів в j -й ранжировці;

h_k – число рівних рангів в k -й групі зв'язних рангів.

За даними таблиці 3 в ранжировці першим експертом є 10 груп зв'язних рангів, тому $H_1 = 10$, $h_1 = 2$, $h_2 = 2$, $h_3 = 5$, $h_4 = 2$, $h_5 = 4$, $h_6 = 5$, $h_7 = 4$, $h_8 = 2$, $h_9 = 5$, $h_{10} = 3$. Тоді $T_1 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) + (5^3 - 5) + (2^3 - 2) + (4^3 - 4) + (5^3 - 5) + (4^3 - 4) + (2^3 - 2) + (5^3 - 5) + (3^3 - 3) = 588$.

Аналогічним чином визначені $T_2 \dots T_6$:

$$T_2 = (3^3 - 3) + (2^3 - 2) + (4^3 - 4) + (2^3 - 2) + (3^3 - 3) + (4^3 - 4) + (2^3 - 2) + (6^3 - 6) + (3^3 - 3) = 420$$

$$T_3 = (3^3 - 3) + (3^3 - 3) + (6^3 - 6) + (12^3 - 12) + (7^3 - 7) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 2322$$

$$T_4 = (3^3 - 3) + (7^3 - 7) + (5^3 - 5) + (6^3 - 6) + (5^3 - 5) + (5^3 - 5) + (2^3 - 2) = 936$$

$$T_5 = (2^3 - 2) + (3^3 - 3) + (5^3 - 5) + (5^3 - 5) + (2^3 - 2) + (6^3 - 6) + (6^3 - 6) + (4^3 - 4) = 756$$

$$T_6 = (2^3 - 2) + (3^3 - 3) + (2^3 - 2) + (5^3 - 5) + (4^3 - 4) + (10^3 - 10) + (3^3 - 3) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 1242.$$

Враховуючи, що кількість ранжируємих показників оцінки кадрового потенціалу $n = 35$, а кількість експертів $m = 6$, знаходимо коефіцієнт конкордації за формулою (5):

$$W = \frac{12 \times 103100,42}{6^2 \times (35^3 - 35) - 6 \times 6264} = 0,82.$$

Як бачимо, в нашому випадку коефіцієнт конкордації дорівнює 0,82, що свідчить про узгодженість думок експертів (чим ближче значення до 1, тим вищий ступінь узгодженості експертів).

Оскільки, коефіцієнт конкордації являє собою випадкову величину, тому необхідно перевірити його на значимість за критерієм Пірсона (x^2):

$$x^2 = \frac{12 \sum_{l=1}^n S^2}{mn(n+1) - \frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^m T_j}, \quad (7)$$

звідси:

$$x^2 = \frac{12 \times 103100,42}{6 \times 35 \times (35+1) - \frac{1}{35-1} \times 6264} = \frac{1237205,04}{7375,76} = 167,74.$$

Далі порівнюється розраховане значення x^2 з табличним (в нашому випадку при 35 – 1 ступенів свободи та $P = 0,95$ $x_{табл}^2 = 49,81$). Якщо

$x^2 > x_{табл}^2$, то коефіцієнт конкордації істотний, якщо ж $x^2 < x_{табл}^2$, то необхідно збільшити кількість експертів. Оскільки $167,74 > 49,81$, то гіпотеза про узгодженість експертів в ранжировці приймається.

Висновки

Виходячи з вище проведеного експертного оцінювання запропонованих в роботі показників оцінки рівня кадрового потенціалу підприємства, можна зробити висновок про доцільність використання даних показників в подальших дослідженнях. Це дасть змогу більш об'єктивно оцінити роботу кожного працівника та кадрового потенціалу підприємства, а також сприяти підвищенню ефективності системи управління персоналом на підприємстві.

Список використаних джерел

1. Байрачна О. К. Кадрова політика організації в системі функціональної підготовки управлінського персоналу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020 рік. Том 5. № 1. С. 342–348.
2. Бойківська Г. М., Дончак Л. Г. Механізм формування кадрового потенціалу підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 28. С. 88–93. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/15.pdf. (дата звернення: 20.05.2021).
3. Коваленко В. С., Маркова С. В., Олійник О. М. Розвиток та оцінка персоналу як системоутворюючий елемент поліпшення результатів діяльності підприємства в нестабільних умовах. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 1 (12). С. 82–89.
4. Гриньова В. М., Писаревська Г. І. Управління кадровим потенціалом підприємства : монографія. Харків : ХНЕУ, 2012. 228 с.
5. Дискіна А. А. Кадровий потенціал – важливий чинник економічного розвитку підприємства. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 67–71.
6. Смачило В. В. Система оціночних показників кадрового потенціалу на підприємств. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2019. Том 18. Вип. 2 (42). С. 58–70.
7. Смачило В. В., Цесельська К. А. Обґрунтування характеристик кадрового потенціалу підприємств. *Вісник ЖДТУ*. 2019. № 1 (87). С. 29–35.
8. Смачило В. В., Халіна В. Ю., Мірошніченко О. В. Аналіз методичного інструментарію оцінювання кадрового потенціалу підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 19. URL : <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/49.pdf>. (дата звернення: 20.05.2021).
9. Абесінова О. К. Аналіз плинності кадрів, як складова загальної концепції поступального розвитку організаційної структури підприємства. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 44–48.

Руслана Андрушко

ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ВИТРАТ НА ЯКІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕРАЦІЇ

Вступ

Національний університет
водного господарства
та територіального розвитку

Економічне суперництво підприємств АПК, окремих об'єднань, боротьба їх за ринки збуту зосереджуються не тільки на ціні, а й значною мірою на нецінових факторах. Серед цих факторів – реклама, створення сприятливих умов для реалізації продукції, забезпечення (за необхідності) після продажного обслуговування покупців – особливе місце займає якість продукції.

Зрозуміло, що за однакової ціни більшим попитом користуватиметься продукт, який має вищу якість. Характеристики якості використовуються з метою надання гарантій щодо певних властивостей продуктів для вразливих груп споживачів, продукції для спеціального харчування, для сертифікації продуктів і визначення додаткових вимог щодо їх маркування, або ж для свіжих фруктів та овочів.

В умовах ринкової економіки сільськогосподарські підприємства для підвищення рентабельності виробництва стараються виробляти якісну і безпечну для споживача продукцію.

Сільськогосподарська продукція – специфічний об'єкт дослідження, від початку виробництва і до надходження продукції до споживача, вона проходить багато етапів, які характеризуються різними показниками якості. Сільськогосподарська продукція є якісною, якщо має достатньо жирів, білків, мінеральних речовин, вітамінів, тобто є безпечною. Виробництво якісної продукції зазвичай, несе за собою додаткові витрати.

Витрати на якість сільськогосподарської продукції – це внутрішня економічна основа всієї системи якості, так як їх облік, аналіз та оцінка створюють передумови для прийняття ефективних управлінських рішень [1]. Оскільки витрати на якість є одним з елементів собівартості готової продукції, то виникає потреба у організації їх обліку.

На міжнародному рівні облік витрат на якість продукції ведеться на підставі аналізу ризиків і контролю в критичних точках технологічного процесу (система НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points) [2].

Підприємствам АПК для успішної конкуренції та ефективності виробництва, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку, доцільно проводити контроль якості продукції.

Дослідженням теоретичних та прикладних аспектів управління якістю та обліку витрат на якість продукції займалися такі вчені-науковці:

Е.А. Горбашко, Г.Ю. Макаренкова, Н.А. Морозова-Герасимович, Р.П. Андрушко, Л.П. Петришин, О.В. Лиса та інші.

Аналіз наукових публікацій вказує, що на сьогодні немає чітко визначеного механізму облікового відображення витрат на якість сільськогосподарської продукції, існують невирішені проблеми, які пов'язані із раціоналізацією обліку. Розглянемо основні підходи вітчизняних вчених на сутність категорії «витрати на якість», у табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Підходи вітчизняних вчених до трактування категорії «витрати на якість»

Автор	Визначення
Горбашко Е.А.	витрати, пов'язані з якістю, є частиною витрат підприємства, що виникають унаслідок невідповідності процесів формування якості їх найефективнішому протіканню, нормативним витратам на процеси і є об'єктом управління системи якості
Морозова-Герасимович Н.А.	в поняття затрат на забезпечення якості продукції необхідно включати як затрати на дотримання заданих параметрів якості, так і затрати на підвищення якості, виходячи з того, що без постійної і систематичної дії останніх неможливо зберегти і забезпечити задані її параметри
Наврозова Ю.О.	витрати на якість продукції – це усі витрати, які пов'язані з розробкою, упровадженням, забезпеченням і управлінням системою якості, її удосконаленням з метою досягнення в довгостроковій перспективі оптимального рівня якості продукції
Чернуха І.М, Макаренкова Г.Ю.	під витратами на забезпечення досягнутого рівня якості слід розуміти весь комплекс періодичних витрат підприємства, направлених на випуск безпечної продукції, що має стабільні якісні характеристики в межах прийнятного рівня для даної групи продукції
Канівець А.Н.	під витратами, пов'язаними з якістю, розуміється сукупність витрат, які викликані вимогою досягнення або підтримки певного рівня якості на підприємстві, тобто обумовлені заходами щодо запобігання помилкам, планомірним контролем якості, виправленням помилок всередині і поза фірмою, а також виконанням зовнішніх менеджерських функцій в даній області
Еременко Е.С.	витрати на якість – це вартісний вираз використаних в процесі господарської діяльності організації ресурсів з метою досягнення сукупності властивостей продукції, що характеризують її відповідність стандартам, умовам договорів і запитам споживачів

Джерело: сформовано автором.

Якість продукції повинна гарантувати споживачу задоволення його запитів, надійність продукції і економію витрат. Ці властивості формуються в процесі всієї відтворювальної діяльності підприємства, на всіх її етапах і у всіх ланках. Разом з тим утворюється вартісна величина продукту, що характеризує ці властивості від планування розробок продукції до її реалізації і після продажного обслуговування.

На нашу думку, під «витратами на якість» варто розуміти витрати на систематично здійснювані заходи і процеси щодо забезпечення і поліпшення якості, необхідні для відповідності продукції вимогам встановлених і передбачуваних потреб споживачів, а також втрати, обумовлені низькою якістю продукції і процесу.

Основна частина

Згідно світового досвіду, якість продукції виступає функцією від рівня розвитку науково-технічного прогресу та ступеню реалізації його результатів у виробництво. Чим вища якість продукції, тим більше задовольняються потреби споживачів та ефективніше вирішуються соціально-економічні проблеми розвитку суспільства [3].

Якість продукції – це сукупність властивостей продукції, що характеризують придатність даної продукції задовольняти певні потреби споживачів відповідно з її цільовим призначенням.

В умовах дефіциту, коли пропозиція відстає від попиту, вимоги до якості продукції знижуються і нерідко істотно. Водночас з насиченням ринку продукцією її якість виступає на перший план, всезростаючі вимоги до неї поступово стають однією з основних рушійних сил виробництва.

В довгостроковий період є наявна тенденція до послідовного підвищення якості продукції. Це – об'єктивний процес який спричинений дією закону зростаючих потреб. Проте згадана тенденція на окремих відрізках часу не в змозі рельєфно проявитися через існування специфічного взаємозв'язку обсягу пропозиції продукції і вимог споживачів до її якості.

Сільськогосподарська продукція має різного роду цільові призначення. Згідно з цим критерієм вона поділяється на три типи: продукція кінцевого споживання, проміжна продукція та сировина, табл. 3.17.

Кожному з цих типів продукції притаманні свої показники якості. Під показником якості розуміють кількісний вираз однієї або кількох однорідних властивостей продукції, що задовольняють певні потреби споживачів стосовно до її цільового призначення й умов використання [4].

**Основні типи сільськогосподарської продукції за цільовим
призначенням**

Тип	Характеристика продукції
Сировина	Сільськогосподарська сировина (сировинні ресурси) представлена тими видами продукції, які використовуються для промислової переробки (цукровий буряк, технічні сорти картоплі, значна частка зерна, льонопродукція, соняшник тощо).
Проміжна продукція	Продукція, призначена для подальшого використання в сільськогосподарському виробництві в наступних циклах відтворення, називається проміжною (насіння, садивний матеріал, корми).
Продукція кінцевого споживання	До продукції кінцевого споживання відносять ту продукцію, яка завдяки своїм біологічним якісним характеристикам безпосередньо використовується (свіжі овочі, фрукти, ягоди, незбиране молоко тощо).

Відношення фактично досягнутого показника якості до його нормативного (базового) значення визначають рівень якості продукції. У Державному стандарті України ДСТУ ISO 9000–2007 викладено основні положення системи управління якістю [5].

При обґрунтуванні показників якості та встановленні їх конкретних рівнів за певними видами сільськогосподарської продукції потрібне комплексне врахування основних факторів, рис. 3.9.

У вітчизняній економічній літературі й практиці господарської діяльності розрізняють такі показники якості сільськогосподарської продукції, рис. 3.10.

Біологічні показники характеризують придатність сільськогосподарської продукції до споживання в їжу. Вони залежать від біологічних і фізіологічних особливостей рослин і тварин, у процесі вирощування і догляду яких одержують цю продукцію.

Серед даних показників найважливіше значення має вміст у продукції макро- і мікроелементів, білка, вітамінів, цукру, крохмалю, жиру тощо. Для багатьох видів продукції важливе значення має також її зовнішній вигляд.

За допомогою біологічних показників робиться висновок про прийнятність чи неприйнятність відповідного виду продукції для споживання і забезпечення нормальної життєдіяльності організму людини. Слід пам'ятати, що біологічні показники якості динамічні, досить істотно залежать від погодних і ґрунтових умов, можуть поліпшуватися або погіршуватися під впливом людини.

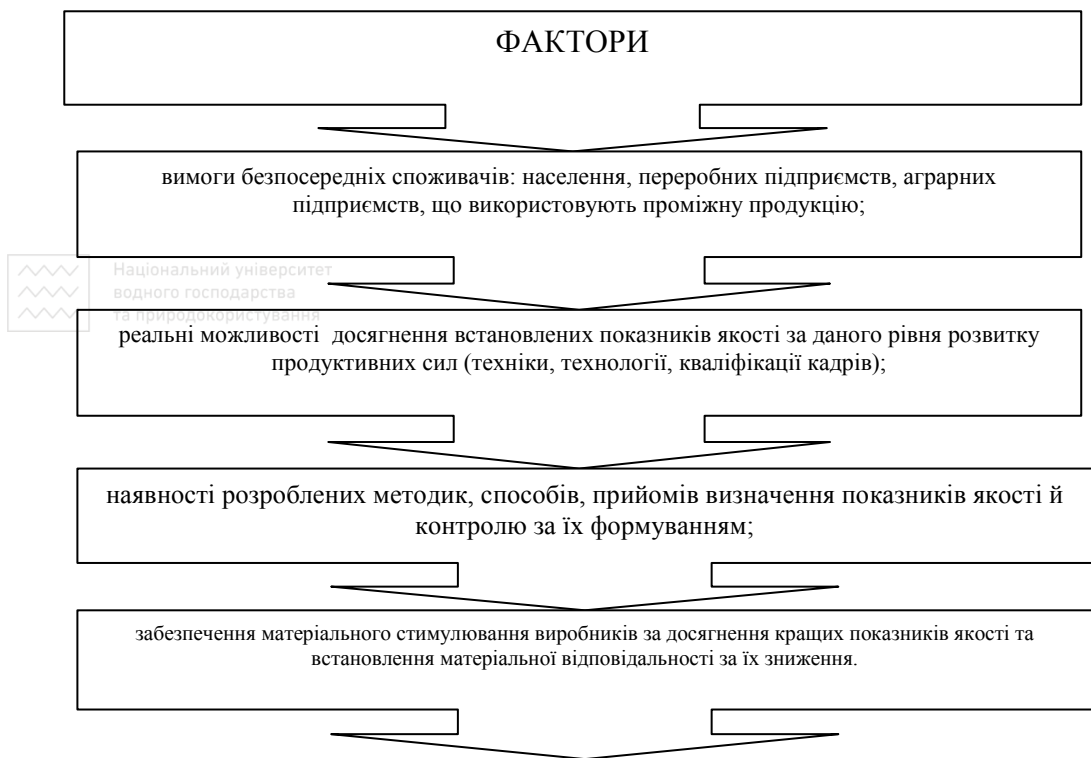

Рис. 3.9. Основні фактори, які впливають на показники якості сільськогосподарської продукції

*Власні узагальнення автора**

Показники технологічності характеризують такі властивості сільськогосподарської продукції, які є необхідними і водночас надто важливими для її ефективної промислової переробки або для виробничого використання в наступних циклах сільськогосподарського виробництва. За цими показниками оцінюють якість проміжної продукції і сільськогосподарських сировинних ресурсів. Наприклад, насіння зернових повинне мати відповідну схожість, сортову чистоту, вологість, не перевищувати граничну межу засміченості тощо.

Показники транспортабельності важливі для всіх трьох типів сільськогосподарської продукції — кінцевого споживання, проміжної, сировини, оскільки характеризують ступінь її придатності до перевезення і до вантажно-розвантажувальних робіт відповідними засобами і способами. Найважливішими показниками транспортабельності є клас і габарити вантажу (продукції), витрати часу і коштів для підготовки продукції до перевезення, вартість тари і пакування, витрати на вантажно-розвантажувальні роботи, вартість перевезення.

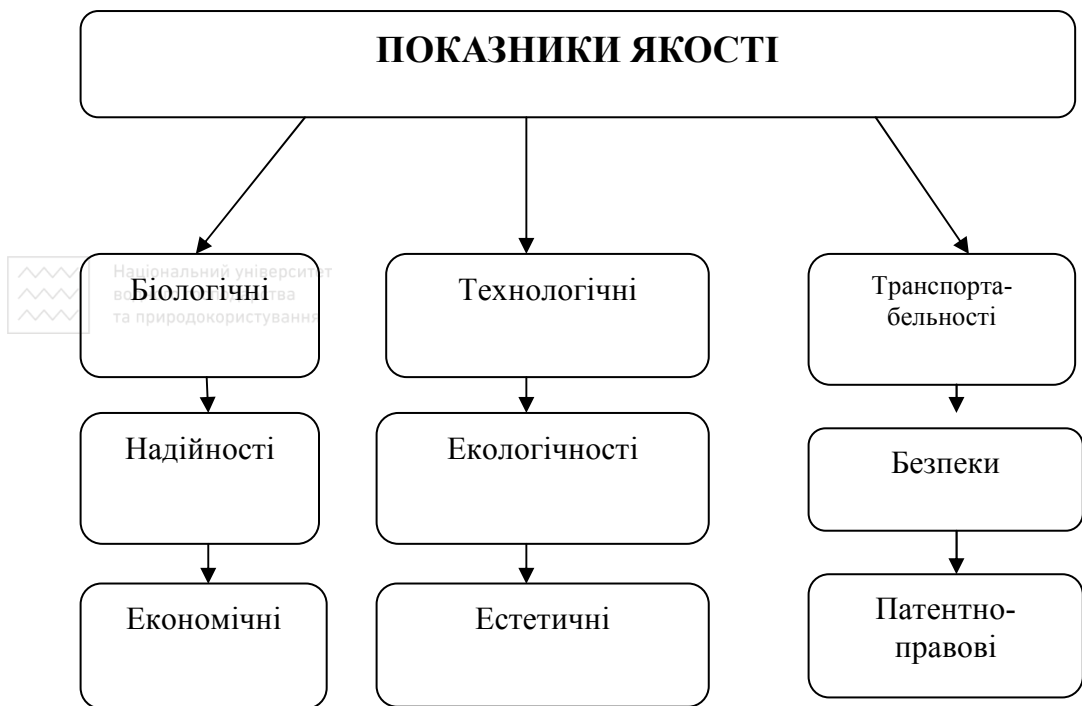

Рис. 3.10. Перелік показників якості сільськогосподарської продукції

Показники надійності важливі на всіх етапах руху продукції до споживання — особистого чи виробничого. Вони свідчать про придатність продукції до збереження біологічних і ряду технологічних показників якості при її зберіганні і транспортуванні. Кількісно показники надійності вимірюються строком зберігання продукції за різних методів його здійснення і відстанню її перевезень на дорогах різного класу.

Показники екологічності дають змогу судити про екологічну чистоту продукції та її придатність до споживання в їжу людьми або для годівлі тварин з точки зору нешкідливості їх впливу на стан живого організму. До цих показників відносять вміст у продукції радіонуклідів, нітратів, нітритів, залишків пестицидів та інших небезпечних для життя людей елементів і речовин, що повинні особливо ретельно контролюватися з метою недопущення перевищення їх концентрації понад гранично допустимі норми.

Показники безпеки представлені тими особливостями або властивостями сільськогосподарської сировини, що характеризують ступінь безпеки працівників у процесі її виробництва і виробничого використання. Ці показники, як і показники екологічності, повинні жорстко контролюватися з метою здійснення відповідних застережних заходів.

Економічні показники характеризують ступінь економічної вигоди виробництва сільськогосподарським товаровиробником продукції (товару) відповідної якості. Найважливішими з них є: ціна за одиницю продукції; прибуток на одиницю продукції; цінова конкурентоспроможність продукції; частка продукції, на яку одержано сертифікат якості; частка експортованої продукції в загальному обсязі її реалізації.

Естетичні показники мають особливе значення для кінцевої продукції, що споживається у свіжому вигляді, і для товарів широкого вжитку. Вони характеризують товарний вигляд продукції (наявність тургору, розмір, колір, а для товарів широкого вжитку ще й цілісність композиції, досконалість виробничого виконання продукції, раціональність форми тощо).

Патентно-правові показники притаманні тим видам продукції, які захищені патентом. Вони описують якість нових винаходів, утілених у товар, їх вагомість. Водночас патентно-правові показники характеризують і патентну чистоту товару, тобто можливість безперешкодної реалізації його на внутрішньому і зовнішньому ринках.

На міжнародному рівні якість продукції ведеться на підставі аналізу ризиків і контролю в критичних точках технологічного процесу (система НАССР – Hazard Analysis and Critical Control Points – Аналіз ризиків і критичні точки контролю) [6]. НАССР – це науково-обґрунтована система, що дає змогу гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації і контролю небезпечних чинників.

Система НАССР є єдиною системою управління безпечністю харчової продукції, яка довела свою ефективність і прийнята міжнародними організаціями. Протягом більш ніж 40-річного використання концепції НАССР міжнародною спільнотою було визнано, що ця система найкраще функціонує, якщо вона ґрунтується на семи принципах:

- 1 – проведення аналізу небезпечних чинників;
- 2 – визначення критичних точок контролю (КТК);
- 3 – визначення критичних меж для КТК;
- 4 – установлення системи моніторингу для КТК;
- 5 – установлення коригувальних дій, якщо результати моніторингу свідчать про втрату контролю в КТК;
- 6 – установлення процедур перевірки для підтвердження ефективності функціонування системи НАССР;
- 7 – установлення системи ведення документації та реєстрації даних.

НАССР – це інструмент управління, що забезпечує більш структурований підхід до контролю ідентифікованих небезпек, порівняно

з традиційними методами, такими як інспектування або контроль якості. Використання системи НАССР дає змогу перейти від випробування кінцевого продукту до розроблення превентивних методів.

Впровадження системи НАССР у промислових (харчових) підприємствах України розпочалося з 1 липня 2003 року, а у сільськогосподарських – лише у 2013 році [7].

Розглянемо найважливіші переваги від її впровадження:

• НАССР є системним підходом, що охоплює всі аспекти безпеки харчових продуктів, починаючи від вирощування, збирання врожаю, закупівлі сировини і закінчуючи використанням кінцевим споживачем;

• використання НАССР перенесе акценти від випробування кінцевого продукту до використання превентивних методів забезпечення безпеки під час виробництва та реалізації;

• правильно проведений аналіз небезпечних чинників дає змогу виявити приховані небезпеки і направити відповідні ресурси в критичні точки процесу;

• зменшення втрат, пов'язаних із відкликанням продукції, штрафними санкціями та судовими позовами;

• НАССР може інтегруватися в загальну систему управління, досить органічно поєднуючись з іншими управлінськими концепціями – управління якістю (стандарти ISO серії 9000), управління довкіллям (стандарти ISO серії 14000) тощо;

• застосування НАССР може бути корисним для підтвердження виконання законодавчих і нормативних вимог, адже в багатьох країнах світу НАССР є обов'язковою законодавчо встановленою вимогою.

На даний час в Україні діє Закон «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» [8] і введені новації передбачають впровадження європейської концепції управління безпекою та якістю продукції, яка базується на підході «від лану – до столу» та містить вимогу щодо простежуваності згідно Регламенту ЄС № 178/2002. Даний Закон встановлює терміни поступового переходу до застосування виробниками процедур, які базуються на принципах аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю в критичних точках НАССР.

Тож, систему управління витратами на якість потрібно впроваджувати на комплексній основі, забезпечуючи взаємозалежне вирішення поставлених завдань.

Як показує практика підприємства АПК не проводять калькуляції вартості «якості» через відсутність типової методики обліку витрат на якість продукції.

Підприємства АПК, які мають на меті впровадити систему суцільного управління якістю сільськогосподарської продукції повинні

розробити власну систему заходів по організації фінансування, обліку та калькулюванні витрат на якість, що в свою чергу сприятиме підвищенню якості продукції, рівню її конкурентоспроможності та ефективності діяльності в цілому. Оскільки від величини витрат залежить прибутковість підприємств, то ефективне управління витратами на якість, яке передбачає мінімізацію їхньої загальної величини є надзвичайно важливим.

В українському законодавстві та у діючих положеннях стандартах бухгалтерського обліку відсутні будь-які рекомендації щодо даного питання, тому кожне підприємство має можливість організувати облік витрат на якість продукції на власний розсуд та відповідно до своїх потреб [1].

Деякі дослідники намагалися вирішити зазначену проблему, тому розглянемо їх пропозиції щодо складу та облікового відображення витрат на якість продукції.

Морозова-Герасимович Н.А. вважає, що доцільніше було б побудувати облік витрат на забезпечення якості в такий спосіб: аналогічно облік інших комплексних витрат, наприклад, загальнопромислових, передбачити в плані рахунків окремих збірно-розподільчий рахунок «Витрати на забезпечення якості» з виділенням двох субрахунків до нього: «Витрати на забезпечення заданого рівня якості» і «Витрати від невідповідності продукції» [2].

І.Ю. Тимрієнко пропонує створити окремий рахунок для обліку витрат на підвищення якості та вказує наступну структуру статей: інформаційні послуги, маркетингові дослідження; оплата за одержання кодів; виплати по сертифікації продукції; оплата розробки і оцінки вартості системи якості; оплата праці співробітників, які зайняті відповідним питанням; нарахування на заробітну плату; витрати на надання споживачам доказів відповідності продукції встановленим вимогам; витрати, пов'язані з навчанням персоналу питанням якості; інші подібні витрати [9].

На нашу думку, для обліку витрат на якість сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах, доцільно відкривати субрахунок 915 «Витрати на якість сільськогосподарської продукції» до 91 рахунку «Загальнопромислові витрати» [10], рис. 3.11.

Для підприємств АПК, які мають значні обсяги реалізації в тому числі в ЄС та орієнтуються на збільшення своєї ринкової частки шляхом підвищення якості продукції та здобуття на цій основі конкурентних переваг, доцільним є розробка та затвердження Методичних рекомендацій про витрати на якість продукції. У даних рекомендаціях необхідно зібрати всю інформацію, як облікового, так і загального управлінського спрямування щодо витрат на якість сільськогосподарської продукції, враховуючи вимоги європейських стандартів.

Клас 9. Витрати діяльності			
Код	Назва	Код	Назва
1	2	3	4
Рахунок		Субрахунки	
91 «Загально- виробничі витрати»	911	Загальновиробничі витрати рослинництва	
	912	Загальновиробничі витрати тваринництва	
	913	Загальновиробничі витрати промислових виробництв	
	914	Загальновиробничі витрати всіх видів діяльності	
	915	Витрати на якість сільськогосподарської продукції	

Рис. 3.11. Рекомендована структура рахунку 91 «Загальновиробничі витрати»

*Власні узагальнення автора**

До складу витрат на поліпшення якості сільськогосподарської продукції пропонуємо відносити наступні статті, рис. 3.12.

На нашу думку, етапи процесу організації обліку витрат на якість сільськогосподарської продукції та їх основні положення повинні бути закріплені в обліковій політиці підприємств АПК.

У Наказі про облікову політику підприємства повинен міститись розділ щодо обліку витрат на якість продукції або розроблене окреме «Положення про витрати на якість». А для малих та середніх підприємств не є доцільним створення окремого Положення про витрати на якість, для них достатнім буде включення до Наказу про облікову політику певних елементів.

Висновки

В умовах ринкової економіки якість продукції відіграє надзвичайно важливу роль у підвищенні її конкурентоспроможності. Економічне суперництво підприємств, окремих об'єднань, боротьба їх за ринки збуту зосереджуються не тільки на ціні, а й значною мірою на нецінових факторах. Серед цих факторів – це реклама, створення сприятливих умов для реалізації продукції, забезпечення (за необхідності) після продажного обслуговування покупців і особливе місце займає якість продукції.

Якісна сільськогосподарської продукція забезпечує вищу прибутковість виробництва і фінансову стійкість підприємства, підвищує імідж, сприяє виходу підприємств АПК на світовий ринок.

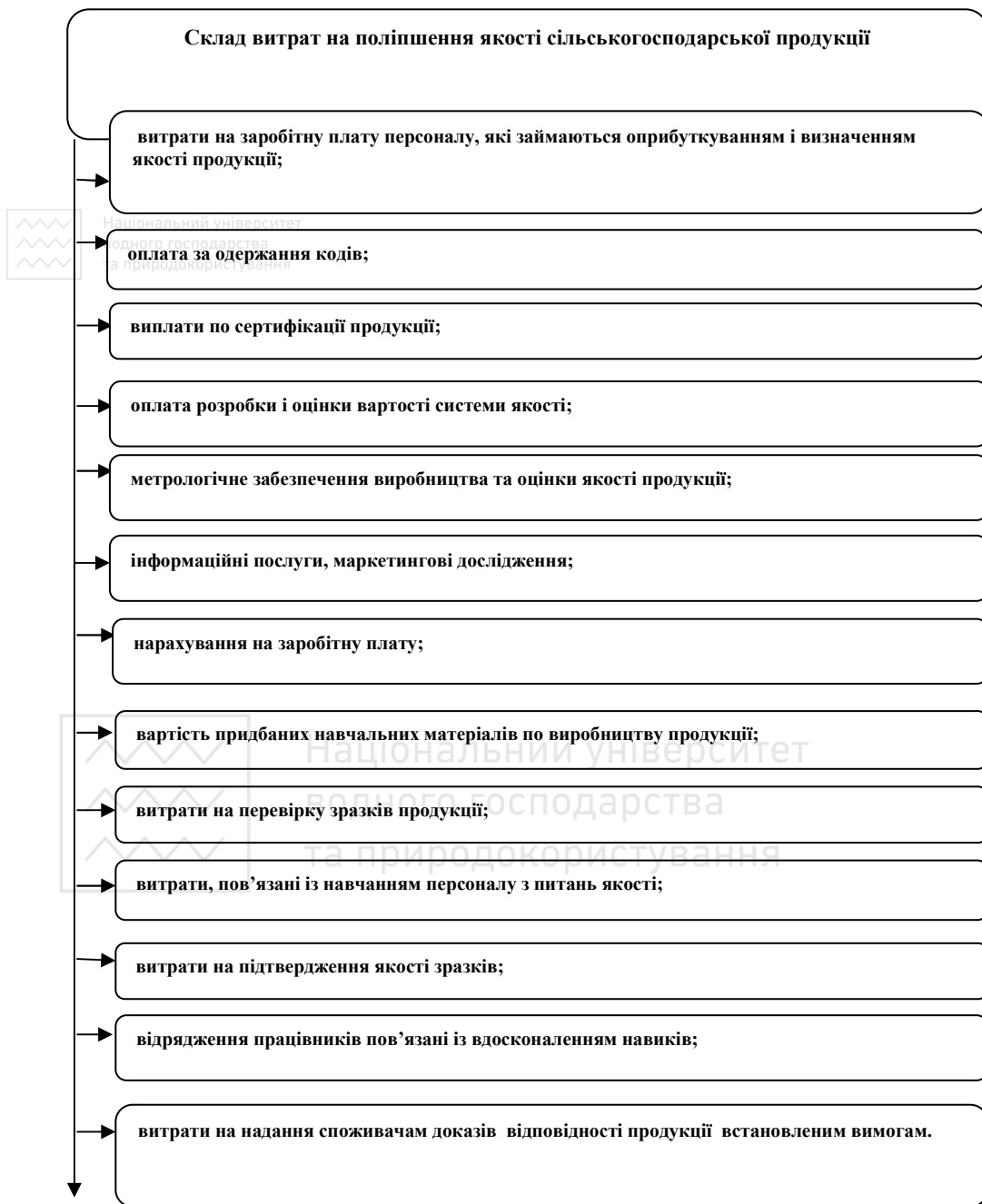

Рис. 3.12. Перелік витрат на поліпшення якості сільськогосподарської продукції (пропонуємо)

*Власні узагальнення автора**

Зрозуміло, що за однакової ціни більшим попитом користуватиметься продукт, який має вищу якість. У Державному стандарті України ДСТУ ISO 9000–2007 викладено основні положення системи управління якістю.

Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції за якістю підвищує і конкурентоспроможність підприємства як суб'єкта ринку, тобто, здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію і забезпечувати її збут.

НАССР – це інструмент управління, що забезпечує більш структурований підхід до контролю ідентифікованих небезпек, порівняно з традиційними методами, такими як інспектування або контроль якості. Використання системи НАССР дасть змогу перейти від випробування кінцевого продукту до розроблення превентивних методів.

На даний час в українському законодавстві відсутні методичні рекомендації щодо обліку витрат на якість продукції та НП(С)БО, тому підприємства АПК організують облік на власний розсуд і відповідно до своїх потреб.

Етапи організаційного забезпечення обліку витрат на якість сільськогосподарської продукції повинні бути закріплені в обліковій політиці підприємств АПК. У Наказі про облікову політику підприємства повинен міститись розділ щодо обліку витрат на якість продукції або розроблене окреме «Положення про витрати на якість». У даному Положенні необхідно зібрати всю інформацію, як облікового, так і загального управлінського спрямування щодо витрат на якість сільськогосподарської продукції, враховуючи вимоги стандартів європейських торгових мереж.

Пропонуємо облік витрат на якість продукції вести на субрахунок 915 «Витрати на якість сільськогосподарської продукції», відкритому до рахунку 91 «Загальновиробничі витрати».

Підприємства АПК, які мають на меті впровадити систему суцільного управління якістю сільськогосподарської продукції, повинні розробити власну систему заходів по організації фінансування, обліку та контролю витрат на якість.

Список використаних джерел

1. Андрушко Р. П., Лиса О. В., Мирончук З. П. Організація обліку та аудит витрат на якість сільськогосподарської продукції. *Економічні науки. Сер. Облік і фінанси* : зб. наук. праць. ЛНТУ. Луцьк, 2015. Ч. 1. Вип. 12(45). С. 8–16.

2. Петришин Л. П., Лиса О. В., Андрушко Р. П. Облік і аудит витрат на якість продукції. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 5, № 3–4. С. 90–95.

3. Забезпечення безпечності і якості аграрної та харчової продукції відповідно до вимог Угоди про асоціацію. URL :<https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Zabezpechennya-bezpechnosti-i-yakosti-agrarnoyi-ta-harchovoyi-produktsiyi-vidpovidno-do-vymog-Ugody-pro-asotsiatsiyu.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

4. Andrushko R., Lysa O. Problematic aspects of accounting and audit quality costs of production in agricultural enterprises. *ОБЛІК, ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ* : наукові нотатки : Міжнародний зб. наук. праць. 2017. Вип. 2 (14). С. 6–9.

5. ДСТУ ISO 9000:2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. [Чинний від 2008-01-01]. К. : Держстандарт України, 2008. 35 с.

6. Система НАССР. Hazard Analysis and Critical Control Point. Львів : Леонорм, 2003. 216 с.

7. Андрушко Р. П., Мирончук З. П. Міжнародний досвід оптимізації обліку та контролю якості сільськогосподарської продукції. *Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції* : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 травня 2020 року. Дубляни, 2020. С. 135–138.

8. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 06.09.2005 № 2809-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

9. Андрушко Р. П., Кулина С. Проблемні аспекти обліку та контролю витрат на якість сільськогосподарської продукції. *Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (7 грудня 2019 р.) / відп. ред. В. В. Чудовець. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. Вип. 13. Ч. 2. С. 423–426.

10. Andrushko R., Lysa O. Problematic aspects of accounting and audit quality costs of production in agricultural enterprises. *ОБЛІК, ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ* : наукові нотатки : Міжнародний збірник наукових праць. 2017. Вип. 2 (14). С. 6–9.

Ірина Боднарюк

ФІНАНСОВА ПІДЗВІТНІСТЬ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ НАЦІОНАЛЬНОМУ БАНКУ УКРАЇНИ ЯК РЕГУЛЯТОРУ РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Вступ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Функціонування повноцінного ринку страхування є важливою умовою підвищення добробуту населення та сталого економічного зростання. Страховий ринок України функціонує з 1991 року, проте все ще перебуває на етапі реформування. Зокрема, функції регулятора ринку передано Національному банку України від Національної комісії, що здійснює державне регулювання ц сфері ринків фінансових послуг. Це обумовлено необхідністю формування прозорої діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, розробки чітких критеріїв достатності капіталу, ризиковості та ліквідності. Саме Національний банк сформував систему таких критеріїв для банківських установ, забезпечивши прозорість і ефективність функціонування ринку банківських послуг. Відтак, свій позитивний досвід нагляду та регулювання банківської діяльності скерую на розробку такої ж ефективної системи нагляду за небанківськими фінансово-кредитними установами. Що, у свою чергу, позитивно вплине на розвиток ринку страхових послуг в країні.

Основна частина

З 1 липня 2020 року Національний банк перейняв на себе функції регулятора ринку небанківських фінансових послуг: страхових, лізингових, факторингових компаній, кредитних спілок, ломбардів та інших фінансових компаній.

Національний банк закладає новий формат законодавчого фундаменту для формування платоспроможного, стійкого, конкурентного ринку страхування в Україні з належним захистом прав споживачів послуг страхування. З цією метою запроваджується нова модель регулювання ринку страхування, яка гуртуватиметься на положеннях директив Європейського Союзу, міжнародних принципах IAIS, найкращих світових практиках.

Основними нормативно-правовими документами, які регламентують діяльність страховиків, процес формування та подачі фінансової звітності є: Закон України «Про страхування» № 86/96-ВР від 07 березня 1996 року, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16 липня 1999 року, Порядок складання звітних

даних страховиків, затверджений розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 03 лютого 2004 року № 39, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23 квітня 2004 року за № 517/9116 955/9554, Положення про розкриття фінансовими установами інформації в загальнодоступній інформаційній базі даних про фінансові установи та на веб-сайтах (веб-сторінках) фінансових установ, затверджене розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 19 квітня 2016 року № 825, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 16 травня 2016 року за № 722/28852.

Страхові компанії належать до високо ризикових фінансових установ. Для реалізації нової моделі Національний банк переглядає існуючі регуляції на ринку страхування та працює над розробленням проєктів законів та інших нормативно-правових актів.

Небанківський фінансовий сектор, який формують страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії та ломбарди, значно менший за обсягом активів ніж банківський. Карантинні обмеження та коронакриза по-різному позначилися на показниках діяльності небанківських фінансових установ. Ринок страхування найменше постраждав від кризових явищ – основні показники діяльності не погіршувались, а їхня зміна пов’язана переважно з виходом низки гравців з ринку за власним бажанням. Станом на 1 липня 2020 року на ринку було 215 страхових компаній, з них 20 здійснювали страхування життя. Зменшення кількості компаній спричинило зниження обсягу активів страховиків.

З 2020 р. регулювання ринку небанківських послуг регламентує НБУ, який узагальнює інформацію щодо показників фінансового стану та результатів діяльності страхових компаній загалом та у розрізі компаній, що здійснюють страхування життя та компаній, що надають послуги з ризикових видів страхування (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Класифікація та кількість страхових компаній в Україні станом на 01.07.2020р. [1; 2]

Оцінку звіту про фінансовий стан нами здійснено за статтями, які мають вагому питому вагу у структурі активів, капіталу та зобов'язань консолідованими даними фінансової та статистичної звітності, яку подають страхові компанії Національному банку України (табл. 3.18).

Як свідчать дані табл. 3.18, вагомою статтею активу балансу є поточні фінансові інвестиції, що пов'язано із специфікою діяльності компаній зі страхування життя, які інвестують кошти для отримання інвестиційного доходу.

Таблиця 3.18

Показники балансу компаній зі страхування життя в Україні за I півріччя 2020 р. [2]

Показники	Сума, млн. грн. станом на		Відхилення	
	01.01.2020р.	01.07.2020р.	у сумі, млн. грн.	у %
1. Інші фінансові інвестиції	2155,01	3983,74	1828,73	84,86
2. Поточні фінансові інвестиції	7843,43	6630,13	-1213,29	-15,47
3. Гроші та їх еквіваленти	1301,49	1829,11	527,63	40,54
4. Загальна сума активів	13392,24	14428,12	1035,88	7,73
5. Зареєстрований капітал	825,12	825,12	-	-
6. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	986,30	986,13	-0,16	-0,02
7. Загальна сума власного капіталу	2460,64	2487,81	27,17	1,10
8. Страхові резерви	10269,38	11274,54	1005,15	9,79
9. Поточна кредиторська заборгованість за страховою діяльністю	231,87	221,32	-10,55	-4,55
10. Загальна сума капіталу страхових компаній, що здійснюють ризикові види страхування	42872,84	47459,86	4587,03	10,70
11. Загальна сума капіталу страхових компаній	56265,08	61887,99	5622,91	9,99
12. Частка капіталу компаній зі страхування життя у капіталі страхових компаній	23,80	23,31	*	-0,49
13. Частка капіталу страхових компаній, що здійснюють ризикові види страхування	76,20	76,69	*	+0,49

Проте, за I півріччя 2020 р. спостерігаємо зменшення суми поточних фінансових інвестицій на 1213,29 млн грн (або на 15,47%). Натомість, сума інших фінансових інвестицій збільшилася на 1828,73 млн грн (або на 84,86%). Величина грошових коштів та їх еквівалентів також мала тенденцію до збільшення за досліджуваний період на 527,63 млн грн (або на 40,54%). Зазначені зміни вплинули на збільшення сукупної величини компаній зі страхування життя на 1035,88 млн грн (або на 7,73%) (рис. 3.14).

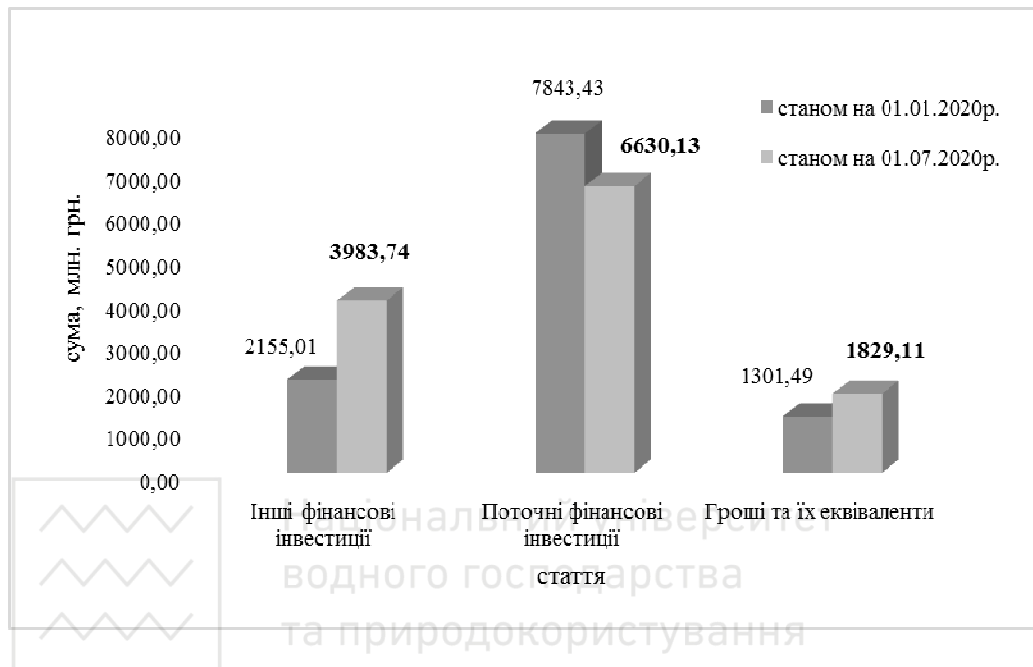

Рис. 3.14. Величина активів компаній зі страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

Загальна сума власного капіталу компаній зі страхування життя за досліджуваний період збільшилася на 27,17 млн грн (або на 1,10%), в той же час величина зареєстрованого капіталу залишилася незмінною і склала – 825,12 млн грн. При цьому слід зазначити, що мінімальний статутний капітал компанії зі страхування життя має складати не менше 10 млн євро. Величина нерозподіленого прибутку за період зменшилася на 0,16 млн грн (або на 0,02%).

Величина поточної кредиторської заборгованості за страховою діяльністю зменшилася на 10,55 млн грн (або на 4,55%). На 1005,15 млн грн (або на 9,79%) збільшилася величина страхових резервів компаній зі страхування життя.

Загальна сума сукупного капіталу компаній зі страхування життя

аналогічно сукупним активами збільшилася на 7,73%. Частка капіталу компаній зі страхування життя у сукупному капіталі страхових компаній за I півріччя зменшилася на 0,49 в.п. і склала 23,31%. З огляду на те, що страхових компаній, що надають послуги зі страхування життя – 20, а компаній, що надають послуги ризикових видів страхування – 215, така частка є достатньо вагомою і формує чверть сукупного капіталу українських страхових компаній.

За даними табл. 3.18 бачимо, що показники діяльності страхових компаній, що здійснюють ризикові види страхування переважають показники компаній зі страхування життя, адже кількість страхових компаній першого виду у 10,8 рази переважає над страховими компаніями другого виду. Дослідимо показники звіту про фінансовий стан страхових компаній, що працюють у сферах ризикового страхування (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Показники балансу страхових компаній інших, ніж страхування життя в Україні за I півріччя 2020 р. [2]

Показники	Сума, млн. грн. станом на		Відхилення	
	01.01.2020р.	01.07.2020р.	у сумі, млн. грн.	у %
1. Основні засоби	3 217,8	3 777,1	559,3	17,38
2. Інші фінансові інвестиції	5 038,2	5 702,5	664,3	13,19
3. Залишок коштів у централізованих страхових резервних фондах	3 020,2	3 100,1	80,0	2,65
4. Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	3 813,2	4 327,4	514,2	13,49
5. Поточні фінансові інвестиції	6 120,8	6 644,9	524,0	8,56
6. Гроші та їх еквіваленти	8 094,2	8 428,1	333,9	4,12
7. Частка перестраховика у страхових резервах	4 793,9	6 619,4	1 825,6	38,08
8. Зареєстрований капітал	8 785,4	9 170,5	385,1	4,38
9. Резервний капітал	3 941,4	3 948,9	7,6	0,19
10. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1 142,2	2 663,0	1 520,8	133,15
11. Страхові резерви	17 745,2	19 695,0	1 949,8	10,99
12. Поточна кредиторська заборгованість за страховою діяльністю	2 205,9	2 369,5	163,6	7,42
13. БАЛАНС	42 872,8	47 459,9	4 587,0	10,70

За перше півріччя 2020 р. величина балансу ризикових страхових компаній збільшилася на 10,7 в.п. Враховуючи складу ситуацію щодо пандемії таке збільшення є позитивним і свідчить про збільшення обсягів діяльності страховиків. Позитивним є те, що величина основних засобів страхових компаній збільшилася на 559,3 млн грн (або на 17,28%), величина інших фінансових інвестицій збільшилася на 664,3 млн грн (або на 13,19%).

Зміну сум за статтями необоротних активів впродовж досліджуваного періоду подано нами на рис. 3.15. Залишок коштів у централізованих страхових резервних фондах збільшився на 80,0 млн грн (або на 2,65 в.п.). Загалом, величина необоротних активів страхових компаній інших, ніж страхування життя в Україні за I півріччя 2020 р. збільшилася на 1415,5 млн грн (або на 8,38 в.п.).

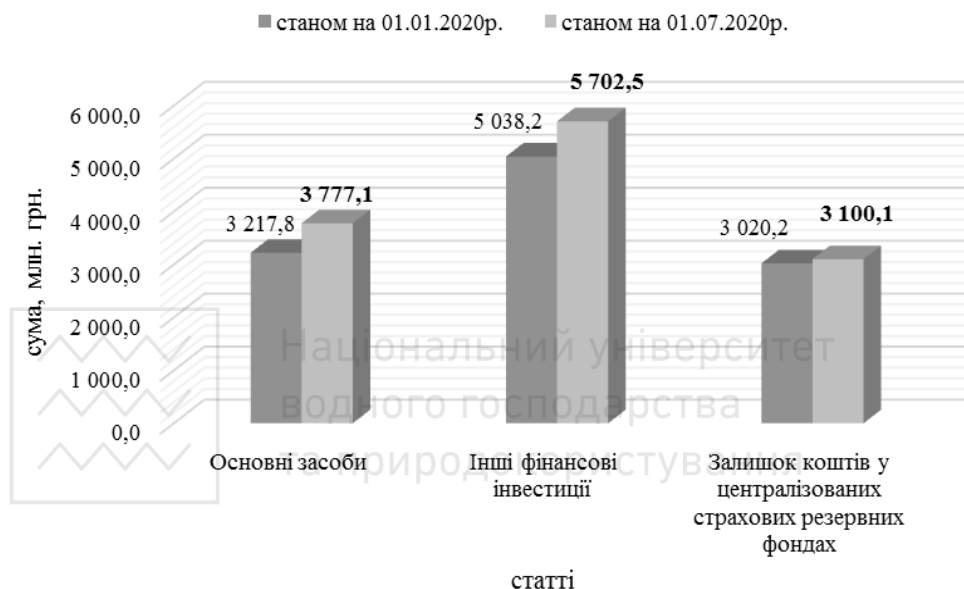

Рис. 3.15. Величина статей необоротних активів компаній інших, ніж страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

За перше півріччя 2020 р. величина оборотних активів збільшилася на 12,21 в.п. (на 3163,00 млн грн). На таке збільшення більшою мірою вплинула стаття частка перестраховика у страхових резервах, величина якої збільшилася на 1825,0 млн грн (або на 38,08%), величина дебіторської заборгованості за послуги збільшилася на 514,2 млн грн (або на 13,49%), поточних фінансових інвестицій – на 524,0 млн грн (або на 8,56%), грошових коштів та їх еквівалентів – на 333,9 млн грн (або на 4,12 в.п.). Зміну сум за статтями оборотних активів впродовж досліджуваного періоду подано нами на рис. 3.16.

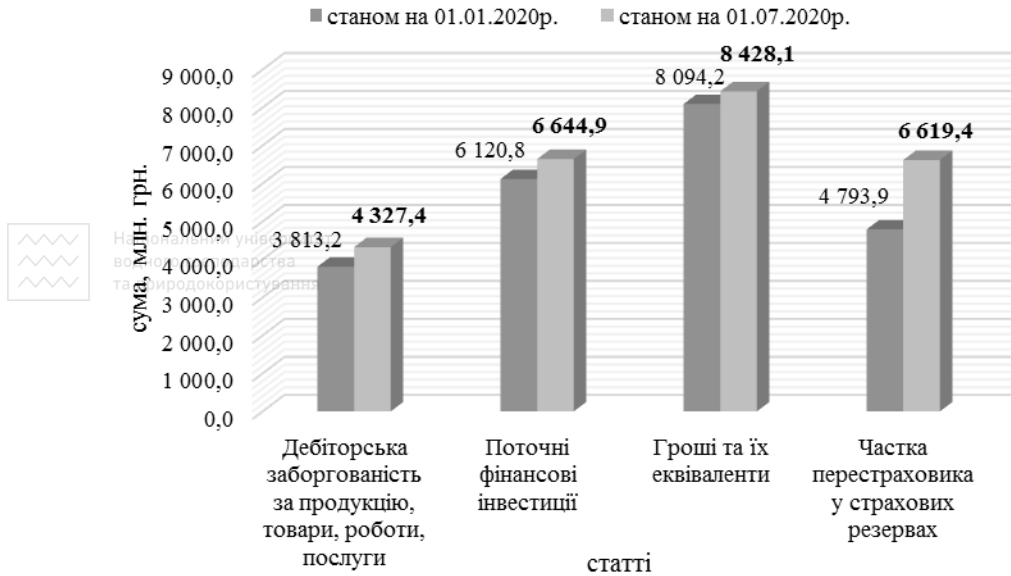

Рис. 3.16. Величина статей оборотних активів компаній інших, ніж страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

Зміна величини пасиву балансу була більшою мірою обумовлена зміною статей власного капіталу. Так, найбільш позитивним моментом є збільшення величини нерозподіленого прибутку страхових компаній інших, ніж страхування життя на 1520,8 млн грн (або в 1,3 рази). Таке збільшення нерозподіленого прибутку мало позитивний вплив на збільшення суми і частки власного капіталу страхових компаній інших, ніж страхування життя. Зареєстрований капітал збільшився на 385,1 млн грн (або на 4,38 в.п.). Відносне збільшення резервного капіталу склало 0,19 в.п. або 7,6 млн грн, проте частка резервного капіталу від зареєстрованого страховими компаніями складає 43%. Зміну сум за статтями власного капіталу впродовж досліджуваного періоду подано нами на рис. 3.17. Довгострокові зобов'язання і забезпечення збільшилися на 13,66 в.п., а поточні зобов'язання і забезпечення – на 7,42 в.п. Відтак, вагоме збільшення величини власного капіталу матиме позитивний вплив на фінансову стійкість страхових компаній інших, ніж страхування життя.

Дані щодо доходів і витрат страховиків проаналізуємо на основі звіту про доходи і витрати страхових компаній зі страхування життя в Україні (табл. 3.20).

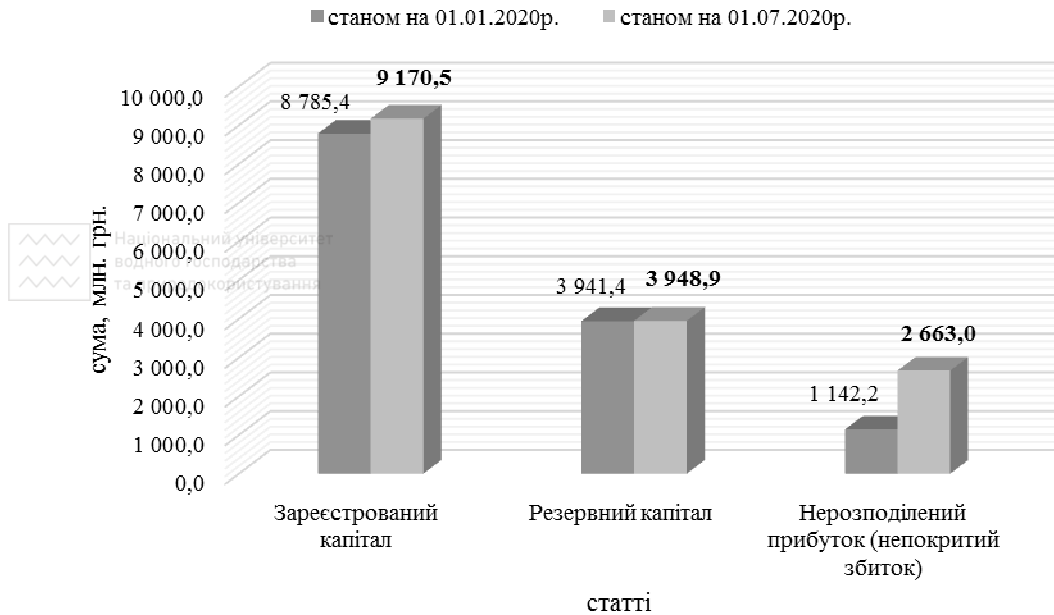

Рис. 3.17. Величина статей власного капіталу компаній інших, ніж страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

Проаналізуємо доходи, витрати і фінансовий результат страхових компаній зі страхування життя за I півріччя 2020 р., бачимо, що доходи страхових компаній мали тенденцію до зниження. Так, величина страхових премій зменшилася на 16,8 в.п. (або на 210,2 млн грн). Дохід від реалізації послуг страхування життя зменшився аж на 66,0% (або на 721,8 млн грн). Інші операційні доходи зменшилися на 226,5 млн грн (або на 100,3%), інші доходи – на 363 млн грн (або на 113,5%).

В той же час страхові виплати і страхові відшкодування теж мали тенденцію до зменшення у II кварталі порівняно із I кварталом 2020 р. – на 14,1 млн грн (або на 9,7%). Величина аквізиційних витрат (на агентські винагороди) теж зменшилася з огляду на зменшення сум страхових премій і платежів – на 179,3 млн грн (або на 24,5 в.п.). Величина інших адміністративних витрати зменшилися на 14,9 млн грн (або на 20,6%).

Такі зміни доходів і витрат вплинули на те, що фінансовий результат (збиток) від основної діяльності у I кварталі складав 391,8 млн грн, у II кварталі 2020 р. збільшився на 297,6 млн грн порівняно із першим і склав 94,2 млн грн.

Таблиця 3.20

Показники звіту про доходи і витрати страхових компаній зі страхування життя в Україні за I півріччя 2020 р. [2]

Показники	Сума, млн. грн. станом на		Відхилення	
	01.01.2020р.	01.07.2020р.	у сумі, млн. грн.	у %
Страхові платежі (премії, внески)	1 253,2	1 043,1	-210,2	-16,8
Дохід від реалізації послуг зі страхування життя	1 094,1	372,2	-721,8	-66,0
Інші операційні доходи	224,9	-0,7	-225,6	-100,3
Фінансові доходи	344,6	327,7	-16,9	-4,9
Інші доходи	320,2	-43,1	-363,3	-113,5
Страхові виплати та страхові відшкодування	146,0	131,8	-14,1	-9,7
Витрати, пов'язані з укладанням та пролонгацією договорів страхування (аквізиційні витрати)	732,6	552,9	-179,7	-24,5
у тому числі на агентські винагороди	731,9	552,6	-179,3	-24,5
Інші адміністративні витрати	103,8	84,3	-19,4	-18,7
Інші витрати на збут послуг	40,8	76,2	35,5	87,0
Інші операційні витрати	72,4	57,5	-14,9	-20,6
Результат основної діяльності	-391,8	-94,2	297,6	-76,0
Результат фінансових операцій	339,3	326,9	-12,4	-3,7
Податок на прибуток від звичайної діяльності	58,0	39,9	-18,1	-31,2
Чистий прибуток	178,4	106,2	-72,2	-40,5
Збиток	-4,1	4,6	8,7	-212,7

Результат від фінансових операцій був позитивним – прибуток слав у I кварталі 2020 р. 339,3 млн грн, а у II кварталі 326,9 грн, негативним є те, що величина прибутку за досліджуваний період зменшилася на 12,4 млн грн (на 3,7 в.п.) (рис. 3.18). Проте, така величина фінансового результату від фінансової діяльності перекрыла збиток від основної діяльності страхових компаній зі страхування життя. За досліджуваний період величина чистого прибутку зменшилася на 72,2 млн грн (або на 40,5%) і склала у II кварталі 106, 2 млн грн.

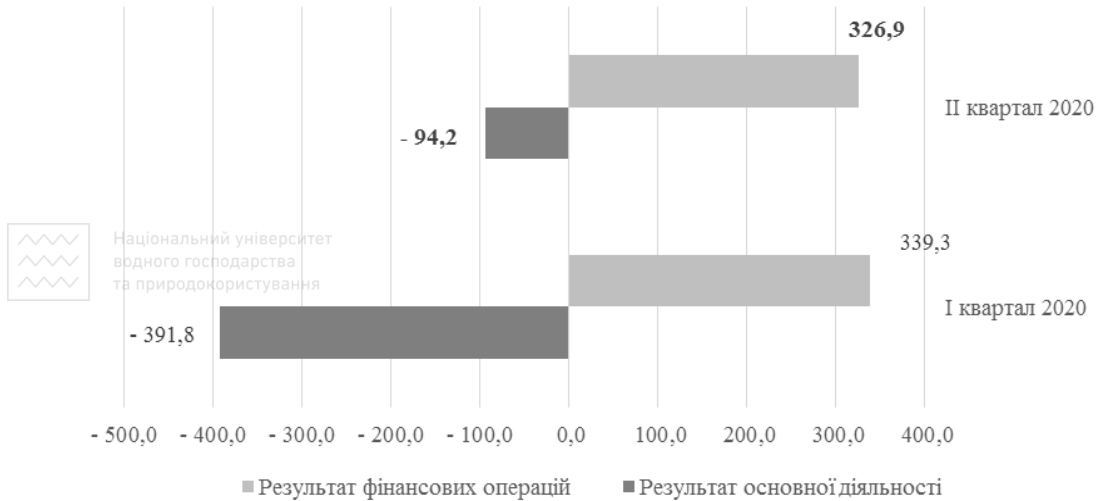

Рис. 3.18. Величина результату від основної діяльності і фінансових операцій страхових компаній зі страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

Таким чином, бачимо, що у кризові періоди, коли зменшується кількість страхових премій (платежів) від страхових послуг зі страхування життя, збитки від страхової діяльності страховики покривають доходами від розміщення фінансових активів та за рахунок зменшення аквізиційних, адміністративних та інших операційних витрат.

Дані щодо доходів, витрат і фінансових результатів страхових компаній, інших, ніж страхування життя проаналізуємо на основі звіту про доходи і витрати (табл. 3.21).

Бачимо, що доходи страхових компаній мали тенденцію до зниження. Так, величина страхових премій зменшилася на 18,26 в.п. (або на 1789,6 млн грн). Дохід від реалізації послуг страхування життя зменшився аж на 7,73% (або на 576,4 млн грн). Інші операційні доходи зменшилися на 226,5 млн грн (або на 100,3%), інші доходи – на 415,2 млн грн (або на 70,9%).

В той же час страхові виплати і страхові відшкодування теж мали тенденцію до зменшення у II кварталі порівняно із I кварталом 2020 р. – на 653,0 млн грн (або на 18,2%). Величина аквізиційних витрат (на агентські винагороди) теж зменшилася з огляду на зменшення сум страхових премій і платежів – на 116,4 млн грн (або на 6,08 в.п.). Величина інших адміністративних витрати зменшилися на 136,9 млн грн (або на 10,26%).

Таблиця 3.21

Показники звіту про доходи і витрати страхових компаній інших, ніж страхування життя в Україні за I півріччя 2020 р. [2]

Показники	Сума, млн. грн. станом на		Відхилення	
	01.01.2020р.	01.07.2020р.	у сумі, млн. грн.	у %
Страхові платежі (премії, внески), усього	10 295,6	8 416,0	-1 879,6	-18,26
Дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя	7 456,1	6 879,7	-576,4	-7,73
Інші операційні доходи	585,3	170,1	-415,2	-70,94
Фінансові доходи	572,8	396,4	-176,4	-30,80
Інші доходи	1 056,7	1 528,8	472,0	44,67
Страхові виплати та страхові відшкодування	3 603,9	2 950,9	-653,0	-18,12
Витрати, пов'язані з укладанням та пролонгацією договорів страхування (аквізиційні витрати)	1 915,8	1 799,4	-116,4	-6,08
у тому числі на агентські винагороди	1 771,0	1 593,2	-177,8	-10,04
Інші адміністративні витрати	1 333,7	1 196,8	-136,9	-10,26
Інші витрати на збут послуг	385,3	371,2	-14,1	-3,65
Інші операційні витрати	582,3	328,7	-253,6	-43,55
Фінансові витрати	35,6	62,4	26,8	75,14
Інші витрати	1 063,6	1 583,3	519,7	48,87
Результат основної діяльності	748,1	776,6	28,5	3,82
Результат фінансових операцій	537,2	339,1	-198,0	-36,87
Податок на прибуток від звичайної діяльності	380,1	338,2	-41,9	-11,02
Прибуток	1 038,8	595,0	-443,8	-42,72
Збиток	-140,5	162,2	302,6	-215,44

Ризикові страхові компанії мали позитивний фінансовий результат і від основної діяльності і від фінансових операцій, на відміну від компаній зі страхування життя. Проте, величина результату від фінансових операцій мала тенденцію до зменшення – на 198,0 млн грн (або на 36,87%), а результат від основної діяльності збільшився на 3,82 в.п. або на 28,5 млн грн.

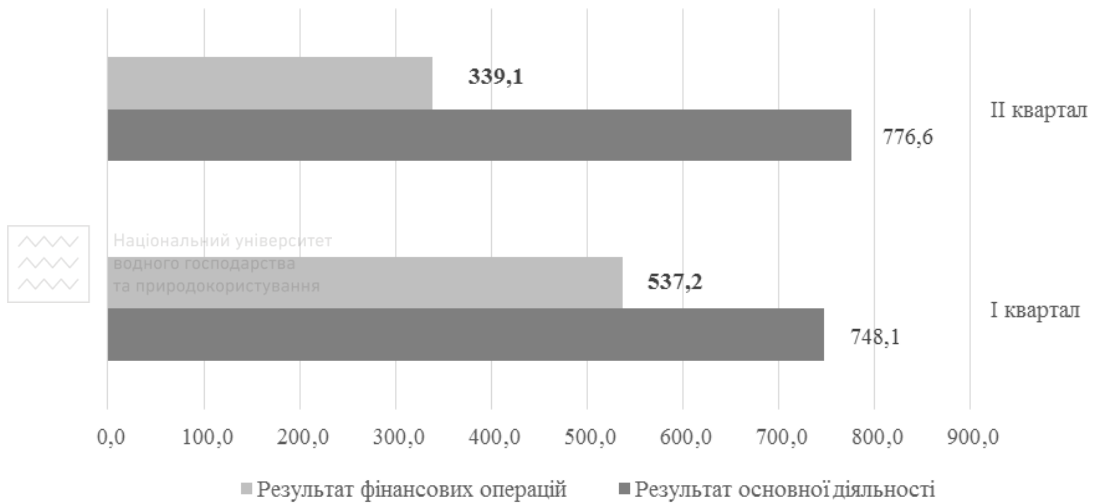

Рис. 3.19. Величина результату від основної діяльності і фінансових операцій страхових компаній інших, ніж страхування життя за I півріччя 2020 р.

Побудовано автором на основі [2]

Загалом величина прибутку страхових компаній, що здійснювали страхування за ризиковими видами страхування у II кварталі склала 595,0 млн грн., що на 42,72 в.п. менше за величину чистого прибутку I кварталу 2020 р.

Можемо зробити висновок, що за даними фінансової звітності та проведеними розрахунками щодо зміни статей активу і пасиву балансу, доходів, витрат і фінансових результатів, страхові компанії, які працюють за ризиковими видами страхування змогли забезпечити прибуткову діяльність і за основним видом діяльності і за фінансовими операціями. Компаніям, що працюють у сфері страхування і убезпечення життя складніше провадити діяльність в умовах коронакризи і карантинних обмежень, адже доходи населення зменшуються, невпевненість у майбутньому та скорочення працівників зменшують можливості до купівлі клієнтами довгострокових страхових полісів, з іншої сторони змінюється парадигма щодо цінності життя і необхідності її убезпечення за допомогою страхування.

Висновки

Узагальнюючи дані проведеного аналізу основних показників можна зазначити, що страховий ринок України «тримає» удар загальноекономічною рецесією, спричинений коронавірусною кризою, проте непрогнозованість ситуації матиме однозначно негативний вплив на доходи населення фізичних осіб, а відтак і на рівень їх звернень до

страховиків за послугами страхування. Проте, ризики для життя можуть мати вплив на збільшення зібраних страховиками премій у сфері медичного страхування та страхування життя

Важливим також для розвитку страхового ринку України є те, що Національний банк закладає законодавчий фундамент для формування платоспроможного, стійкого, конкурентного ринку страхування в Україні з належним захистом прав споживачів послуг страхування. Адже страхові компанії належать до високо ризикових фінансових установ. Відтак, для реалізації нової моделі Національний банк переглядає існуючі регуляції на ринку страхування та працює над розробленням проєктів законів та інших нормативно-правових актів.

Це дасть можливість забезпечити прозоре функціонування ринку, дотримання страховими компаніями вимог щодо капіталу, ліквідності та фінансової стійкості, забезпечити захист прав споживачів фінансових послуг і, відповідно, підвищити рівень довіри до послуг страхування, які надаються страховими компаніями зі страхування життя та страховими компаніями іншими, ніж страхування життя.

Список використаних джерел

1. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>
(дата звернення: 10.04.2021).
2. Офіційний сайт Національного банку України. Дані наглядової статистики URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (дата звернення: 10.04.2021).

РОЗДІЛ 4

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АУДИТУ

Олена Антонюк

Національне агентство
з питань охорони
водного господарства
та природокористування

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Вступ

В умовах сучасного розвитку суспільства та інформаційних зв'язків між суб'єктами господарювання важливим ресурсом є інформація. Інформація, що відповідає критеріям достовірності та релевантності є запорукою прийняття ефективних рішень управлінським персоналом підприємства, впливає на правильність цих рішень. Не підлягає сумніву роль аудиторів у підтвердженні достовірності звітної та інших різновидів фінансової та економічної інформації через надання різних аудиторських послуг, що сприяє інформаційному забезпеченню управління суб'єктів господарювання. Так, за даними звітів Аудиторської палати України у 2019 році обсяг неаудиторських послуг становить 53%, завдань з надання впевненості – 32%, а супутні послуги – 15% [1]. Отже, аудиторські послуги сприяють поліпшенню якості управління суб'єкта господарювання та стимулюють його розвиток. Аудитори (аудиторські фірми) надають багато різних аудиторських послуг, розвиток яких на законодавчому, організаційному та методичному рівнях в Україні зазнавав змін. Також склад та зміст аудиторських послуг зазнає змін під впливом розвитку запитів бізнесу. Система забезпечення якості аудиторських послуг в Україні враховує необхідність адаптації до законодавства ЄС, що полягає у поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу, зокрема директив ЄС.

Аудиторські послуги в частині оцінки ефективності управлінської діяльності можуть надаватись у форматі завдань з надання впевненості, так і у складі супутніх послуг, що впливає на методику та організацію виконання цих аудиторських послуг. Також з'являються нові аудиторські послуги, порядок виконання яких на сьогодні чітко не визначений у «Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг» [2], що регламентують діяльність аудиторів, і для суб'єктів аудиторської діяльності малих та середніх практик можуть становити певні труднощі та обмежувати їх у прийнятті до виконання для клієнтів.

Тому, метою дослідження є аналіз теоретичних положень з виконання окремих аудиторських послуг, виявлення тенденцій у розвитку окремих аудиторських послуг в Україні з врахуванням впливу навколишнього бізнес-середовища.

Основний виклад

У попередніх наукових працях автора було досліджено категоріальний апарат аудиторських послуг, здійснено аналіз класифікації аудиторських послуг, виявлено тенденції нормативного забезпечення у розвитку послуг аудиторської діяльності [3].

Аналіз нормативного забезпечення аудиторської діяльності в Україні вказує, що використання категорій «аудит», «аудиторська діяльність», «аудиторська практика», «аудиторські послуги», «не аудиторські послуги» в історичному контексті мало різні інтерпретації як у тлумаченні науковців, так і практиків аудиту, користувачів аудиторських послуг. Особливо цей факт простежується при розгляді термінологічного апарату видів аудиторської діяльності з використанням історичного підходу до дослідження. Поряд з розвитком правової бази аудиторських послуг відбуваються зміни і у методичній базі.

Національні нормативи, прийняті у 1999 році, які у подальшому замінили стандарти аудиту та етики IFAC (прийняті для застосування в Україні) зазнавали змін, в тому числі щодо складу, класифікації та окремих завдань з надання впевненості, супутніх послуг. Пошуки науковців України з питань аудиторської діяльності спрямовані на вдосконалення методичних та практичних положень виконання аудиторських послуг, розробку концепції їх теоретичного забезпечення та практичного виконання, що сприятиме гармонізації нормативного регулювання та практики діяльності аудиторів (аудиторських фірм). Мних Є.В. зазначав, що «формування ринку аудиторських послуг проходить суперечливий шлях свого розвитку як в частині визнання його змісту і цільового спрямування, так і в частині методичного забезпечення реалізації процедур аудиту за міжнародними стандартами» [4, с. 55–58]. Подальший розвиток аудиторської діяльності можливий за умови посилення теоретичного обґрунтування порядку організації і регулювання аудиторської діяльності у контексті європейських та міжнародних вимог. На думку Проскуріної Н.М., Платонові І.А. [8], формування концепції розвитку аудиту в Україні сьогодні є об'єктивно необхідним з огляду на те, що за ті роки, які минули з моменту юридичного визнання аудиту, сталися серйозні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, які призвели до значних змін на ринку аудиторських послуг, а тому при визначенні концепції розвитку аудиту слід враховувати не

стільки проблемні питання, недоліки та труднощі розвитку, а ті методологічні аспекти, які забезпечують розуміння і систематичне висвітлення процесу аудиту. На думку вказаних авторів, «концепція – певний спосіб розуміння явищ в комплексній характеристиці та логічному взаємозв'язку елементів. За основу концепції, як правило, приймають базові теоретичні положення, на основі яких можуть бути сформульовані інші елементи» [8]. Проведене дослідження зміни сутності понятійно-категоріального апарату сфери аудиторської діяльності у наукових працях та нормативно-правових актах, які регулюють аудиторську діяльність, дало змогу зробити висновки, що має місце практика запозичення іншомовного категоріального апарату з ідентифікації аудиторських послуг таких, як комплаєнс, форензік, консалтинг, аутсорсинг та інші; багатоваріантність визначень, що характеризують окремі види аудиторських послуг; відсутність єдиного категоріального апарату щодо усіх видів аудиторської діяльності, які б однозначно сприймалися аудиторами та користувачами аудиторських послуг [3, с. 159]. Дослідження в напрямку застосування понятійного (термінологічного) апарату стосовно аудиторської діяльності мають враховувати особливості предмету окремої аудиторської послуги. У свою чергу, предмет аудиторської послуги тісно пов'язаний з її характеристиками, а тому важливою є ідентифікація предмета та характеристик окремих видів аудиторських послуг (відновлення обліку, ведення обліку, консультаційні послуги та інші), що сприяє вдосконаленню процесу їх виконання. Якщо проаналізувати в частині завдань з надання впевненості такі поняття, як «завдання огляду», «оглядова перевірка» та «огляд» у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, то це підтвердило наявність у попередніх роках в Україні неоднозначності категоріального апарату, показало успішність рішення проблеми саме через єдиний підхід до визначення сутності послуги, що знайшло в подальшому відображення в міжнародних стандартах аудиту.

Для аудиторської діяльності України спостерігається проблематика у застосуванні класифікаційних ознак видів аудиторської діяльності. Вивчення контенту сайту аудиторських фірм України показало класифікаційні ознаки, які застосовуються в практиці діяльності аудиторських фірм/аудиторів. Вони відрізняються від існуючих у міжнародних стандартах. Наприклад, спостерігається, що класифікаційній групі згідно регламентуючих документів «завдання з надання впевненості» на практиці діяльності аудиторських фірм України відповідають групи, виділені на сайтах: аудит, аудиторські послуги, а в класифікаційну групу «інші послуги, пов'язані з професійною діяльністю» включаються бухгалтерське супроводження, бухгалтерські послуги, послуги з бухгалтерського обліку, бухгалтерській облік, консультаційні

послуги, консалтинг, консалтингові послуги, консультування з податків та права. На нашу думку, варіанти класифікації видів аудиторської діяльності в практиці аудиторської діяльності спрямовані на задоволення попиту замовників через пояснення потенційним та дійсним клієнтам сутності послуг. Отже, однозначне розуміння сутності аудиторських послуг не лише як категорій локального рівня для використання аудиторами та аудиторськими фірмами обґрунтовує доцільність його подальшого вивчення. Важливий напрям вдосконалення – це рівень формування та стандартизації у системі категоріального апарату аудиторських послуг (макрорівень – рівень стандартів професійних організацій, мікрорівень – рівень аудиторської фірми/аудитора). Зміна нормативних документів з питань класифікації аудиторських послуг в Україні показана на рис. 4.1.

Важливу роль в структурі аудиторської діяльності займають консультаційні послуги. Консультаційні послуги, які надають суб'єкти аудиторської діяльності своїм клієнтам, диференціюються від консультацій з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності до широкого спектру консультаційних послуг, що включають застосування аудитором різноманітних знань та практичних навичок з процесу консультування. Консультаційні послуги відрізняються від завдань з надання впевненості. В процесі виконання послуг з надання впевненості фахівець висловлює думку (звіт) про надійність тверджень. У процесі виконання консультаційних послуг практикуючий фахівець аналізує одержані дані, висновки та надані рекомендації. Характер і обсяг роботи визначається виключно угодою (договором) між практикуючим фахівцем і клієнтом. Підсумки роботи з виконання консультаційних послуг призначено тільки для використання клієнтом. Важливість консультаційних послуг для клієнтів та розширення їх видів та предметного спрямування вказує на актуальність розкриття методичних та організаційних питань в процесі їх надання. При побудові методики аудиту та методики виконання аудиторських послуг повинні дотримуватися відповідні принципи, що забезпечують ефективність організації та виконання робіт [7]. Процес аудиторських послуг, що розкривається через методику їх надання, являє собою перелік конкретних методів та процедур, що мають відповідну послідовність застосування межах кожного виду аудиторських завдань [7].

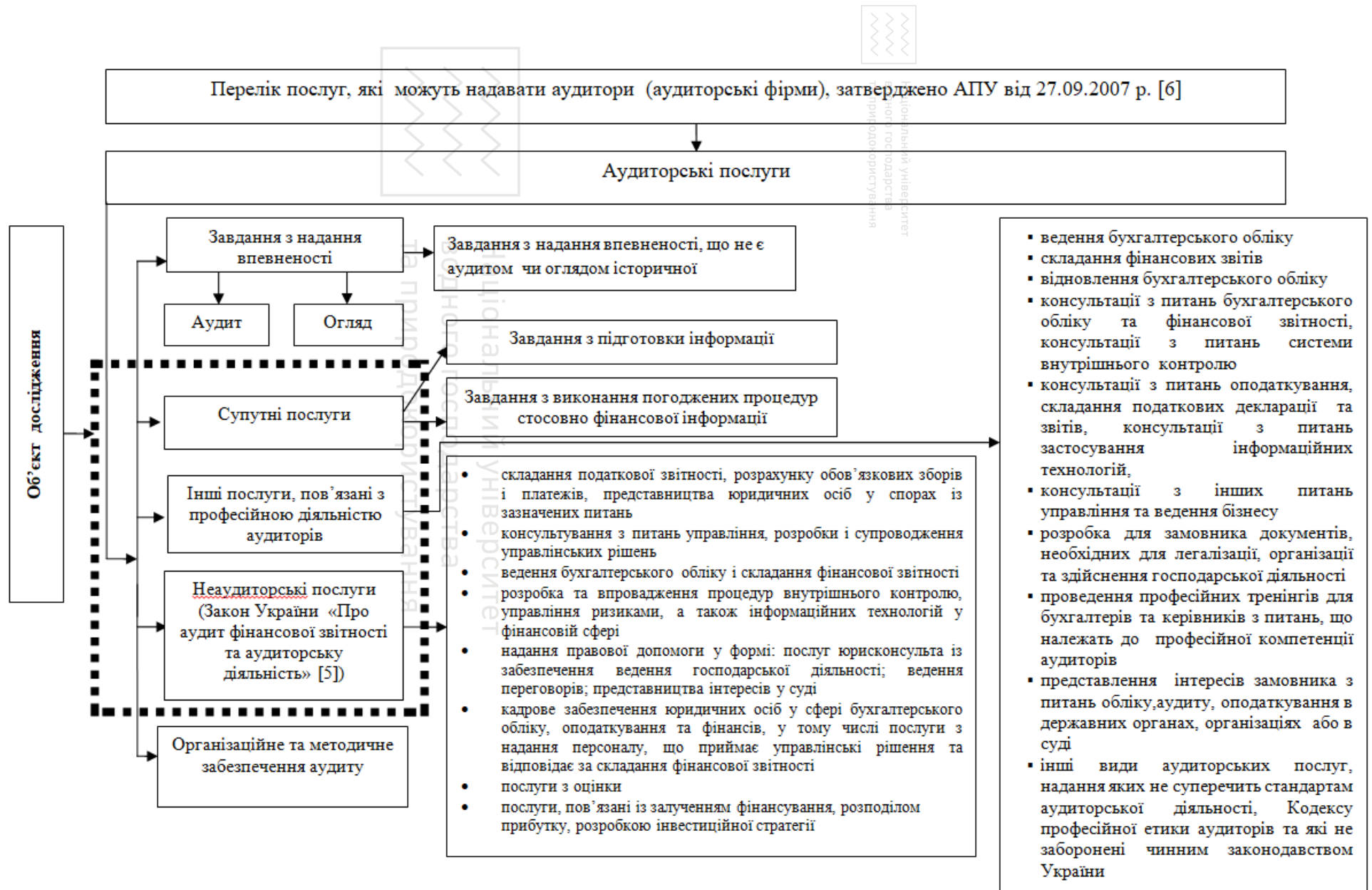

Рис.4.1. Аудиторські послуги, як предмет дослідження (розроблено автором)

На думку Гарголи Ю.Г. «методика характеризується змістом та особливостями кожного виду послуг і являє собою шаблон виконання основних етапів робіт, при цьому в частині техніки виконання робіт методика виконання послуг є різною та характеризується здійсненням особливих прийомів та виконанням аудиторських процедур, властивих конкретному виду послуг. Розробка методичних засад надання основних видів аудиторських послуг є важливим заходом процесу стандартизації їх надання, а їх використання в практиці функціонування аудиторських фірм дозволяє покращити якість виконання робіт та підвищити їх ефективність» [7].

Стандартизація процесу здійснення послуг сприяє розвитку видів аудиторських послуг, становить значний поштовх для розширення теоретичної бази в межах кожного виду аудиторських завдань [7]. Загальна методика надання аудиторських послуг на підставі результатів дослідження Гарголи Ю.Г. складається з наступних етапів:

- I етап. Залучення клієнта.
- II етап. Укладання договору на надання аудиторських послуг.
- III етап. Отримання інформації про господарську діяльність клієнта.
- IV етап. Проведення робіт в межах надання аудиторської послуги.
- V етап. Оформлення результатів виконаних робіт.
- VI етап. Робота з клієнтом з узгодження отриманих результатів.
- VII етап. Передача результатів за наданими аудиторськими послугами [7].

На нашу думку консультація – надання аргументованої відповіді в усній або письмовій формі на поставлене проблемне питання, що зазвичай відбувається у короткий проміжок часу. Процес консультування складається з певних етапів виконання консультаційних послуг та, як правило, включає певну комбінацію заходів, пов'язаних з визначенням мети клієнта з консультаційних послуг, виявлення фактів, визначення проблем або можливостей, оцінки альтернатив, формулювання запропонованих дій, передачі результатів, реалізації та подальших дій.

Консультаційні послуги є професійними послугами, при виконанні яких використовуються навички, освіта, досвід і знання консультаційного процесу.

До консультаційних послуг відносяться залежно від об'єкта виконання консультаційних послуг:

- консультаційні послуги з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- консультаційні послуги з питань управління;
- консультаційні послуги з питань інформаційних технологій в обліку та звітності;
- консультаційні послуги з питань оподаткування;
- консультаційні послуги з інших питань облікового та економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності.

Залежно від функціональної ролі практикуючого фахівця, який надає консультаційні послуги мають методичні особливості виконання.

Консультаційні послуги, в яких функція практикуючого фахівця полягає у наданні порад у короткий термін, базуючись переважно на існуючих особистих знаннях, обставинах запиту або проблемної ситуації, технічних питаннях (за необхідності). Прикладами консультацій є пояснення складних питань податкового законодавства, пропонування програмного забезпечення для подальшого його дослідження клієнтом, інше. До іншої групи можна віднести консультаційні послуги, в яких функція практикуючого фахівця полягає у опрацюванні, узагальненні, аналізі даних, наданні висновків та рекомендацій для розгляду в процесі прийняття клієнтом рішень. Прикладами консультаційних послуг є огляд роботи та дослідження з метою вдосконалення системи обліку, аналіз системи обліку, допомога у стратегічному плануванні та визначення вимог до інформаційної системи. Відрізняються консультаційні послуги, в яких функція практикуючого фахівця полягає в наданні кваліфікованих порад у реалізації певного плану дій. Прикладами таких консультаційних послуг є встановлення та підтримка комп'ютерної системи, виконання заходів для підвищення продуктивності діяльності або облікової системи, системи внутрішнього контролю та сприяння при злитті організацій.

В окрему групу можна виділити консультаційні послуги, в яких функція практикуючого фахівця полягає в наданні послуг, пов'язаних з конкретною клієнтською операцією, за участю третьої сторони. Прикладами таких послуг є послуги у сфері неплатоспроможності, підготовка інформації для отримання фінансування, аналіз потенційного злиття або поглинання, а також послуги під час судових процесів. Крім цього за своїм характером можна виділити консультаційні послуги, в яких функція практикуючого фахівця полягає в наданні відповідної підтримки для виконання завдань, визначених клієнтом. Прикладами послуг з надання персоналу та інших послуг з підтримки є управління об'єктами для обробки даних, комп'ютерне програмування, супровід процедури банкрутства.

В процесі виконання консультаційних послуг практикуючий фахівець повинен надавати відповідні консультаційні послуги якісно дотримуватись певних принципів.

Професійна компетентність. Здійснювати тільки ті професійні послуги, які він особисто або аудиторська фірма може обгрунтовано розраховувати виконати з професійною компетентністю.

Належна професійна ретельність. В процесі виконання консультаційних послуг слід приділяти належну професійну увагу. Практикуючий фахівець повинен отримати достатньо відповідних даних, щоб дати обгрунтовані підстави для звітів, висновків або рекомендацій стосовно будь-яких професійних послуг. Практикуючий фахівець повинен враховувати інтереси клієнта через прагнення досягти поставлених цілей, узгоджених та чітко обумовлених з клієнтом, зберігаючи при цьому чесність і об'єктивність.

Чесність. Чесність вимагає від практикуючого фахівця в процесі виконання консультаційних послуг бути чесним в рамках конфіденційності

клієнта. Послуга і суспільна довіра не може бути використана для особистої вигоди та зиску.

Об'єктивність. Принцип об'єктивності накладає на практикуючого фахівця зобов'язання бути неупередженим, вільним від конфліктів інтересів в процесі виконання консультаційних послуг.

З метою якісного виконання будь-які консультаційні послуги мають передбачати виконання певних організаційних етапів. Відомо, що панування є обов'язковим етапом в організації, що регламентується міжнародними стандартами аудиту. Відповідно виконання консультаційних послуг має бути належно спланованим. Зміст та обсяг планування процесу виконання консультаційних послуг залежить від мети та конкретних обставин замовлення консультаційних послуг. На початковому організаційному етапі практикуючий фахівець повинен досягти письмового або усного порозуміння з клієнтом щодо обов'язків сторін і характеру, обсягу та обмежень консультаційних послуг, що підлягають виконанню, та змінювати умови завдання з консультаційних послуг, якщо обставини вимагають значних змін під час виконання завдання.

Виконавець повинен інформувати клієнта про конфлікти інтересів, які можуть виникнути відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21.12.2017 р. та Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг в процесі надання неаудиторських послуг. Конфлікт інтересів може виникнути, якщо практикуючий фахівець або аудиторська фірма має відносини з іншою особою, юридичною особою або одночасно виконує для клієнта інші послуги, які, згідно з професійним судженням члена, можуть розглядатися як послаблення об'єктивності. Актуальним є інформування клієнта про суттєві застереження щодо обсягу консультаційних послуг або переваг, значні висновки або події.

Підсумкова документація з виконання консультаційних послуг може бути надана клієнту в усній та письмовій формі. У разі письмового оформлення вона має включати дані щодо адресата (можливі адресати письмової консультації, з врахуванням обмеження щодо використання письмової консультації клієнтом, бажано вказати конкретного одержувача (головний бухгалтер, фінансовий директор, керівник підприємства, власники); предмет консультації (чітко ідентифікується предмет консультації та зміст питання, що потребує роз'яснення), вступний параграф (перелік досліджених матеріалів, які використав аудитор (практикуючий фахівець) при підготовці консультації (що консультація ґрунтується на даних, які надає клієнт та обмеження, у зв'язку з цим у відповідальності аудитора (або без використання документів клієнта, обов'язково зазначається, що професійна думка аудитора містить елементи професійного судження, а як наслідок абсолютної впевненості не надає); зміст консультаційної відповіді; заключні реквізити.

Отже, виходячи з вищенаведених організаційних положень консультаційні послуги є предметом внутрішньофірмового контролю якості аудиторських послуг, що вимагає оформлення робочої документації зміст та обсяг якої визначаються внутрішньофірмовою політикою контролю якості аудиторських послуг та залежать від конкретного складу консультаційних послуг.

На склад та структуру видів аудиторських діяльності впливають різні чинники серед яких і зміна навколишнього бізнес середовища діяльності як самих аудиторських фірм, так і потенційних клієнтів. У 2020–2021 рр. такий вплив чинить пандемія та обмеження, які її стосуються. Зокрема умови та специфіка роботи в умовах обмежень впливають на виконання функцій, які раніше були традиційними. Так, сучасні функції внутрішнього аудиту стосуються широкого кола питань, вирішити які можуть різні спеціалісти. Це не лише внутрішні аудитори, а й фахівці з фінансового прогнозування, управління ризиками і навіть кібербезпеки. Тільки за повної комплектації штату функція внутрішнього аудиту може бути справді ефективною, а умови пандемії внесли обмеження в діяльність цих спеціалістів. Підтримка професійної компетенції, обмеження у фінансових ресурсах компанії вплинули на можливості подальшого фінансування відділів внутрішнього аудиту. Це стало досить складним і витратним завданням для багатьох компаній. Саме тому компанії почали передавати окремі функції та завдання внутрішнього аудиту на аутсорсинг. Послуги з внутрішнього аудиту вже були в арсеналі аудиторських фірм, проте зараз спостерігається їх передача на повний аутсорсинг. У такому випадку всі функції внутрішнього аудиту забезпечує зовнішній спеціаліст – представник аудиторської фірми, а в деяких випадках навіть декілька фахівців зі сторони аудиторської фірми. Повністю передати функції внутрішнього аудиту, як правило, зважаються невеликі компанії. Великі підприємства здебільшого віддають перевагу частковому аутсорсингу, передаючи аудиторам до виконання окремі функції підрозділу внутрішнього аудиту. Виконання плану внутрішнього аудиту за таких умов здійснює команда штатних внутрішніх аудиторів у взаємодії із зовнішніми фахівцями аудиторської фірми. Аудиторська фірма може отримати разове замовлення для виконання тих чи інших завдань внутрішнього аудиту, наприклад для підтримки реалізації спеціальних проектів чи залучення до роботи вузькоспеціалізованих працівників. Трапляються випадки, коли конкретні обов'язки з питань внутрішнього аудиту покладають на третю сторону, здебільшого аудиторську фірму, яка повинна виконати їх в обмежений термін.

Висновки

Аудиторські послуги в Україні зазнають змін у структурі та направленості, що впливає на організацію та методику їх виконання. Це стосується як великих аудиторських фірм, так і фірм малих та середніх

практик. У період виникнення нових ризиків, нестабільності та невизначеності аудиторам потрібно змінюватись адекватно до нових викликів та швидко. Оперативне реагування дасть змогу не лише утримати клієнтську базу, а й забезпечити відповідний розвиток. Успіх аудиторів в період зовнішніх викликів залежить від готовності до змін для досягнення стратегічних цілей на основі ефективної взаємодії аудиту та бізнесу. Крім управління аудиторськими ризиками, потрібно змінювати підходи до роботи. В умовах кризи, аудиторам потрібно реагувати на запити бізнесу та пропонувати послуги з діагностики бізнесу за всіма напрямками – фінансова діяльність, аспекти управлінського облік тощо. Для кожного з цих напрямів потрібно проаналізувати показники, бізнес-плани та запропонувати клієнту шляхи оптимізації витрат. Варто приділяти увагу якості обслуговування клієнтів, аналізу конкурентного середовища у якому перебуває бізнес.

Список використаних джерел

1. Інформація про стан аудиторської діяльності у 2019 році. АПУ. URL: <https://cutt.ly/0zLPglP> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Міжнародні стандарти якості, аудиту, супутніх послуг, інших завдань з надання впевненості. [Видання 2016–2017 р.]. К. : АПУ, 2018. URL: www.apu.com.ua (дата звернення: 10.04.2021).
3. Антонюк О. Р. Методологія та організація процесу виконання аудиторських послуг : монографія. Рівне : Вид-ць Зень О., 2018. 440 с.
4. Мних Є. В. Визнання аудиторських послуг у прийнятті управлінських рішень. *Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку* : зб. матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 15–16 квітня 2010 р.). Івано-Франківськ, 2010. С. 55–58.
5. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2018 р. URL: www.apu.com.ua (дата звернення: 10.04.2021).
6. Про Перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми (із змінами, внесеними згідно з Рішенням Аудиторської палати № 286/9 (vr6_9230-13) від 19.12.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr244230-11#Text> (дата звернення: 10.04.2021).
7. Гаргола Ю. Г. Аудиторські послуги: природа і поняття. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2009. № 3(49). URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/91051/89144> (дата звернення: 10.04.2021).
8. Проскуріна Н. М., Платонова І. А. Концептуальні аспекти розвитку вітчизняного аудиту. *Ефективна економіка* : електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 10.04.2021).

Олег Дячук

ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ ГРАНТОВИХ ПРОЄКТІВ

Вступ

Розвиток економіки в сучасних умовах, ускладнення управління, поглиблення кризових явищ призводять до появи нових та модернізації існуючих структурних елементів фінансової системи. Поступове підвищення рівня життя сприяє посиленню значення третього сектора економіки, який стає повноцінним учасником відносин «суспільство-влада». Такий сектор не тільки забезпечує формування громадянського суспільства та його інститутів, але й здійснює зовнішній контроль за фінансовою діяльністю держави з боку її громадян. Вагому підтримку громадським організаціям, закладам освіти, культури, дозвілля, спорту, а також територіальним громадам забезпечують гранти щодо фінансування певних програм та проєктів.

Застосування професійних стандартів аудиту

Визначення терміну «грант» зустрічається у багатьох законодавчих та нормативних актах українського законодавства.

Відповідно до Закону України «Про культуру» [1], грант – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проєкту.

Закон України «Про український культурний фонд» [2] визначає грант як фінансові ресурси, що надаються на безоплатній і безповоротній основі Українським культурним фондом суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації проєкту, рішення про фінансування якого прийняте в порядку, передбаченому цим Законом.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3] грант – фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі юридичними, фізичними особами і міжнародними організаціями для проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень за напрямками і на умовах, визначених надавачами гранту.

Згідно з визначенням, наведеним у Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні», грант це – грошові кошти (фінансові ресурси), що надаються на безоплатній, безпроцентній і безповоротній основі суб'єктам господарювання та фізичним особам за результатами конкурсного відбору, для реалізації програм, проєктів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності [4].

Отже, узагальнюючі наведені визначення, які є схожими за своїм змістом та суттю, грант являє собою цільову допомогу на реалізацію певного

проєкту (культурного, інноваційного, суспільного тощо). Грантодавцями можуть виступати як українські так і іноземні організації, кожен з яких має свої правила, умови отримання та використання наданих ресурсів, зокрема грошових коштів. Відповідальність за цільове та ефективне використання таких ресурсів покладається на грантоотримувача, який бере на себе обов'язок з реалізації проєкту, що засвідчується відповідною грантовою угодою, грантовим контрактом або договором. Правила надання гранту, а також правила його реалізації, встановлюються грантодавцями у грантовому контракті та у його спеціальних внутрішніх документах, які є загальнодоступними та оприлюдненні на їх офіційних веб-сайтах.

В ході реалізації грантового проєкту грантодавець вимагає підтвердження цільового використання наданих ресурсів. Для цього грантоотримувач звітує грантодавцю, складаючи фінансовий звіт проєкту, який підтверджує цільове використання коштів. Проте це не єдиний контроль з боку грантодавця за ефективністю та цільовим використанням наданих ресурсів. Як правило, грантодавець вимагає також аудиторське підтвердження фінансового звіту, який надає впевненість грантодавцю у неухильному дотриманні грантоотримувачем правил реалізації грантового проєкту, зокрема його фінансової частини. При цьому вибір аудитора переважно залишається за грантоотримувачем.

Завдання з перевірки фінансового звіту грантового проєкту аудитор має виконувати відповідно до професійних стандартів – Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг [5] та Міжнародного кодексу етики професійних бухгалтерів [6].

При цьому вже на етапі прийняття такого завдання аудитору потрібно чітко розуміти, якими саме професійними стандартами необхідно керуватись під час перевірки фінансового звіту, підготовленого за грантовим проєктом.

Загалом для визначення, які саме стандарти можливо застосовувати для перевірки, пропонуємо звернутися до передмови до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг до розділу «Статус Міжнародних стандартів, виданих Радою з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості», де зазначається що [5]:

✓ Міжнародні стандарти аудиту (МСА) слід застосовувати під час аудиту історичної фінансової інформації.

✓ Міжнародні стандарти завдань з огляду (МСЗО) треба застосовувати під час огляду історичної фінансової інформації.

✓ Міжнародні стандарти завдань з надання впевненості (МСЗНВ) треба застосовувати під час завдань з надання впевненості, що не є аудитами або оглядами історичної фінансової інформації.

✓ Міжнародні стандарти супутніх послуг (МССП) треба застосовувати під час виконання завдань з підготовки фінансової інформації, завдань з виконання узгоджених процедур та інших супутніх послуг.

Виходячи з визначення, наведеного у глосарії термінів професійних стандартів, фінансовий звіт грантового проекту відноситься до історичної фінансової інформації. Таким чином, якщо грантодавець вимагає провести саме аудит фінансового звіту грантового проекту, то необхідно застосовувати Міжнародні стандарти аудиту (далі – МСА).

Під час проведення аудиту фінансового звіту грантового проекту аудитор має керуватися та виконувати вимоги МСА 800 (переглянутий) «Особливі положення – аудити фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення» та/або МСА 805 (переглянутий) «Особливі положення щодо аудитів окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту» [5].

Тут варто звернути увагу на положення, оскільки мова у МСА 800 йде про концептуальну основу спеціального призначення, то виникає питання, чи можемо ми віднести грантовий договір, з усіма його вимогами та правилами щодо фінансового звітування за проектом, до концептуальної основи фінансового звітування спеціального призначення?

Відповідно до глосарію термінів професійних стандартів концептуальна основа спеціального призначення (Special purpose framework) – концептуальна основа фінансового звітування, призначена для задоволення інформаційних потреб визначених користувачів. У МСА 800 (переглянутий) «Особливі положення – аудити фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення» у розділі «Матеріали для застосування та інші пояснювальні матеріали» (пункти А1–А4) наводяться приклади концептуальної основи спеціального призначення. До таких концептуальних основ даний стандарт відносить [5]:

- ✓ податкову основу обліку для комплексу фінансової звітності, що подається разом з податковою декларацією суб'єкта господарювання;
- ✓ основу обліку методом грошових надходжень та витрат;
- ✓ положення фінансового звітування, встановлені регуляторним органом для задоволення вимог цього органу;
- ✓ вимоги положення контракту, що стосуються фінансового звітування, такі як проєктний грант.

Таким чином, грантова угода та інші вимоги грантодавця щодо фінансового звітування за грантовим проектом складають концептуальну основу спеціального призначення, яка, в першу чергу, призначена для грантодавця в цілях отримання інформації щодо фінансової частини реалізації грантового проекту.

Міжнародні стандарти супутніх послуг (МССП) також застосовуються у практиці проведення перевірки грантових проєктів, зокрема МССП 4400 «Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації» [5]. Цей стандарт аудитор застосовує у випадках, коли завданням перевірки грантового проєкту є виконання певних процедур, як правило, визначених грантодавцем, для цілей підтвердження фінансової інформації, наведеної у фінансовому звіті за грантовим проєктом.

Якщо у грантодавця є вимога щодо проведення аудиту або узгоджених процедур перевірки фінансового звіту грантового проєкту, то у нього також є свої настанови або керівні принципи проведення такого аудиту або визначені конкретні процедури перевірки, які мають бути виконані аудитором. Тому аудитору важливо звернути увагу на такі вимоги грантодавця, оскільки такі керівні принципи, у тому числі, містять вимоги щодо застосування професійних стандартів під час перевірки грантового проєкту.

Отже, наведемо вимоги щодо застосування професійних стандартів, визначені наступними грантодавцями:

- Європейською комісією,
- Міжнародними Вишеградським фондом,
- Глобальним фондом,
- Посольством Японії в Україні (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Вимоги щодо застосування професійних стандартів аудиту

Професійні стандарти аудиту	Грантодавці, що досліджуються автором			
	Європейська комісія	Міжнародний Вишеградський фонд	Глобальний фонд	Посольство Японії в Україні
МСА 800 та 805		+	+	
МССП 4400	+			+

Виходячи з узагальнених даних, грантодавці вимагають для цілей перевірки фінансового звіту грантового проєкту дотримуватися як МССП 4400 «Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації», у разі виконання узгоджених процедур, так і МСА 800 (переглянутий) «Особливі положення – аудити фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення» (далі – МСА 800) та/або МСА 805 (переглянутий) «Особливі положення щодо аудитів окремих фінансових звітів та окремих елементів, рахунків або статей фінансового звіту» (далі – МСА 805), у разі наявності вимоги провести аудит фінансового звіту проєкту.

МСА 800 та МСА 805 не є окремими стандартами, які регулюють всі питання аудиту фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальної основи спеціального призначення, а лише розглядають особливі положення застосування Міжнародних стандартів аудиту в процесі аудиту фінансової звітності. Тобто, виконуючи завдання з аудиту фінансового звіту грантового проєкту, аудитору слід також застосовувати Міжнародні стандарти аудиту (МСА) серії 100–700, які, як визначено у самих стандартах, мають бути в разі необхідності належним чином адаптовані для проведення аудитів іншої історичної фінансової інформації. В даному випадку адаптовані до проведення аудиту фінансового звіту грантового проєкту.

МСА 800 та МСА 805 не змінюють вимог інших МСА та не мають також за мету вирішувати всі особливі питання, які можуть виникнути в умовах завдання з аудиту фінансового звіту грантового проєкту.

Ці стандарти розглядають особливі положення застосування МСА в процесі аудиту фінансового звіту грантового проєкту, складеного відповідно до грантового контракту та інших вимог грантодавця, застосованих в рамках виконання такого контракту або угоди.

На **Особливості аудиту грантів**

водного господарства
та природокористування

Цілями аудитора при застосуванні МСА 800 та МСА 805 є належний розгляд особливих положень щодо прийняття завдання, планування завдання, виконання завдання та складання звіту аудитора щодо фінансової звітності за грантовим проєктом.

Особливі положення стандартів щодо прийняття завдання вимагають від аудитора, в першу чергу, визначити чи є прийнятною концептуальна основа фінансового звітування, яку слід застосовувати при складанні фінансової звітності. У випадку з грантовим проєктом, застосована концептуальна основа включає вимоги такого грантового контракту та інших документів грантодавця, які мають відношення до фінансового звітування за грантовим проєктом.

Для цілей визначення чи є прийнятною грантова угода, як основа для фінансового звітування за проєктом, аудитор має визначити чи має дана концептуальна основа властивості, які зазвичай характерні для загальноприйнятих концептуальних основ фінансового звітування. Ці властивості описані в Додатку 2 до МСА 210 «Узгодження умов завдань з аудиту».

Як зазначено у Додатку до МСА 210 застосовні концептуальні основи фінансового звітування зазвичай мають такі властивості, які приводять до подання у фінансовій звітності інформації, що є корисною для визначених користувачів:

Доречність, тобто інформація, наведена у фінансовій звітності, є доречною до характеру суб'єкта господарювання та мети фінансової звітності.

Повнота – у фінансовій звітності не пропущено операцій, подій, залишків рахунків та розкриття, які можуть впливати на рішення, що приймаються на основі цієї фінансової звітності.

Достовірність – інформація, наведена у фінансовій звітності відображає, якщо це застосовно, економічну суть подій та операцій, а не лише їх правову форму; та призводить до послідовності оцінювання, вимірювання, подання та розкриття при використанні її за аналогічних обставин.

Нейтральність, тобто інформацію у фінансовій звітності викладено без упередження.

Зрозумілість – інформацію у фінансовій звітності викладено чітко та зрозуміло, і вона не піддається різним інтерпретаціям.

Таким чином, аудитор має протестувати грантовий контракт з усіма іншими вимогами грантодавця щодо реалізації грантового проекту на відповідність таким властивостям та, на основі власного професійного судження, визначити чи є такі вимоги в сукупності прийнятними для фінансового звітування за проектом.

Проте це не єдині особливі положення щодо прийняття завдання. Крім визначення прийнятності концептуальної основи фінансового звітування, аудитор повинен також отримати розуміння щодо призначення цієї фінансової звітності та визначених користувачів такої звітності.

Окрім того, грантодавець може висувати додаткові вимоги до аудитора, які впливають на можливість прийняття та виконання такого завдання. Такі додаткові вимоги стосуються включення аудитора до відповідного реєстру у країні грантоотримувача, його досвіду виконання подібних завдань, знань іноземної мови, незалежності тощо. Додаткові вимоги мають бути розглянуті при прийнятті такого завдання. Тобто, якщо аудитор не відповідатиме таким додатковим вимогам, то аудитору не слід приймати таке завдання.

Розглянемо обсяг документації грантодавця, яка може мати відношення до основи фінансового звітування за грантовим проектом, на прикладі грантодавців – Європейської комісії, Міжнародного Вишеградського фонду, Глобального фонду, Посольства Японії в Україні.

До таких документів можуть відноситися:

- ^ проектна заявка;
- ^ бюджет проекту;
- ^ грантовий контракт та додатки до грантового контракту;
- ^ правила надання грантів;
- ^ керівництва по грантам;
- ^ керівництва з аудиту;
- ^ вимоги до аудиторських звітів;
- ^ меморандуми про порозуміння щодо проекту тощо.

Аудитору необхідно ознайомитися з такою документацією уже при прийнятті завдання для цілей визначення її прийнятності як основи для фінансового звітування за грантовим проектом. Крім того, при такому ознайомленні аудитор отримує розуміння суті проекту, що також є важливим в цілях подальшого проведення аудиту.

У кожного конкретного грантодавця існують подібні документи за такими або іншими назвами, які роз'яснюють вимоги до грантового проекту та фінансового звітування за ним. За обсягом така документація може складати від 14 до 90 сторінок формату А4, що також має враховуватися аудитором при прийнятті завдання та розгляді питання достатності ресурсів, в т.ч. часу, необхідних для якісного виконання такого завдання.

МСА 800 та МСА 805 також визначають особливі положення щодо планування та проведення аудиту, зокрема ці стандарти вимагають

дотримання етичних вимог, включаючи вимоги щодо незалежності, а також вимог усіх МСА, які є доречними для цілей такого аудиту.

Окремі вимоги або положення грантового контракту та/або інші вимоги грантодавця можуть встановлювати поріг, нижче якого виявлені в ході аудиту викривлення у фінансовому звіті грантового проєкту не будуть підлягати виправленню або коригуванню. Однак існування такого порогу, як вказано у МСА 800, не звільняє аудитора від вимог щодо встановлення суттєвості відповідно до МСА 320 «Суттєвість при плануванні та проведенні аудиту» для цілей планування й проведення аудиту.

Щодо практичної сторони виконання завдання, то аудитор слід детально вивчити основні правила та обмеження грантодавця щодо порядку витрачання грантових коштів та інших ресурсів та формування показників фінансового звіту грантового проєкту.

Такі правила, вимоги та обмеження, які можуть впливати на формування показників фінансового звіту грантового проєкту, можна розділити на дві категорії. Одну категорію можна охарактеризувати як загальну, тобто ті правила та вимоги, які мають відношення до фінансового звітування та/або фінансового звіту в цілому. Друга категорія характеризується правилами та обмеженнями встановленими до конкретних статей витрат або конкретних витрат грантового проєкту, які часто узагальнюються у документації грантодавців як критерії прийнятності витрат.

Отже, проаналізувавши вимоги грантодавців таких, як Європейська комісія, Міжнародний Вишеградський фонд, Глобальний фонд, Посольство Японії, в Україні можна виділити такі загальні вимоги та обмеження, які притаманні всім вищеназваним грантодавцям:

- ✓ відповідність фінансового звіту проєкту бюджету проєкту;
- ✓ заборона внесення змін до бюджету проєкту, без погодження з грантодавцем;
- ✓ грантодавець має забезпечити належний бухгалтерський облік витрат проєкту (відповідно до вимог країни грантоотримувача, за правилом подвійного запису тощо);
- ✓ заборона на подвійне фінансування витрат проєкту;
- ✓ при придбанні товарів, робіт, послуг мають бути дотримані правила закупівлі, регламентовані грантодавцем;
- ✓ дотримання межі перенесення (перерозподілу) витрат між категоріями (статтями) витрат;
- ✓ дотримання розміру співфінансування витрат проєкту;
- ✓ дотримання порядку переведення витрат проєкту у валюту звітування за проєктом (курсів різниці);
- ✓ заборона на отримання доходів від проєкту або використання доходів від проєкту виключно на цілі проєкту тощо.

Недотримання грантоотримувачем цих правил та обмежень фактично надають аудитору інформацію про можливі ризики суттєвого викривлення

показників фінансового звіту грантового проєкту. Тому всі ці питання мають вивчатися, досліджуватися та перевірятися в ході проведення аудиту або виконання узгоджених процедур.

Щодо перевірки окремих витрат або окремих статей витрат, відображених у фінансовому звіті грантового проєкту, то можна виділити наступні критерії їх прийнятності:

✓ витрати мають бути фактично понесені та оплачені у періоді реалізації проєкту;

✓ витрати мають бути передбачені в бюджеті проєкту;

✓ витрати мають бути пов'язані та необхідні для проєкту;

✓ витрати мають бути правильно класифіковані у фінансовому звіті;

✓ витрати, відображені у фінансовому звіті, мають бути понесені на основі економії та ефективності;

✓ витрати мають бути належним чином відображені у бухгалтерському обліку грантоотримувача;

✓ витрати мають відповідати вимогам законодавства грантоотримувача, зокрема податкового, соціального тощо;

✓ витрат проєкту не мають відноситися до неприйнятних витрат.

З усіх вищенаведених критеріїв прийнятності доцільно розшифрувати критерій, який стосується неприйнятності витрат. Неприйнятні витрати можуть бути пов'язані з проєктом, але вважатимуться неприйнятними відповідно до правил або встановлених обмежень грантодавця, та, відповідно, не можуть бути включені до фінансового звіту грантового проєкту.

До таких витрат грантодавці переважно відносять витрати від обміну валют, оплату боргів чи витрати на обслуговування боргів, капітальні витрати, наприклад, придбання основних засобів, якщо це не передбачено грантовою угодою, витрати, які вже профінансовані іншими проєктами, витрати, які перевищують встановлену межу тощо.

На завершальному етапі аудиту, після того як аудитор отримає достатні та прийнятні аудиторські докази, аудитор може формувати думку та скласти звіт щодо фінансового звіту грантового проєкту. При формуванні думки та складанні звіту щодо фінансової звітності спеціального призначення, аудитор повинен застосовувати вимоги МСА 700 (переглянутий) «Формування думки та складання звіту щодо фінансової звітності»

При цьому, вважаємо, на вимогу МСА 800 та МСА 805, звіт аудитора щодо фінансової звітності грантового проєкту має в обов'язковому порядку містити «Пояснювальний параграф», привертаючи особливу увагу користувачів звіту аудитора, що фінансова звітність складена відповідно до вимог грантового контракту та внаслідок цього не може використовуватися з іншою метою.

Список використаних джерел

1. Про культуру : Закон України у ред. від 16.07.2020 р. № 692-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

2. Про Український культурний фонд : Закон України у ред. від 16.07.2020 р. №692-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

3. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України у ред. від 16.10.2020 р. № 124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

4. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні : Закон України у ред. від 16.10.2020 р. № 124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf) (дата звернення: 10.04.2021).

6. Міжнародний кодекс етики професійних бухгалтерів. Видання 2018 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/kodex_et.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

Національний університет
водного господарства
та природокористування

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ: УКРАЇНСЬКА ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

Вступ

Національний університет
вільного господарства
та

Результативність економічної та фінансової діяльності вітчизняних підприємства в значною мірою визначається створенням і безперервним функціонуванням такої системи управління, яка ґрунтується на гармонійній взаємодії таких елементів як: планування, облік, аналіз і контроль. Особливе місце в цій системі має бути відведено контролю як важливій функції і дієвому інструменту системи управління. Створення законодавчої та регуляторної бази з врахуванням міжнародного досвіду з метою організації ефективного внутрішнього контролю на сьогодні є дуже актуальним оскільки це призведе до посилення прозорості й поліпшення результативності управління підприємствами, а також підвищення адміністративної й управлінської культури.

Основна частина

Результативність економічної та фінансової діяльності вітчизняних підприємства в значною мірою визначається створенням і безперервним функціонуванням такої системи управління, яка ґрунтується на гармонійній взаємодії таких елементів як: планування, облік, аналіз і контроль. Особливе місце в цій системі має бути відведено контролю як важливій функції і дієвому інструменту системи управління.

Згідно теорії менеджменту контроль розглядається як процес спостереження за об'єктом, який впроваджується для виявлення в ньому відхилень від установлених стандартів або цілей. Відхилення можуть відбуватися внаслідок настання несприятливих подій або дій. Контроль дозволяє вчасно виявити несприятливі події та здійснити втручання в процеси з метою необхідних змін, не доводячи стан підприємства до кризового, такого, що потягне істотні втрати або загрожуватиме самому існуванню бізнесу. Контроль є надійним інструментом, за допомогою якого зацікавлені користувачі можуть підвищити якість прийняття управлінських рішень.

Згідно із загальноприйнятим трактуванням контроль – це збір, обробка та аналіз інформації про фактичні результати діяльності підприємства, порівняння їх з плановими показниками, виявлення відхилень та їх причин, розробка заходів, необхідних для досягнення поставлених цілей, тому

здійснення контролю супроводжується встановленням і використанням стандартів і критеріїв [1, с. 6].

Контроль є явищем економічного життя суспільства. Він являє собою систему спостережень за процесами функціонування керованого об'єкта та перевірки його фактичного стану з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від цих рішень, усунення несприятливих явищ і, за необхідності, інформування компетентних органів про наявність проблем.

В діяльності суб'єктів господарювання, залежно від того, ким він здійснюється, поділяється на: зовнішній контроль та внутрішній. Якщо зовнішній контроль це переважно спостереження державних інституцій за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання то внутрішній контроль реалізується самими підприємствами в процесі управління.

В умовах переходу національної системи обліку до міжнародних стандартів фінансової звітності, виникає необхідність підтвердження інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємств. Для більш ефективного функціонування системи управління необхідно узагальнити вітчизняну практику функціонування внутрішнього контролю та вивчити досвід зарубіжних країн у цьому напрямку

У практиці підприємств України внутрішній контроль є однією із основних функцій управління і є системою постійного спостереження і перевірки роботи підприємства в цілях оцінки обґрунтованості і ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилення і несприятливих ситуацій, своєчасного інформування керівництва для ухвалення рішень по усуненню, зниження ризиків його діяльності і управлінню ними.

Внутрішній контроль передбачає моніторинг фінансово-господарських операцій, що здійснюються усіма підрозділами підприємства.

Метою внутрішнього контролю підприємств є встановлення достовірних даних первинних документів щодо визначення доходів, витрат і фінансових результатів; повноти і своєчасності відображення первинних даних у зведених документах та облікових регістрах; правильності ведення обліку доходів, витрат і фінансових результатів та його відповідності прийнятій обліковій політиці, достовірності відображення доходів, витрат і фінансових результатів у звітності підприємства, відповідності методики обліку доходів, витрат і фінансових результатів чинним нормативним документам України .

Основним завданням внутрішнього контролю є перевірка достовірності даних обліку і звітності, де відображена інформація про доходи, витрати і фінансові результати; виявлення факторів, які впливають на їх формування, що залежать або не залежать від організації роботи підприємства.

Предметом внутрішнього контролю є господарські процеси та операції, пов'язані з визначенням доходів, витрат і фінансових результатів, а також

відносини, що виникають при цьому всередині самого підприємства та за його межами.

Організація внутрішнього контролю залежатиме, перш за все, від правової форми підприємства, видів і масштабів діяльності здійснюваних ним, складності його організаційної структури, наявності достатніх фінансових ресурсів, доцільності охоплення контролем різних аспектів діяльності і відношення керівництва підприємства до контролю [2, с. 36].

Важливим питанням яке потребує вивчення це нормативно-правове регулювання внутрішнього контролю. Внутрішній контроль фактично здійснюється на кожному господарюючому суб'єкті, проте у нормативній базі підприємницької діяльності України відсутнє визначення як самого внутрішнього контролю підприємства, так і відповідних його елементів. Як наслідок, практичне застосування внутрішнього контролю ототожнюється з адміністративним, бухгалтерським контролем, діяльністю ревізійної комісії та ін.

Питання нормативно-правової регламентації суб'єктів внутрішнього контролю, що діють в Україні можна дослідити за допомогою системного підходу та аналізу. Проведення дослідження свідчать, що нормативна база функціонування внутрішнього контролю в Україні майже відсутня, але є ряд нормативних актів в яких питання внутрішнього контролю регулюються щодо певних організаційно-правових утворень.

Взагалі сутність поняття «внутрішній контроль» в офіційних державних актах, рекомендаціях чи нормах не передбачено. Однак це не так, так в ДСТУ 2962-94 «Організація промислового виробництва. Облік, аналіз та планування на промисловому підприємстві. Терміни та визначення» внутрішній контроль роз'яснюється як система фінансового та інших видів контролю, що передбачає наявність організаційної структури, методів і способів роботи, а також внутрішні ревізійні заходи, здійснювані керівництвом для того, щоб контрольований об'єкт функціонував ефективно та продуктивно [9].

Окрім аспекти щодо внутрішнього контроль законодавчо закріплені в Господарському Кодексі України, Законі України «Про господарські товариства», Законі України «Про акціонерні товариства».

Так Господарським кодексом України визначено, що в основу діяльності виробничого кооперативу покладено принцип контролю, для реалізації якого формується правління, спостережна рада та ревізійна комісія (п. 1, ст. 96). Правління виробничого кооперативу, відповідно до п. 2 ст. 103, скликає загальні збори членів кооперативу і контролює виконання прийнятих ними рішень та забезпечує збереження майна кооперативу. У кооперативі може утворюватися спостережна рада для контролю за діяльністю виконавчого директора кооперативного підприємства (п. 1, ст. 105). Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємства (п. 1, ст. 106) [3].

Контроль за діяльністю виконавчого органу товариства з обмеженою

відповідальністю визначено ст. 146 Цивільного кодексу України. [4. Цив кодекс]. Функції суб'єктів внутрішньогосподарського контролю акціонерних товариств визначено статтями 159 та 160 (загальні збори акціонерів та наглядова рада) [5].

Чинними нормативними документами, зокрема, Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (п. 5 ст. 8), передбачено, що підприємство самостійно розробляє систему і форми внутрішнього обліку, звітності й контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів. Відповідальність за ведення бухгалтерського та внутрішньогосподарського обліку покладається на керівника. Статтею 10 цього Закону передбачено: «... для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів та зобов'язань...» [6].

Також є ряд нормативних документів які регулюють питання внутрішнього контролю в бюджетних організаціях та установах.

У 2010 р. прийнято нову редакцію Бюджетного Кодексу України, в якій вперше розкрито на законодавчому рівні сутність внутрішнього контролю, а також: чітко визначено обов'язковість запровадження внутрішнього контролю в бюджетних установах (ч. 3 ст. 26); встановлено відповідальність керівника за організацію та здійснення внутрішнього контролю у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах (ч. 3 ст. 26); закріплено за Держаудитслужбою України повноваження здійснення контролю за станом внутрішнього контролю (ст. 113) у розпорядників бюджетних коштів при проведенні ними відповідних аудитів на рівні місцевих бюджетів.

Крім того з метою реалізації положень Бюджетного Кодексу України прийнято низку підзаконних актів та розроблено основні методологічні засади з внутрішнього контролю, а саме наказом МФУ № 995 затверджено Методичні рекомендації з організації внутрішнього контролю, якими визначено основні аспекти з організації та побудови системи внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів [7].

Крім цього відповідно до діючих нормативно-правових актів держава наділяє суб'єкти господарювання відповідними правами щодо здійснення внутрішнього регулювання своєї діяльності.

За сучасних ринкових відносин все більшого значення набувають внутрішні нормативно-правові акти, які приймають у суб'єктах господарювання і забезпечують їх організованість та дієвість в рамках визначеного державою нормативно-правового поля.

Внутрішні організаційно-управлінські акти значною мірою регулюють соціально-економічні, виробничі та трудові відносини. Тому їх найголовнішим призначенням є конкретизація загальних норм чинного законодавства і положень спеціальних законів щодо конкретного підприємства стосовно його цілей та завдань

Нормативні акти у вітчизняних підприємствах приймаються для

конкретизації загальних норм чинного законодавства, крім того вони повинні бути внутрішньо узгоджені між собою, а також відповідати положенням загальних і спеціальних законів, які займають визначальне місце в ієрархії нормативно-правових актів.

Основними нормативними актами підприємства, що регулюють питання внутрішнього контролю на підприємствах як правило це:

- Статут підприємства є установчим документом, на основі якого діє підприємство. Статут затверджується власником (власниками) майна – регламентує діяльність підприємства і набуває чинності з моменту державної реєстрації. Система внутрішнього контролю підприємства визначається його статутом, який затверджений загальними зборами власників (акціонерів). В статуті визначаються контрольні повноваження певних органів підприємства (наглядової ради, ревізійної комісії та ін.)

- Наказ про облікову політику. Обов'язок підприємства самостійно формувати облікову політику для цілей складання фінансової звітності закріплено законодавчо в п. 5 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [6]. Згідно зі ст. 1 згаданого закону та п. 3 П(С)БО 1 облікова політика є сукупністю принципів, методів і процедур, які використовує підприємство для складання та подання фінансової звітності. В наказі про облікову політику зазначають контрольні процедури по відношенню до певних видів облікових процесів.

Облікова політика є основним документом, який регламентує способи і форми облікового процесу в економічному суб'єкті, здатним реально гарантувати контроль над порядком ведення бухгалтерського і податкового обліку з урахуванням договірних зобов'язань і свідчити про функціонування системи внутрішнього контролю ведення обліку. Між облікової політики та внутрішнім контролем існує як пряма, так і зворотна зв'язок. Внутрішній контроль сприяє вдосконаленню способів відображення фактів господарського життя і їх економічну доцільність при формуванні облікової політики. Регламенти системи внутрішнього контролю зазначаються в рамках облікової політики економічного суб'єкта, яка може стати потужним засобом для усунення загроз виникнення банкрутства. Це відноситься, перш за все, до середніх і великим економічним суб'єктам зі складною організаційною структурою [8, с. 102]. Розкриття в обліковій політиці інформації про підсистеми цілісної системи обліку дає змогу впевнитися в різноплановості об'єктів внутрішнього контролю, інтеграційному характері його цільових установок, функцій і завдань та на такому підґрунті побудувати концептуальну модель функціонування внутрішнього контролю в системі управління вітчизняного підприємства

- Положення про наглядову раду Наглядова рада компанії у формі акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів та в межах своєї компетенції контролює та регулює діяльність виконавчого органу. Відповідно наглядова рада є органом управління акціонерного товариства, уповноваженого представляти інтереси акціонерів у період між

проведенням загальних зборів, а також регулювати й контролювати діяльність правління. Відповідно до законодавства, в акціонерних товариствах, де кількість акціонерів – власників простих акцій – становить 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві, де налічується 9 і менше акціонерів – власників простих акцій, у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами. Функціональне призначення наглядової ради як органу управління акціонерного товариства пов'язується з необхідністю здійснення контролю за діяльністю правління. Наглядова рада є органом товариства, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та законом, контролює та регулює діяльність правління. Як правило наглядова рада в товариствах здійснює контрольну, представницьку та регуляторну функцію.

- Положення про ревізійну комісію. Ревізійна комісія – це орган контролю, створений спеціально для перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації. Відповідно до ст. 63 Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.91 р. № 1576-XII ревізійна комісія здійснює безпосередній контроль за діяльністю підприємства.

Дані щодо створення ревізійної комісії та кількості її членів мають бути зафіксовані в статуті підприємства. Крім того, на загальних зборах учасники товариства можуть прийняти положення про ревізійну комісію, зазначивши в ньому детальний порядок її створення, повноваження членів тощо. Державній реєстрації таке положення не підлягає, оскільки воно не вважається установчим документом. Ревізійна комісія здійснює свою діяльність шляхом проведення планових та позапланових перевірок, а також службових розслідувань по фактах виявлених порушень. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам або акціонерам чи власникам в залежності від специфіки підприємства. На практиці зазвичай де не функціонує ревізійна комісія контрольні функції обліку та перевірки лягають повністю на бухгалтерію підприємства на чолі з головним бухгалтером.

- Наказ про призначення постійно діючої інвентаризаційної комісії (Наказ про призначення робочої інвентаризаційної комісії, Наказ про проведення інвентаризації) Підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № № 996-XIV [6].

- Положення про структурний підрозділ. Внутрішній нормативний документ, на основі якого організують повсякденну діяльність структурного підрозділу, оцінюють результати роботи. Розробляє керівник підрозділу або робоча група спеціалістів у галузі управління, трудового права та відповідного напрямку діяльності підприємства

- Посадова інструкція Нормативний документ, в якому визначено

функції, права та обов'язки працівника підприємства (організації чи установи). На основі посадової інструкції розробляють трудовий договір (трудоий контракт) з працівником.

- Правила внутрішнього розпорядку підприємства. Закріплюється певний режим праці, правила поведінки працівників підприємства, їх права та обов'язки та набуває чинності з моменту затвердження вищими органами управління підприємства.

Сьогодні, на жаль, правове забезпечення щодо законності в сфері внутрішнього регулювання відносин у підприємствах ведеться неналежним чином. Слід зауважити, що статут, а іноді ще правила внутрішнього розпорядку підприємств є одними з небагатьох внутрішніх нормативних актів, які використовуються в практиці, а інші, хоча вони є не менш важливими для ефективної роботи підприємств, взагалі відсутні.

Відсутність єдиного нормативного акту, що регулює внутрішній контроль підприємств не забезпечує дотримання єдності організаційних і методичних підходів

Узагальнюючи вище викладене можна дійти висновку, що діяльність господарюючих суб'єктів буде ефективною за умови, якщо суб'єкти внутрішнього контролю керуватимуться нормами відповідних загальнодержавних правових актів, які є базою для формування внутрішніх організаційно-управлінських актів підприємств.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що система внутрішнього контролю підприємства включає відповідні суб'єкти контролю, які наділені функціональними обов'язками та правами і діють в рамках чинного законодавства України та внутрішніх організаційно-управлінських актів. Ефективність виконання всіх функцій та завдань внутрішнього контролю на підприємстві забезпечуватиметься за умови розподілу обов'язків та усунення дублювання працівником виконанням одночасно обліку та контролю однотипових за економічним значенням господарських процесів.

Разом з тип для подальшого розвитку та вдосконалення системи внутрішнього контролю цікавим є міжнародний досвід. Дослідження особливостей внутрішнього контролю зарубіжних країн набуває актуальності та передбачає можливість впровадження його окремих положень у вітчизняну практику

Основним і всеохоплюючим терміном для всіх стандартів та законів в міжнародній практиці контролю є термін «*audit*» (або «*auditing*») як процес проведення аудиту і який перекладають також як «аудит»). Що стосується терміна «контроль» («*control*»), то в основному застосовують поняття «внутрішній контроль» («*internal control*»), «контроль якості» («*quality control*»), «парламентський контроль» («*parliamentary control*»).

В міжнародній практиці, поняття «внутрішній контроль» («*internal control*») вживається в значенні «система внутрішнього контролю», яка охоплює всю організацію і має багато складових, а «внутрішній аудит»

(«*internal audit*») в основному стосується і передбачає наявність підрозділу внутрішнього аудиту (*Internal audit unit*) [10, с. 33].

Процес інтеграції України в міжнародну спільноту супроводжується прийняттям міжнародних правових документів, впровадженням міжнародних стандартів, узгодженням національного та міжнародного законодавства, використанням кращої світової практики. Такі процеси відбуваються також у сфері контролю. Однак ці процеси непрості та неоднозначні. Всі країни мають власні проблеми, типові саме для них, тож підходи до аудиту та контролю відрізняються. Водночас світова спільнота ставить амбіційні завдання — впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, аудиту; розвиток національних підходів до аудиту та контролю; допомога всім органам, що виконують контроль та аудит [10 с. 29].

З цією метою необхідно розглянути ряд міжнародних нормативних документів та стандартів у сфері внутрішнього контролю.

Найбільш істотні із міжнародних нормативних документів щодо внутрішнього контролю містяться в *Sarbanes-Oxley Act*, а також *COSO Report i Turnbull Report*. Закон Сарбейнса-Окслі (*Sarbanes-Oxley Act*) являє собою законодавчий акт про цінні папери, прийнятий в США в 2002 р. Він визначає ряд важливих питань, що мають першочергове значення для компаній, які розміщують свої акції на фондових ринках (публічних компаній), незалежно від того, утворені вони в США або в інших країнах. Закон передбачає значне підвищення відповідальності топ-менеджерів за стан системи внутрішнього контролю і достовірність фінансової звітності [14].

Відповідно до ст. 906 *Sarbanes-Oxley Act*, компанії, які бажають розмістити свої акції або взяти кредит на міжнародних ринках, повинні створити відповідну систему внутрішнього контролю. Функції такої системи можуть виконувати відповідні служби внутрішнього аудиту.

Так, відповідно до вимог Закону *Sarbanes-Oxley Act* та інших нормативних документів, випущених або схвалених Комісією з цінних паперів і бірж США (*SEC*) або Радою з нагляду за звітністю компаній (*PCAOB*), а саме згідно п. 404 «Оцінка керівництвом системи внутрішнього контролю» Закону керівництво компанії має щорічно проводити оцінку ефективності внутрішнього контролю за процесом складання фінансової звітності, звітувати про результати оцінки та залучати незалежних аудиторів для проведення аудиту оцінки. Система внутрішнього контролю повинна відповідати стандартам COSO – Комітету спонсорських організацій Комісії Тредуея. Ці вимоги поширюються на компанії, які мають акції або боргові цінні папери, зареєстровані в Комісії США з цінних паперів і бірж відповідно до Закону 1934 року про фондових біржах, і акції яких торгуються на американських фондових біржах.

Аналогічні вимоги висуваються якщо компанія розміщує свої акції на Лондонській біржі та ряді Європейських бірж. Українські підприємства уже давно мають значний інтерес до первинного випуску акцій і облігацій і на фондовому ринку Великобританії. Для проведення емісії та включення в

лістинг Лондонської фондової біржі українська компанія-емітент має відповідати ряду вимог в сфері корпоративного управління і внутрішнього контролю.

Ці вимоги сформульовані також в Об'єднаному кодексі корпоративного управління (*Combined Code of Corporate Governance*) у вигляді принципів кращої практики, яким повинна задовольняти компанія. Щорічно в складі річного звіту компанія-емітент розкриває відповідність вимогам Кодексу.

В кінці ХХ століття потреби в зниженні ризику інвесторів, що здійснюють вкладення в корпоративні фінансові активи, призвели до того, що в 1985 р. США за участю і на кошти п'яти професійних організацій: Американського інституту сертифікованих громадських бухгалтерів – АІСРА (*American Institute of Certified Public Accountants*); Американської Асоціації з обліку і звітності – ААА (*American Accounting Association*); Інституту фінансових керуючих – ФЕІ (*Financial Executives Institute*); Інституту внутрішніх аудиторів – ІА (*Institute of Internal Auditors*); Інституту управлінського обліку – ІМА (*Institute of Management Accountants*), була створена національна комісія по боротьбі з недостовірною фінансовою звітністю, відома під назвою свого першого голови Джеймса С. Тредуей (*James C. Treadway*) як Комісія Тредуей.

Результат роботи цієї комісії був представлений громадськості в 1992 року під назвою «Інтегрована концепція внутрішнього контролю» (*Internal Control – Integrated Framework*), яку прийнято називати по найменуванню комітету-організатора – Комітету спонсорських організацій Комісії Тредуей (*Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – COSO*) – концепцією *COSO*, моделлю *COSO* або просто *COSO* [11].

Модель *COSO* була особливо важлива тим, що акцент у ній був зроблений на відповідальності керівництва підприємства за стан внутрішнього контролю.

Згідно *COSO* внутрішній контроль – це процес, який здійснюється вищим органом підприємства, що визначає його політику (наприклад, радою директорів, який представляє власників компанії), його управлінським персоналом вищого рівня (менеджментом) і всіма іншими співробітниками, який в достатній і виправдану мірою забезпечує досягнення підприємством наступних цілей:

Модель *COSO* визначає внутрішній контроль організації як процес, здійснюваний радою директорів, топ-менеджментом і іншим персоналом організації, призначений для забезпечення «розумної впевненості» щодо досягнення цілей в наступних категоріях:

- ефективність і продуктивність операцій;
- надійність фінансової звітності;
- дотримання законів і правил.

Модель *COSO* внутрішнього контролю включає в себе поняття:

- внутрішній контроль являє собою процес. Це засіб для досягнення мети, а не самоціль;

- внутрішній контроль залежить від людей. Він являє собою не тільки політики керівництва і форми, а й людей на всіх рівнях компанії;
- внутрішній контроль може забезпечити керівництву і раді директорів компанії лише достатню впевненість, але не абсолютні гарантії;
- внутрішній контроль спрямований на досягнення цілей в одній або декількох окремих, але пересічних категоріях.

Суть моделі COSO можна висловити так: ви керуєте тоді, коли ризик оцінений і керований.

Елементи внутрішнього контролю відповідно до системи COSO включають

- 1) середовище контролю;
- 2) оцінку ризику;
- 3) заходи контролю;
- 4) збір і аналіз інформації, а також передачу її за призначенням;
- 5) моніторинг і виправлення помилок [11].

На міжнародному рівні одну з головних ролей в розробці уніфікованих норм організації та методології здійснення внутрішнього контролю публічного сектору відіграє Міжнародна організація вищих органів державного аудиту (International Organization of Supreme Audit Institutions (*INTOSAI*)), яку було створено в 1953 р. на 1-му конгресі *INTOSAI*, що проводився на Кубі. *INTOSAI* є автономною, незалежною й неполітичною організацією, що отримала спеціальний консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді (*ECOSOC*) при Організації Об'єднаних Націй (ООН). Згідно із статусом [12], *INTOSAI* у своїй діяльності має сприяти належному урядуванню шляхом заохочення вищих органів аудиту допомагати урядам покращувати діяльність, підвищувати її прозорість, забезпечувати підзвітність, боротися з корупцією, стимулювати довіру суспільства, сприяти її сучасна діяльність *INTOSAI* здійснюється під гаслом «*Experientia mutua omnibus prodest*» («Спільний досвід на користь всім») [12].

Нашу державу в складі *INTOSAI* з 1998 р. репрезентує Рахункова палата України, яка створена та функціонує відповідно до прийнятої в 1996 р. Конституції України, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про Рахункову палату» (від 02.07.2015 р.), інших нормативно-правових актів України.

Міжнародні стандарти *INTOSAI* розміщено на сайті www.issai.org [12], де з наданням загального доступу подано більш як 80 офіційних стандартів і керівних принципів *INTOSAI*. Вони є результатом майже 50-річної роботи провідних вищих аудиторських органів країн-членів цієї організації. В своїй роботі їх використовують вищі аудиторські органи майже 180 країн світу. Роботу щодо підтримки стандартів організовує Комітет *INTOSAI* з професійних стандартів (*Professional Standard Committee – PSC*).

За кожним із шести напрямів закріплено відповідний підкомітет (фінансовий аудит; аудит відповідності; аудит діяльності; внутрішній контроль; фінансова звітність; прозорість, відповідальність та підзвітність).

Ряд організацій України є членом кількох підкомітетів і бере участь у створенні нових стандартів *ISSAI*, обговоренні проектів, надає пропозиції щодо вдосконалення існуючих стандартів. Стандарти *INTOSAI* є насамперед уособленням кращої світової практики, яку потрібно прагнути досягти. Вони не мають нормативного характеру і не є обов'язковими для виконання, що підкреслюється в кожному стандарті. Ці документи не містять таких слів, як «аудитор повинен» або «має бути» (на відміну від стандартів *IFAC*). Натомість у них вживаються слова «можливо», «доцільно» та ін. Такий підхід є зрозумілим, адже це зроблено з поваги до національних особливостей кожної країни – члена *INTOSAI* (їх близько 180).

Стандарти *INTOSAI* дають трактування ряду термінів, пов'язаних із внутрішнім контролем:

Control – Контроль – будь-яка дія, виконана керівництвом, правлінням та іншими учасниками, щодо управління ризиком і збільшення вірогідності, що встановлені цілі та завдання будуть досягнуті. Керівництво планує, організовує й направляє виконання дій, достатніх для забезпечення раціональної гарантії, що завдання та цілі будуть досягнуті (ІА). «Суміжні» терміни в цій сфері: «*governance*» – «керівництво» та «*management*» – «управління».

Internal control – Внутрішній контроль – інтегрований процес, який здійснюється керівництвом об'єкта та персоналом і створюється щодо ризиків і забезпечення раціональної гарантії того, що у виконанні місії об'єкта було досягнуто такі загальні цілі: діяльність проводилась належно, етично, економно, ефективно та результативно, виконувалися зобов'язання щодо відповідальності, було дотримано відповідні закони та регуляторні акти, а також ресурси було захищено від втрат, неправильного використання і пошкодження.

Internal Control System (or Process, or Architecture) – система внутрішнього контролю (або процес, або архітектура) – синонім для внутрішнього контролю що застосовується в об'єкта (COSO) [11].

Серед міжнародних документів, у яких закріплюються принципи фінансового контролю доцільно виділити Лімську декларацію керівних принципів фінансового контролю [13] (далі Лімська декларація), що прийнята у 1977 році Міжнародною організацією вищих органів державного фінансового контролю (*INTOSAI*). Саме в ній вперше відображені основоположні принципи фінансового контролю, що створені на основі багаторічного досвіду світового співтовариства Міжнародною організацією вищих органів державного фінансового контролю (*INTOSAI*).

Незважаючи на назву міжнародного документа, окремої статті, у якій би закріплювалися принципи фінансового контролю, Лімська декларація не містить, і їх різновиди можливо визначити лише з аналізу відповідних норм.

У Лімській Декларації підкреслено, що організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими ресурсами, так як таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. У

преамбулі Лімської Декларації йдеться: «Наявність такого органу тим більше необхідно, так як державна-діяльність все більшого поширення набуває на соціальну та економічну область і тим самим держава переступає традиційні рамки державних фінансових дій» [13]. Принциповість, даного документа виражена в тому, що в рівній мірі враховуються відмінності в системах фінансового контролю, місце фінансового контролю в окремих країнах.

Відповідно до ст. 1 Лімської Декларації: *контроль* – це не самоціль, а невід'ємна частина загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин, що розкриває допущені відхилення від прийнятих стандартів і мали місце порушення принципів законності; ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на більш ранній стадії, з тим щоб мати можливість прийняти відповідні коригувальні заходи, а в необхідних випадках – притягти винних до відповідальності, стягнути завдані державі збитки і в той же час розробити і здійснити заходи, спрямовані на запобігання виникненню подібних порушень в подальшому. Також підкреслена в п. 3 ст. 15 Лімської Декларації важливість вивчення та врахування міжнародного досвіду, розвитку уніфікованої технології державного фінансового контролю на базі порівняльного законодавства [13].

Міжнародні стандарти аудиту (*МСА – ISA*), що видає Міжнародна Рада зі стандартів аудиту та надання гарантій (*International Auditing and Assurance Standards Board, IAASB*) Міжнародної федерації бухгалтерів (*IFAC*).

Міжнародні стандарти аудиту — документи, що формулюють єдині базові, загальні вимоги до діяльності аудитора, при дотриманні яких забезпечується відповідний рівень якості аудиту та супутніх йому послуг. Дотримання аудитором стандартів аудиту служить критерієм для оцінювання якості аудиторських послуг. Також Міжнародні стандарти аудиту сприяють впровадженню в аудиторську практику нових наукових досягнень, підвищенню кваліфікаційного рівня аудитора, гармонізації національних правил та нормативних документів у галузі аудиту з метою надання високоякісних послуг для всієї світової спільноти, вирішенню спірних питань між аудитором та клієнтом, встановленню рівня відповідальності аудитора, підвищенню суспільного іміджу професії аудитора, забезпеченню зв'язку між окремими елементами та процесами під час аудиту, усуненню зайвого контролю з боку держави, допомогу користувачам у розуміння аудиту [16].

МСА [16] видаються Міжнародною федерацією бухгалтерів через Раду з Міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості. В Україні Рішенням Аудиторської палати України від 30.11.2006 року встановлено обов'язкове застосування суб'єктами аудиторської діяльності Міжнародних стандартів аудиту, в якості Національних стандартів, починаючи з 1 січня 2007 року. Згідно з МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» основною метою аудиту фінансової звітності є підвищення ступеня довіри до такої звітності з боку її користувачів. Її досягають через висловлення аудитором думки про те, чи подана фінансова звітність є достовірною в усіх суттєвих

аспектах, або чи надає вона правдиву та достовірну інформацію, чи підготовлена відповідно до застосованої концептуальної основи фінансової звітності.

Висновки

Важливим питанням є розробка власної нормативно-правової бази функціонування внутрішнього контролю, при цьому слід орієнтуватися на міжнародний досвід. Водночас при створенні національної нормативно-правової бази з регулювання внутрішнього контролю необхідно враховувати специфіку національної економіки, а також вітчизняні традиції у сфері управління підприємством. З огляду на це основні засади створення й функціонування внутрішнього контролю мають бути закріплені в окремому законодавчому – акті.

Список використаних джерел

1. Каменська Т. О., Редько О. Ю. Внутрішній контроль і аудит в управлінні : практ. посіб. Наук. шк. аудиту, Нац. Центр Обліку та Аудиту. К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. 375 с.

2. Бойко Р., Чік М. Внутрішній контроль операційної діяльності на підприємствах будівельної галузі. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 10. С. 35–42.

3. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.04.2021).

4. Цивільний кодекс України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435?an=843031> (дата звернення: 10.04.2021).

5. Про акціонерні товариства : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

7. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920#Text> (дата звернення: 10.04.2021).

8. Пономаренко А. А. Взаимосвязь внутреннего контроля и учетной политики. *Молодой ученый*. 2014. № 4.2(63.2). С. 102–105.

9. ДСТУ 2962-94. Організація промислового виробництва. Облік, аналіз та планування на промисловому підприємстві. Терміни та визначення. Вид. офіц. Київ, 1995. 52 с.

10. Ніконова О. Міжнародні стандарти INTOSAI: основні положення, аудиторські підходи, термінологія. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 2. С. 29–35.

11 Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission
URL: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx> (дата звернення: 10.04.2021).

12. **INTOSAI** – International Organization of Supreme Audit Institutions
URL: <https://www.intosai.org/ru/> (дата звернення: 10.04.2021).

13. *Лімська декларація керівних принципів державного аудиту* :
IX Конференція Міжнародної організації вищих контрольних органів від 1 січня 1977 року. ІНТОСАІ. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/604_001
(дата звернення: 10.04.2021).

14. Закон Сарбейнса-Оксли. URL: http://mer-acq.com/EY_Sarbanes.pdf
(дата звернення: 10.04.2021).

15. Обушна Н. Міжнародні стандарти INTOSAI як інструмент підвищення ефективності аудиту в системі публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2(51). Ч. 2. С. 229–240.

16. Міжнародні стандарти аудиту. URL :
<https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-auditu?fbclid=IwAR3PCFlqK2h2JWГ>
(дата звернення: 10.04.2021).

17. Financial Executives International. URL:
<http://www.financialexecutives.org/KenticoCMS/Communities/Chapters.aspx#a xzz3V7Jv3tNW> (дата звернення: 10.04.2021).

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Светлана Данилкова

ОСНОВНЫЕ ЗВЕНЬЯ В ЦЕПИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА: ИДЕНТИФИКАЦИЯ, СОСТАВ, СРАВНЕНИЕ, РАЗВИТИЕ

Введение

В связи с упразднением Указа Президента Республики Беларусь «О ведомственном контроле» субъекты предпринимательской деятельности, в том числе с долей государственной формы собственности, вынуждены развивать иные формы контроля, позволяющие удовлетворять информационные потребности менеджмента и собственников имущества организаций. Следовательно, в Республике Беларусь сложилась ситуация обуславливающая развитие внутреннего аудита как науки, а также идентификации его основных звеньев: объекта, субъекта, предмета и т.д.

Основная часть

Реформирование контрольной деятельности в Республике Беларусь обусловило потребность в развитии внутреннего аудита, удовлетворяющего интересы руководства, собственников имущества и общества в целом. Наличие большого количества публикаций в экономической литературе требует идентификации внутреннего аудита как науки и как вида практической деятельности. Для достижения поставленной цели следует изучить основные звенья внутреннего аудита. Решению данного вопроса способствует определение функций внутреннего аудита, объекта и субъекта, предмета, а также раскрытия их содержания.

Проблема научного обоснования компонентов внутреннего аудита обусловлена наличием различных точек зрения, которые не дают целостного представления о внутреннем аудите как предмете научного познания, а, следовательно, не позволяют четко, единообразно трактовать его дефиницию. Со стороны собственников организации внутренний аудит выступает по отношению к системе внутреннего контроля как форма аудита, так как независим от руководства организации и дает оценку эффективности деятельности персонала (институциональный и функциональный контроль). Со стороны внешнего аудита внутренний аудит рассматривается как форма внутреннего контроля, созданная в рамках субъекта, обеспечивающая сохранность активов, подотчетная ему. Автор считает, что внутренний аудит имеет двойственную природу: с одной стороны, он выступает как форма внутреннего контроля, а с другой – формой аудита, которой присущи ряд требований, принципов, функций, выполнение которых носит обязательный характер [1].

В российской и украинской экономической литературе существует множество точек зрения относительно содержания основных элементов

внутреннего аудита. Большинство авторов определяют основные функции внутреннего аудита. Так, Соколов Б.Н. выделяет следующие функции внутреннего аудита: контрольные, информационно-аналитические, методологические; консультационные [2]. Хахонова Н.Н. и Щербакова Е.П. [3] проявляют с Соколовым Б.Н. солидарность. Демьяненко Т.Е. дополняет функции внутреннего аудита: защитной и координационной [4]. Полисюк Г.Б. и Чистопашина С.С. считают необходимым дополнить функции внутреннего аудита не поясняя их содержания: профилактической и прогностической [5]. Суворова С.П., Ханенко М.Е. [6] выделяют функции: упорядочивающую и коммуникативную, что повторяет содержание информационной функции. Галустов В.У. [7] выделяет следующие функции внутреннего аудита: контрольные, аналитические, консалтинговые, организационные. По мнению автора, консалтинговые и консультационные функции, идентифицированные предыдущими учеными тождественны. Чернов А.Ю. [8] относит к функциям внутреннего аудита в том числе ревизионную и контрольную функции, как считает автор по своему содержанию они дублируют друг друга. По результатам проведенного исследования автор считает, что внутренний аудит выполняет множество функций, включающих вопросы диагностики бизнеса субъекта хозяйствования, оценки деятельности организации и перспектив развития, взаимодействия с руководством, собственниками, иными подразделениями организации, контрагентами и др. Однако зачастую содержание некоторых функций дублируется, несмотря на различные наименования, например, защитная функция по своему содержанию больше схожа с контрольной функцией, так как обеспечение сохранности активов, проверка законности, эффективности и целесообразности деятельности позволяет оценить эффективность существующей системы внутреннего контроля организации, т.е. как должностные лица выполняют должностные обязанности в соответствии с утвержденными стандартами, правилами, регламентами. По мнению автора, данный перечень функций внутреннего аудита весьма ограничен и не позволяет раскрыть его сущность и содержание. Другие ученые систематизировали различные точки зрения и расширили перечень основных функций внутреннего аудита. Так, Гуцаленко Л. В. и Яровая А.О. [9] приводят авторский перечень функций внутреннего аудита и раскрывают их содержание: верификации, оценки, контрольная, регулирующая, аналитическая, прогностическая, планирования, принятия решений (проектно-методическая), координационная, консультационная, стратегическая (мониторинга), информационная, правовой защиты (защитная), прямой и обратной связи. По мнению автора, функции информационная и прямой и обратной связи целесообразно интерпретировать как коммуникативную функцию, сущность которой заключается в налаженных информационных потоках между внутренними аудиторскими менеджерами, руководством организации и собственниками.

Вместе с тем, автор полагает, что данный перечень не является исчерпывающим и может быть дополнен.

Наряду с представленными взглядами иные ученые Рогоуленко Т. М. [10], Алборов Р. А. [11], Романова И.Б. [12], Резниченко С. М. [13], Шеремет А.Д., Суйц В.П. [14], Зырянова Т.В., Терехова О.Е. [15] и другие к функциям внутреннего аудита относят проверку систем бухгалтерского учёта и внутреннего контроля, соблюдения законов и других нормативных актов, а также требований руководства и собственников, расследования отдельных случаев, разработку и представление предложений по устранению выявленных недостатков и рекомендаций по повышению эффективности управления. По мнению автора, данные функции обуславливают внутренний аудит как практическую деятельность, но не как предмет научных знаний и не позволяют обосновать его роль, значение и сущность.

Следует отметить, что в экономической литературе присутствует мнение, что функции внутреннего аудита следует подразделять не только на функции внутреннего аудита, но и на функции службы внутреннего аудита (внутреннего аудитора). Представителями данного подхода являются Шеремет А.Д., Суйц В.П. [14], Зырянова Т.В., Терехова О.Е. [15], Парамонова Л.А. [16], Максименко Ю.Л. [17], Блинова Т.В., Василицкая В.А. [18], Макаренко Е.Н. [19], которые к функциям внутренних аудиторов относят проверку систем контроля в целях выработки политики компании в рамках законодательства; оценку экономичности и эффективности операций компании; проверку уровней достижений программных целей; подтверждение точности информации, используемой руководством при принятии решений. Однако, автор полагает, что приведенный перечень функций внутренних аудиторов определяет направления их деятельности и отличается от функций внутреннего аудита детализацией объектов изучения, конкретными действиями, пользователями информации, что не позволяет четко провести разграничения и установить их предметную область.

По результатам проведенного исследования возникает потребность в разграничении функций внутреннего аудита как науки и как вида практической деятельности, а также функций службы внутреннего аудита (внутреннего аудитора). С этой целью автор предлагает критерии идентификации функций:

1) внутреннего аудита как науки присущи лаконичность формулировки, внешнее проявление каких-либо существенных свойств по которым можно оценить возможность участия в решении вопросов;

2) внутреннего аудита как вида практической деятельности указывающих на целенаправленную осознанную активность группы людей по освоению и преобразованию действительности;

3) службы внутреннего аудита (внутреннего аудитора) – это перечень обязанностей работников конкретного подразделения, подлежащих исполнению.

Таким образом, используя данные критерии, автор распределил функции внутреннего аудита как науки и как вида практической деятельности и представил результаты в таблице 4.2.

Таблица 4.2

Система функций во внутреннем аудите

Авторы	Функции внутреннего аудита		Функции службы внутреннего аудита (внутреннего аудитора)
	как науки	как вида практической деятельности	
1. Суворова С.П., Ханенко М.Е. [6, с. 56]	+	—	—
2. Макальская А.К. [20, с. 21–22]	—	—	+
3. Шеремет А.Д., Суйц В.П. [14]	—	+	+
4. Зырянова Т.В., Терехова О.Е. [15]			
5. Соколов Б.Н. [2]	+	—	—
6. Хахонова Н.Н., Щербакова Е.П. [3]			
7. Галустов В.У. [7]	+	—	—
8. Рогуленко Т. [10, с. 574–575]	—	+	—
9. Полисюк Г.Б., Чистопашина С.С. [5]	+	—	—
10. Алборов Р.А. [11]	—	+	—
11. Новосельцев А.А. [21]	—	+	—
12. Гуцаленко Л.В., Яровая А.О. [9]	+	—	—
13. Чернов А.Ю. [8]	+	—	—
14. Резниченко С.М., Сафонова М.Ф., Швырева О.И. [13, с. 125–127]	—	+	—
15. Бунина А.В., Зарочинцева Ю.В. [22]	—	+	—
16. Парамонова Л.А. [16, с. 184–189]	—	—	+
17. Дьяконова О.С. и др. [23, с. 21–22]	—	+	—
18. Максименко Ю.Л. [17, с. 153]	—	—	+
19. Демьяненко Т.Е. [4, с. 126]	+	—	—
20. Блинова Т.В., Василицкая В.А. [18, с. 182]	—	—	+
21. Никифорова Е.В., Шумилова И.В. [24, с. 8]	—	+	—
22. Макаренко Е.Н. [19, с. 30]	—	—	+
23. Романова И.Б. [12, с. 115–116]	—	+	—

Источник: составлено автором

Не умоляя значимости результатов исследований ученых представленных в таблице 1 автор считает необходимым дополнить реестр функций внутреннего аудита как объекта научных знаний, а именно:

- оперативная – сущность, которой заключается в тщательном исследовании текущего состояния объекта внутреннего аудита, своевременном установлении негативных фактов, отклонений;

• диагностическая – позволяет реально оценить состояние организации, ее перспективы развития, то есть внутренний аудит выступает как рентген бизнеса;

• ориентирующая – указывает, на что следует направить внимание, усилия должностных лиц и сотрудников организации, чтобы не допускать возникновения негативных последствий;

• корректирующая – подразумевает, что на основе выявленных отклонений необходимо разрабатывать рекомендации по устранению недостатков и тем самым корректировать действия должностных лиц;

• педагогическая – заключается в обучении сотрудников организации, проведении семинаров, курсов, реализация образовательных программ.

По мнению автора, не менее важной проблемой, требующей изучения, является вопрос идентификации ключевых звеньев внутреннего аудита как объект и субъект.

Однако, первоначально следует определить содержание термина «объект». Так, согласно Энциклопедии эпистемологии и философии науки объект (позднелат. *objectum* – предмет; от лат. *objicere* – бросаю вперед, противопоставляю) — то, на что направлена активность (реальная и познавательная) субъекта. Объектом может быть физическая вещь, существующая в пространстве и времени, объективно реальная ситуация [25].

В международной практике присутствуют критерии для включения объекта во «вселенную аудита», предложенные Д. МакНэйми и Дж. М. Сэлимом:

- объект должен содействовать достижению целей организации;
- объект должен оказывать существенное влияние на деятельность организации;
- величина возможных убытков, связанных с объектом, должна быть больше, чем сумма затрат на поддержание системы внутреннего контроля данного объекта и стоимости аудита данного объекта [26].

В настоящее время существуют различные подходы к идентификации объектов внутреннего аудита. Ряд российских ученых, исходя из рассмотренных критериев, конкретизируют объекты внутреннего аудита.

Кирсанова Ю.В. считает, что объектами внутреннего аудита выступают деятельность правления, целевое использование средств, соответствие первичных документов всем требованиям законодательства [27, с. 12].

По мнению Величко С.В. объектами внутреннего аудита являются хозяйственные операции, использование ресурсов, состояние учета и внутреннего контроля [28, с. 50].

Парушина Н.В., Суворова С.П. определяют, что объекты исследования непосредственно связаны с текущим обеспечением сохранности имущества, контролем эффективности использования ресурсов и внутренней отчетностью [29, с. 19].

Так, Мамушкина Н.В. считает, что к объектам внутреннего аудита относятся хозяйственные операции, использование ресурсов, состояние учета, отчетности и хозяйственного контроля, а также проверка на соответствие установленной учетной политике и общеметодологическим положениям [30]. По мнению автора, данная точка зрения ограничивает внутренний аудит рамками данных бухгалтерского учета и контроля и обуславливает назначение внутреннего аудита как установление реальности элементов бухгалтерского учета и отчетности, сохранности активов, рациональное использование ресурсов, что характерно первоначальному этапу становления внутреннего аудита.

Однако существуют иные мнения по данному вопросу. Так, Немченко В.В., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. к объектам внутреннего аудита относят циклы деятельности предприятия закупки, продажи, инвестиции и другие [31, с. 19].

Мултановская Т.В., Воинова Т.С. определяют объекты внутреннего аудита процессы корпоративного управления, процессы управления рисками, систему внутреннего контроля [32, с. 57].

Зырянова Т.В., Терехова О.Е. считают, что основные объекты внутреннего аудита – это решение отдельных функциональных задач управления, разработка и проверка информационных систем предприятия. Объекты внутреннего аудита могут быть различными в зависимости от особенностей экономического субъекта и требований его руководства и (или) собственников [15, с. 21]. Автор считает, что определение объектов внутреннего аудита исходя из требований руководства и собственников некорректно, так как каждый из них преследует свои интересы, и они могут не совпадать.

По мнению Фурмановой Н.В. объектами внутреннего аудита являются бухгалтерия, планово-экономическая, финансовая, и другие функциональные службы организаций [33, с. 1491]. По мнению автора, данная точка зрения ограничивает объекты внутреннего аудита лишь структурными подразделениями, что не позволяет оценить эффективность принятых управленческих решений, организацию бизнес-процессов.

Полисюк Г.Б. и Чистопашина С.С. к объектам внутреннего аудита относят:

- организация и ведение бухгалтерского учета;
- достоверность составления и предоставления отчетности;
- состояние, использование и сохранность имущества;
- обеспеченность фирмы собственными средствами;
- финансовая устойчивость предприятия;
- платежеспособность;
- система управления предприятием;
- качество работы подразделений предприятия;
- налогообложение и исполнительская дисциплина;

- планирование и состояние внутривладельческого контроля;
- нормирование и стимулирование;
- организация и технология производства;
- хозяйственные процессы;
- проектно-сметная документация и т.п. [5].

По мнению автора, представленные объекты не систематизированы, представляют перечень направлений внутреннего аудита, показателей финансового состояния организации и документы.

Согласно Положения о порядке проведения внутреннего аудита в организациях потребительской кооперации, утв. постановлением Правления Белкоопсоюза от 28.02.2018 г., № 52 объектами внутреннего аудита выступают отдельные или общие взаимосвязанные экономические, организационные, информационные, иные аспекты деятельности организаций потребительской кооперации, обособленных структурных подразделений (филиалов) или их деятельность в целом [34]. Автор считает, что данный подход не конкретизирует объекты внутреннего аудита, а представляет их как отдельные элементы деятельности или всю деятельность подведомственных Белкоопсоюзу организаций.

Хорохордин Н.Н. полагает, что под объектом внутреннего аудита могут пониматься конкретная организационная единица (склад, касса), бизнес-процесс, продукт или услуга, предлагаемые организацией, система обработки данных, счета и операции бухгалтерского учета [35].

По мнению Сметанко А.В. к объектам внутреннего аудита следует относить финансово-хозяйственную деятельность как систему бухгалтерского учета и систему внутреннего контроля, систему корпоративного управления, бизнес-процессы, бизнес-операции и др. [36, с. 83–84].

По мнению автора, анализ экономической литературы свидетельствует о наличии разных точек зрения относительно объектов внутреннего аудита и их группировки:

- учетный подход, авторы данной точки зрения считают, что объектами внутреннего аудита являются активы, собственный капитал, обязательства, имущество все то, что отражено на счетах бухгалтерского учета (Мамушкина Н.В., Фурманова Н.В., Кирсанова Ю.В., Величко С.В., Парушина Н.В., Суворова С.П.). Данный подход направлен на обеспечение сохранности имущества, рациональное использование средств и ресурсов, повышение платежеспособности организации. Может быть применен в малых организациях и (или) дочерних структурах;

- процессный подход наиболее распространен на практике и объектами внутреннего аудита выступают бизнес-процессы организации (Зырянова Т.В., Терехова О.Е., Немченко В.В., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В., Мултановская Т.В., Воинова Т.С.). Здесь обращено внимание на оценку существующих бизнес-процессов и повышение их эффективности,

управление рисками: их прогнозирование и нивелирование. Наиболее целесообразно применять в крупных организациях, объединениях, холдингах.

Однако, ряд ученых Хорохордин Н.Н., Сметанко А.В., Полисюк Г.Б., Чистопашина С.С. которые солидарны с точкой зрения ученых как учетного, так и процессного подходов образуют, по мнению автора, третий – комбинированный подход в идентификации объектов внутреннего аудита.

Выбор объектов внутреннего аудита зависит от ряда факторов и целей, стоящих перед службой внутреннего аудита. Автор считает, что ключевым фактором в выборе объектов внутреннего аудита является зрелость подразделения внутреннего аудита организации. Так, на начальном этапе формирования или преобразования существующих контрольно-ревизионных служб наиболее приемлемым будет учетный подход. По мере понимания собственником имущества существующих угроз и перспектив дальнейшего развития организации акцент сместится к последующим подходам – процессному и комбинированному.

В экономической литературе существуют различные мнения ученых относительно состава объектов внутреннего аудита, автор изучил их и сгруппировал по ряду критериев в разрезе установленных подходов: учетного, процессного и комбинированного, результаты представил в таблице 4.3.

Таблица 4.3

Критерии группировки объектов внутреннего аудита и их содержание

Критерии	Учетный подход	Процессный подход	Комбинированный подход
1	2	3	4
Авторы	Мамушкина Н.В. [30], Фурмановой Н.В. [33],	Зырянова Т.В., Терехова О.Е. [15]	Хорохордин Н.Н. [35], Сметанко А.В. [36], Полисюк Г.Б., Чистопашина С.С. [5]
Объект внутреннего аудита	активы, собственный капитал, обязательства, все то, что отражено на счетах бухгалтерского учета	бизнес-процессы организации	активы, собственный капитал, обязательства, бизнес-процессы, бизнес-операции и др.
Цель	обеспечение сохранности имущества, рациональное использование средств и ресурсов, повышение платежеспособности организации	оценку существующих бизнес-процессов и повышение их эффективности, управление рисками	объединение целей как учетного, так и процессного подходов

1	2	3	4
Уровень развития службы внутреннего аудита	на этапе формирования службы внутреннего аудита	на этапе дальнейшего развития службы внутреннего аудита, деятельности	стандартизации
1. Применен ие	в малых организациях и (или) дочерних структурах	в крупных организациях, объединениях, холдингах	в крупных организациях, объединениях, холдингах, а также в их филиалах, дочерних структурах

Источник: составлено автором

Однако, по мнению автора, каждый из представленных подходов имеет преимущества и недостатки (таблица 4.4) и не может быть единственным в выборе объектов внутреннего аудита.

Таблица 4.4

Преимущества и недостатки подходов в выборе объектов внутреннего аудита

Подходы	Преимущества	Недостатки
1. Учетный подход (по элементам бухгалтерской отчетности)	1. Аудит на соответствие требованиям нормативных правовых актов; 2. Обеспечение наличия и сохранности активов (имущества); 3. Наличие опыта и методик проведения	1. Ограничен структурным подразделением (бухгалтерией); 2. Несоответствие бухгалтерских данных реальному положению дел; 3. Потеря времени в ожидании отчетной информации; 4. Недостаточное влияние на прогнозирование предпринимательских рисков
2. Процессный подход (по бизнес-процессам)	1. Взаимосвязь между подразделениями; 2. Выявление «узких» мест в производственной цепочке; 3. Оперативность корректировки негативных явлений, процессов	1. Трудоемкость; 2. Большой массив разносторонней информации
3. Комбинированный подход (сочетание элементов учетного и процессного подходов)	1. Широкий спектр информации и взаимоувязка с различными сторонами деятельности организации; 2. Гибкий подход к выбору объектов исходя из целей управления; 3. Требуется зрелости службы внутреннего аудита; 4. Высокая вероятность обнаружения угроз и оперативное устранение последствий	1. Проблема выбора оптимального объема информации, способствующей достижению целей внутреннего аудита; 2. Отсутствие регламентов

Источник: составлено автором

В этой связи, автор считает, что объектами внутреннего аудита являются элементы финансовой отчетности – это активы, обязательства, собственный капитал, доходы и расходы; бизнес-операции – это совокупность действий, входящих в один цикл в бизнес-деятельности; бизнес-функции – это возможности работников или подразделений по выполнению видов деятельности для достижения определенных целей; бизнес-процессы – это совокупность взаимосвязанных работ, направленных на создание продукции, услуги; бизнес-единицы – это юридически обособленная, организационно выделенная дочерняя, по отношению к головной организации структура, подразделение достаточно значимые для бизнеса.

Следующим ключевым компонентом внутреннего аудита является субъект, как правило, субъект – это тот, кто изучает объект и воздействует на него в своей практической деятельности.

В экономической литературе широко представлены мнения ученых относительно идентификации субъектов внутреннего аудита. Так, Резниченко С.М., Сафонова М.Ф., Швырева О.И. считают, что субъектами внутреннего аудита выступают работники специальной службы, составляющей часть внутреннего контроля и независимой от других структурных подразделений [13, с. 122]. По мнению автора, данная точка зрения некорректна, так как в систему внутреннего контроля входят различные подразделения, например, служба информационной безопасности, охраны и др. и это не означает, что их сотрудники реализуют функции внутреннего аудита.

Согласно Положения о порядке проведения внутреннего аудита в организациях потребительской кооперации, утв. постановлением Правления Белкоопсоюза от 28.02.2018 г., № 52 «субъекты внутреннего аудита – союзы потребительских обществ и созданные ими организации, обособленные структурные подразделения (филиалы), потребительские общества и созданные ими организации, обособленные структурные подразделения (филиалы), подлежащие внутреннему аудиту» [34]. Данный подход, по мнению автора, противоречит содержанию субъекта.

Клычкова Г.С., Закирова А.Р. и другие обуславливают сотрудников предприятия как субъекты внутреннего аудита [37, с. 97]. По мнению Величко С.В. субъектами внутреннего аудита являются работники предприятия [28, с. 50]. Солидарность с предыдущими учеными выражает Бурцев В.В., который относит к субъектам внутреннего аудита работников, находящихся в штате организации [38]. Данное мнение требует уточнения, какие сотрудники и в каком объеме реализуют функции внутреннего аудита. Такая неопределенность не позволяет идентифицировать субъекты внутреннего аудита.

Кирсанова Ю.В. считает, что субъектами внутреннего аудита выступают члены наблюдательного совета, контрольно-ревизионной комиссии [27, с. 13]. Немченко В.В., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В.

определяют работников специальной службы предприятия как субъекты внутреннего аудита [31, с. 19]. Солидарность с вышеуказанными авторами разделяет Макаренко Е.Н., которая конкретизирует, что сотрудники, состоящие в должности внутреннего аудитора организации, являются субъектами внутреннего аудита [19, с. 31]. Однако, по мнению автора, данная точка зрения обобщает многообразие субъектов внутреннего аудита.

Сметанко А.В. обусловил не только субъекты внутреннего аудита, но и раскрыл их содержание:

• **внутренний аудитор** – лицо, которое осуществляет профессиональную деятельность в связи с внутренним аудитом и имеет соответствующую квалификацию и компетенцию. Внутренний аудитор должен иметь диплом о высшем экономическом образовании и (или) документы международного образца (диплом Международного института внутренних аудиторов (CICA), сертификат присяжного бухгалтера АССА, сертификат международного профессионального бухгалтера СІРА), которые подтверждают его компетентность и квалификацию в профессии внутренний аудитор;

• **руководитель службы внутреннего аудита** – чиновник, который возглавляет это структурное подразделение товарищества и назначается Наблюдательным советом. Руководитель службы внутреннего аудита имеет квалификацию внутреннего аудитора (специальную подготовку) и соответствующий стаж работы;

• **служба внутреннего аудита** – самостоятельное структурное подразделение товарищества и создается Наблюдательным советом. Данное подразделение выполняет функции внутреннего аудита и подчиненным непосредственно членам Наблюдательного совета – руководителем комитета по вопросам аудита или его акционерам (инвесторам) [39, с. 124].

По мнению автора, требования к образованию внутреннего аудитора нецелесообразно ограничивать лишь экономическим образованием, так как внутренний аудит может осуществляться в различных областях знаний (например, гражданское право, информационные технологии, экология и др.), где специалист с данным образованием будет не компетентным. Кроме того, процесс получения дипломов профессионального бухгалтера и внутреннего аудитора достаточно сложен и требовать, чтобы все внутренние аудиторы имели их невозможно. Цели внутреннего аудита могут быть выполнены при наличии у внутренних аудиторов начальных знаний в области внутреннего аудита, которые подтверждены национальным и (или) международным дипломом профессионального финансового менеджера по программе внутренний аудит (IPFM). Вместе с тем, наличие у внутренних аудиторов практического стажа работы будет свидетельствовать о понимании ими объемов и специфики предстоящей работы. Руководитель службы внутреннего аудита должен владеть профессиональными знаниями и навыками, которые подтверждены международными дипломами

Международного института внутренних аудиторов (СІА), сертификатом присяжного бухгалтера (АССА), сертификатом международного профессионального бухгалтера (СІРА). Наличие данных документов будет удостоверяет высокий профессиональный уровень руководителя структурного подразделения внутреннего аудита и этим отличать от рядовых сотрудников. Служба внутреннего аудита создается по решению собственников имущества организации и может подчиняться Наблюдательному совету, Правлению, Совету директоров, комитету по аудиту, генеральному директору, финансовому директору и т.д., следовательно, указывать в определении службы внутреннего аудита конкретных лиц, которым подотчетно данное подразделение не осмотрительно. Если в организационной структуре субъекта хозяйствования имеет место быть комитет по аудиту (Аудиторский комитет), которому подчиняется служба внутреннего аудита, то он также, по мнению автора, выступает субъектом внутреннего аудита. Комитет по аудиту (Аудиторский комитет) контролирует процесс подготовки бухгалтерской (финансовой) отчетности с целью обеспечения сопоставимости, достоверности и прозрачности ее данных. Кроме того, комитет по аудиту контролирует эффективность системы внутреннего контроля и управления рисками, выполнение функций внутреннего и внешнего аудита, а также соблюдение требований нормативных правовых актов. Вместе с тем, комитет по аудиту способствует обеспечению надлежащих условий работы для сотрудников службы внутреннего аудита.

Кроме того, все вышеуказанные ученые рассматривают субъекты внутреннего аудита, если в организации создана собственная служба внутреннего аудита. Собственники могут принять решение о передаче функций внутреннего аудита на условиях аутсорсинга (ко-сорсинга), то есть внешним лицам. В связи с этим, субъектом внутреннего аудита будет выступать организация, выполняющая на договорных условиях функции внутреннего аудита, например, аудиторской организации.

Мултановская Т.В., Воинова Т.С. субъектами внутреннего аудита считают специальное подразделение компании и аудиторскую фирму, осуществляющую внутренний аудит на основе договора [32, с. 58]. Данное мнение расширяет привычные границы субъектов внутреннего аудита, но не раскрывает весь перечень и их содержание.

Вместе с тем, как свидетельствует проведенное исследование, в экономической литературе отсутствует научно обоснованная классификация субъектов внутреннего аудита. Автором предпринята попытка классифицировать субъекты внутреннего аудита по различным классификационным признакам, что представлено в таблице 4.5.

Приведенная классификация субъектов внутреннего аудита позволит обосновать их значение, ранжировать по квалификационным требованиям, направлениям аудита, а также дополнять квалификационные признаки и развивать их.

Таблица 4.5

Классификация субъектов внутреннего аудита и содержание его видов

Классификационный признак	Субъекты внутреннего аудита
1. По отношению к субъекту предпринимательской деятельности	1.1 внешние – юридические лица и индивидуальные предприниматели, осуществляющие функции внутреннего аудита на условиях аутсорсинга или ко-сорсинга;
	1.2 внутренние – внутренние аудиторы, руководитель службы внутреннего аудита, служба внутреннего аудита, Комитет по аудиту (Аудиторский комитет)
2. По наличию документа, подтверждающего квалификацию внутреннего аудитора	2.1 несертифицированные – отсутствует документ, подтверждающий наличие квалификации внутреннего аудитора; 2.2 сертифицированные – наличие документа, подтверждающего наличие квалификации внутреннего аудитора и (или) внешнего аудитора
3. По организационному признаку	3.1 внутренние аудиторы материнской организации; 3.2 внутренние аудиторы дочерних организаций
4. По видам деятельности	4.1 промышленность; 4.2 торговля; 4.3 сельское хозяйство; 4.4 транспорт и т.д.
5. По направлениям внутреннего аудита	5.1 бухгалтерский, налоговый и иной учет, составление отчетности; 5.2 информационная безопасность; 5.3 оценка предпринимательских рисков; 5.4 диагностика технического состояния производственного оборудования и т.д.

Источник: составлено автором

В экономической литературе недостаточно уделяется внимания раскрытию содержания предмета внутреннего аудита в отличие от других его элементов. Дискуссионный характер мнений различных авторов отражает динамику формирования и развития внутреннего аудита, как вида профессиональной деятельности, так и науки.

Так, Дорош Н. считает, что предметом внутреннего аудита является оценка деятельности субъекта хозяйствования [40, с. 17]. Данный автор

полагает предметом внутреннего аудита оценочную деятельность, что не в полной мере раскрывает его содержание и не позволяет понять конечную цель его осуществления.

Виноградова М.А., Жидеева Л.И. определяют, что предметом внутреннего аудита является экспертная оценка адекватности и эффективности функционирования систем управления предприятием, бухгалтерского учета и внутреннего контроля с целью недопущения ошибок, злоупотреблений и отклонений показателей финансовой отчетности от данных бухгалтерского учета [41]. Мнение данных авторов по содержанию предмета внутреннего аудита основано на контрольно-ревизионном опыте, так как результатом экспертной оценки является недопущение нежелательных отклонений, ошибок, злоупотреблений. Автор считает, что ученые при идентификации предмета исходили из уровня развития внутреннего аудита как науки в стране, так и в организациях.

Пантелеев В.П., Коринько М.Д. солидарны с мнением Виноградовой М.А., Жидеева Л.И. и указывают, что предметом внутреннего аудита выступает экспертная оценка адекватности и эффективности функционирования систем бухгалтерского учета и внутреннего контроля с целью недопущения нежелательных отклонений [42]. По мнению автора, данные точки зрения отождествляют предмет внутреннего аудита с экспертной деятельностью, которая исследует системы учетно-контрольной практики с целью недопущения негативных последствий. Мнения авторов направлены на изучение событий произошедших в прошлом и не включают прогнозирование вероятности возникновения угроз и стратегии развития организации в будущем.

Коллектив авторов под руководством Редько А.Ю. полагают, что предметом внутреннего аудита является любая информация важная для принятия своевременного и адекватного управленческого решения [43]. По мнению автора, информация весьма важный ресурс для принятия управленческих решений, но кроме того, необходимо знать осуществляемую финансово-хозяйственную деятельность, действующую систему управления. Вместе с тем авторы не определяют критерии важности информации, а, следовательно, этот вопрос является профессиональным суждением работников службы внутреннего аудита. Однако, это может повлечь неблагоприятные последствия как для организации, так и для ее собственников.

Алборов Р.А., Хоружий Л.И., Концевая С.М. обосновывают предмет внутреннего аудита как информацию, подлежащую сбору, оценке и изучению с целью раскрытия содержания и познания фактов, касающихся функционирования систем хозяйственного механизма и положения экономических объектов хозяйствующего субъекта на стадиях расширенного воспроизводства (в производстве, распределении, обмене и потреблении) [44, с. 20]. Данные авторы обосновывают предмет внутреннего аудита как предмет практической деятельности в разрезе основных бизнес-процессов.

Вместе с тем, содержание предмета внутреннего аудита ограничено расширенным воспроизводством и не позволяет его раскрыть для непроизводственной сферы.

Ковалева О.В., Константинов Ю.П. утверждают, что предметом внутреннего аудита выступают бухгалтерская отчетность, смета расходов, имущество экономического субъекта, методы организации производства и взаимодействия различных подразделений [45]. Данная точка зрения базируется на бухгалтерском подходе, безусловно, информация, содержащаяся в бухгалтерских документах и отчетности реализует первичную функцию внутреннего аудита – обеспечение наличия и сохранности имущества, но не позволяет в полном объеме отразить весь спектр профессиональных интересов внутренних аудиторов и информационных потребностей собственников и руководителей организации.

По мнению Андреева В.Д. предметом внутреннего аудита следует считать совокупность различных объектов, явлений и фактов, происходящих в процессе управления предпринимательской деятельностью, отраженных в системе административного и бухгалтерского контроля, нефинансовых документах и системно оцениваемых с позиций соблюдения законности, экономичности и эффективности совершенных операций, производительности и результативности достижения поставленных целей [46, с. 26].

С мнением Андреева В.Д. солидарна Кеворкова Ж.А., которая удостоверяет, что предметом внутреннего аудита является проверка совокупности различных объектов, явлений и фактов, происходящих в процессе управления текущей, финансовой и инвестиционной деятельностью, отраженных на счетах финансового, управленческого и налогового учета и оцениваемых с позиций соблюдения законности, достоверности, рациональности и эффективности совершенных фактов хозяйственной деятельности, результативности достижения поставленных целей и задач хозяйствующим субъектом [47].

Однако данный автор сводит содержание предмета внутреннего аудита к контрольной деятельности, отождествляя с понятиями контроль, ревизия, проверка. По мнению автора, такая точка зрения подчеркивает актуальность идентификации исследуемого понятия и систематизации содержания предмета внутреннего аудита в разрезе различных подходов и критериев.

Интерес представляет точка зрения Сметанко А.В., который подразделяет предмет внутреннего аудита с точки зрения теории как финансово-хозяйственную деятельность предприятия и управление ею и практической деятельности как независимую проверку систем бухгалтерского учета, внутреннего контроля и корпоративного управления с целью предоставления гарантий, консультаций, разработки проектов решений и методических рекомендаций, направленных на повышение эффективности функционирования организации с последующей оценкой их результативности [36, с. 82].

С точки зрения философии существуют две теории: в соответствии с одной – под предметом понимают совокупность объектов, с другой – в предмет входят главные, наиболее существенные свойства и признаки объектов [48, с. 329–330].

Следовательно, раскрывая содержание предмета внутреннего аудита с точки зрения теории и практической деятельности Сметанко А.В. отражает философские подходы. С одной стороны, отождествляя предмет внутреннего аудита с объектом (системы бухгалтерского учета, внутреннего контроля и корпоративного управления), а с другой стороны – определяя предмет внутреннего аудита как главные, наиболее существенные свойства объекта (финансово-хозяйственная деятельность).

Приведенные мнения ученых относительно содержания понятия «предмет внутреннего аудита» позволил автору данного исследования систематизировать их и сгруппировать точки зрения авторов отражающих учетный, контрольный и экспертный подходы (табл. 4.6).

Таблица 4.6

Систематизация предмета внутреннего аудита

Критерии	Предмет внутреннего аудита		
	учетный подход	контрольный подход	экспертный подход
ФИО ученых	Ковалева О.В., Константинов Ю.П.	Кеворкова Ж.А., Сметанко А.В.	Дорош Н., Пантелеев В.П., Коринько М.Д., Виноградова М.А., Жидеева Л.И.
Содержание	документы, методы организации	проверка	экспертная оценка
Объект	бухгалтерская отчетность, сметы расходов, имущество организации	системы бухгалтерского учета, внутреннего контроля, корпоративного управления	
Цель (результат)	сохранность имущества	соблюдение законности, достоверности, рациональности и эффективности совершенных фактов, результативности достижения целей	недопущение нежелательных отклонений, ошибок, злоупотреблений

Источник: составлено автором

Следовательно, обобщив мнения различных ученых автор считает, что под предметом внутреннего аудита необходимо понимать совокупность исследуемых объектов, с целью изучения, оценки и представления достоверной информации о их состоянии и использовании.

Выводы

Таким образом, по результатам проведенного исследования можно сделать вывод о том, что:

1. в настоящее время отсутствуют единые подходы к определению полного перечня функций внутреннего аудита как предмета научных знаний, позволяющие раскрыть сущность и содержание внутреннего аудита;

2. отдельные ученые отождествляют функции внутреннего аудита как вида практической деятельности и функции внутреннего аудитора (службы внутренних аудиторов), а также направлений их профессиональной деятельности;

3. необходимо дополнить реестр функций внутреннего аудита как объекта научных знаний и раскрыть их содержание, что позволит представить их полную палитру, определить роль и содержание внутреннего аудита в системе управления организацией;

4. объектами внутреннего аудита являются элементы финансовой отчетности, бизнес-операции, бизнес-функции, бизнес-процессы, бизнес-единицы;

5. субъектами внутреннего аудита выступают внутренние аудиторы, служба внутреннего аудита, руководитель службы внутреннего аудита, комитет по аудиту (Аудиторский комитет), внешнее лицо, реализующее функции внутреннего аудита;

6. предметом внутреннего аудита является совокупность исследуемых объектов, с целью изучения, оценки и представления достоверной информации об их состоянии и использовании.

Список использованных источников

1. Данилкова С. А. Место и роль внутреннего аудита в системе внутреннего контроля инновационного кластера. *Экономика и банки*. 2018. № 1. С. 14–18.

2. Соколов Б. Н. Роль службы внутреннего аудита в компании. *Финансовый директор*. 2007. № 6. С. 34–43.

3. Хахонова Н. Н., Щербакова Е. П. Проблемы организации и функционирования службы внутреннего аудита в компаниях. *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 5 Экономика*. 2010. № 2. С. 105–110.

4. Демьяненко Т. Е. Теоретические аспекты углубления сущности внутреннего аудита. *Учет и финансы*. 2016. № 3(73). С. 122–127.

5. Полисюк Г. Б., Чистопашина С. С. Место и роль внутреннего аудита в системе внутрифирменного контроля. *Все для бухгалтера*. 2010. № 7. С. 40–45.

6. Суворова С. П., Ханенко М. Е. Внутренний аудит в системе управленческих задач организации. *Экономические и гуманитарные науки*. 2011. № 7(234). С. 50–58.

7. Галустов В. У. Исследование роли и методических подходов и вариантов создания службы внутреннего аудита. *Учет и статистика*. 2014. № 1(33). С. 43–49.

8. Чернов А. Ю. Новые аспекты в определении функций внутреннего аудита и их содержания. *Учет и статистика*. 2007. № 2 (10). С. 150–154.

9. Гуцаленко Л. В., Яровая А. О. Сущность и функции внутреннего аудита на предприятиях Украины. *Инновационная экономика*. 2011. № 21. С. 106.

10. Рогоуленко Т. М. Внутренний аудит и его место в системе внутрихозяйственного контроля. *РИСК*. 2012. № 1. С. 568–576.

11. Алборов Р. А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК. М. : Дело и Сервис, 2004. 463 с.

12. Экономическая безопасность в современных условиях : учеб. пособие / под ред. И. Б. Романовой. Ульяновск : УлГУ, 2016. 136 с.

13. Резниченко С. М., Сафонова М. Ф., Швырева О. И. Современные системы внутреннего контроля : учеб. пособие. Ростов н/Д : Феникс, 2016. 510 с.

14. Шеремет А. Д., Суйц В. П. Аудит : учебник. Издание пятое, перераб. и доп. М. : ИНФРА–М, 2006. 448 с.

15. Зырянова Т. В., Терехова О. Е. Концептуальные подходы к формированию системы внутреннего аудита. *Экономический анализ: теория и практика*. 2005. № 22(55). С. 16–25.

16. Парамонова Л. А. Внутренний аудит в системе внутреннего контроля сервисно-ориентированных организаций. *Вектор науки ТГУ*. 2012. № 1(19). С. 184–189.

17. Максименко Ю. Л. Внутренний аудит как подсистема эффективного менеджмента. *Учет и статистика*. 2015. № 1 (5). С. 149–157.

18. Блинова Т. В., Василицкая В. А. Функционирование внутреннего аудита предприятий как современного инструмента контроля. *Экономика. Право. Печать. Вестник КСЭИ*. 2015. № 2–3(66–67). С. 181–188.

19. Макаренко Е. Н. Система внутреннего и внешнего аудита в условиях функционирования МСФО и МСА. *Экономические и гуманитарные науки*. 2010. № 11(226). С. 29–33.

20. Макальская А. К. Внутренний аудит : учеб.-практ. пособие. М. : Дело и сервис, 2001. 112 с.

21. Новосельцев А. А. Функции внутреннего контроля и внутреннего аудита на предприятии. *Социально-экономические явления и процессы*. 2013. № 4(050). С. 121–125.

22. Бунина А. В., Зарочинцева Ю. В. Внутренний аудит в системе управления организацией. *Вестник Воронежского государственного аграрного университета*. 2017. № 4 (55). С. 217–223.

23. Внутренний аудит : учебник / О. С. Дьяконова, Т. М. Рогуленко, В. А. Гузь, С. В. Пономарева, А. В. Бодяко ; под общ. ред. Т. М. Рогуленко. М. : КНОРУС, 2015. 182 с.

24. Никифорова Е. В., Шумилова И. В. Внутренний аудит в организации: виды, задачи, функции. *Аудиторские ведомости*. 2006. № 7. С. 3–9.

25. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. 1248 с.

26. McNamee D., Selim G. M. Risk Management: Changing the internal auditor's paradim. Altamonte Springs, Florida, USA, 1998.

27. Кирсанова Ю. В. Внутренний аудит как инструмент внутреннего контроля в неприбыльной организации. Варшава : Фонд им. Стефана Батория, 2009. 13 с.

28. Величко С. В. Внутренний аудит в системе управления предприятием услуг сотовой связи. *Инновационное развитие экономики*. 2011. № 3. С. 48–53.

29. Парушина Н. В., Суворова С. П. Аудит : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2014. 288 с.

30. Мамушкина Н. В. Внутренний аудит как эффективный метод управления организацией. *Вестник НГИЭИ*. 2013. № 1(20). С. 48–63.

31. Немченко В. В., Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Практический курс внутреннего аудита : учебник / под ред. В. В. Немченко. Киев : Центр учебной литературы, 2008. 240 с.

32. Мултановская Т. В., Воинова Т. С. Теоретические основы внутреннего аудита и его место в системе управления компанией. *Экономика развития*. 2012. № 3(63). С. 54–60.

33. Фурманова Н. В. Особенности планирования внутреннего аудита. *Концепт* : научно-методический электронный журнал. 2014. Т. 20. С. 1491–1495.

34. Положение о порядке проведения внутреннего аудита в организациях потребительской кооперации : утв. постановлением Правления Белкоопсоюза от 28.02.2018 г., № 52. Минск : Белкоопсоюз, 2018.

35. Хорохордин Н. Н. Методология внутреннего аудита в организации. *Аудиторские ведомости*. 2006. № 6. С. 9–12.

36. Сметанко О. В. Теорія та практика внутрішнього аудиту в акціонерних товариствах України : монографія. Киев : КНЕУ, 2013. 436 с.

37. Клычкова Г. С., Закирова А. Р., Клычкова А. С., Гимадиев И. М. Внутренний аудит – эффективный инструмент системы корпоративного управления. *Вестник Казанского ГАУ*. 2016. № 2(40). Т. 11. С. 95–99.

38. Бурцев В. В. Организация внутреннего аудита. *Финансовый менеджмент*. 2005. № 6. С. 24–36.

39. Сметанко О. В. Проблеми і перспективи розвитку внутрішнього аудиту в акціонерних товариствах України : монографія. Киев : КНЕУ, 2014. 461 с.

40. Дорош Н. Определение предмета и объектов видов аудита. *Вестник Киевского национального университета им. Т. Шевченко*. 2011. № 130. С. 15–17.

41. Виноградова М. А., Жидеева Л. И. Аудит : учеб. пособие. Киев : Центр учебной литературы, 2014. 510 с.

42. Пантелеев В. П., Коринько М. Д. Внутренний аудит : учеб. пособие / под ред. В. О. Шевчука. *Государственная академия статистики, учета и аудита Государственного комитета статистики Украины*. Киев, 2006. 247 с.

43. Современный аудит : учебник / под ред. Редько А. Ю. М. : ГЛ «Информационно-аналитическое агентство», 2015. 643 с.

44. Алборов Р. А., Хоружий Л. И., Концевая С. М. Основы аудита : учеб. пособие. М. : Издательство «Дело и Сервис», 2001. 224 с.

45. Ковалева О. В., Константинов Ю. П. Аудит : учеб. пособие / под ред. О. В. Ковалевой. М. : Приор-издат, 2003. 320 с.

46. Андреев В. Д. Внутренний аудит : учеб. пособие. М. : Финансы и статистика, 2003. 464 с.: ил.

47. Кеворкова Ж. А. Внутренний аудит : учеб. пособие / под ред. Ж.А. Кеворковой. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 319 с.

48. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд. М. : Мысль, 2010. Т. 3. 692 с.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

ПРИЙНЯТТЯ НЕПРАВИЛЬНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ УНИКНЕННЯ

Вступ. На сьогодні в Україні продовжується збільшення загальної кількості користувачів фінансової інформації підприємств (причому як державного, так і приватного сектора). Також суттєво активізуються певні групи користувачів, які ще не так давно не виявляли майже жодного інтересу щодо самостійного аналізу фінансової звітності та іншої фінансової інформації підприємств чи комерційних банків. Зокрема, багато працівників почали цікавитись такою інформацією, щоб завчасно побачити загрозу банкрутства чи суттєвих фінансових труднощів підприємств де працюють з метою завчасного пошуку альтернативного місця можливого свого працевлаштування або щоб превентивно акумулювати необхідний особистий резерв грошових коштів (в т.ч. зменшивши поточні витрати, відтермінувавши дороговартісні покупки товарів, робіт чи послуг не першої необхідності) для безпечнішого проходження кризового періоду на підприємстві, або ж загалом в області, країні чи світі. Вкладники депозитів дедалі більше почали цікавитись фінансовим станом комерційних банків перед тим як зробити свій вибір, а не просто орієнтуватись, як раніше, на величину депозитної ставки та переконливість реклами. Такий ж підхід (хоч в меншому масштабі) почав ставати популярнішим і при виборі страхових компаній, інвестиційних фондів тощо. Все більш поширеним у використанні стає термін – «підприємства, що становлять суспільний інтерес».

Постачальники і підрядники почали частіше ретельніше перевіряти фінансовий стан контрагентів перед тим як надати їм можливість післяоплати за виробничі запаси, товари, роботи, послуги та вирішити на який строк відтермінувати оплату за них. За останні роки в Україні з'явився цілий сегмент фірм, які надають на платній основі фінансову та нефінансову інформацію, акумульовану з різних відкритих баз, про підприємства України. Більшість цієї інформації можна знайти й безкоштовно на сайтах державних установ та інших структур, однак це потребує більше часу і зусиль відповідного персоналу, а також звичайно додаткових навиків швидкого пошуку і зведення даних з різних джерел в один звіт чи таблицю.

В момент коли в Україні нарешті розпочнеться потужний економічний розвиток мав би нормально запрацювати й фондовий ринок. Тоді кількість користувачів фінансової звітності емітентів цінних паперів зросте в сотні разів за рахунок наявних та потенційних їх покупців, за рахунок потенційних співвласників бізнесу, які хотіли б увійти в склад засновників, внісши в статутний капітал необхідні підприємству фінансові ресурси, а також за рахунок осіб, які хочуть розпочати певний бізнес, але зараз тільки оцінюють

який стан теперішніх підприємств у відповідних галузях чи в певних видах діяльності тощо.

Проте, незалежно від вищенаведених тенденцій, залишається низка причин, які не дають змоги користувачам, на основі наявної фінансової звітності та іншої доступної інформації, провести достовірний аналіз фінансового стану суб'єкта господарювання, який їх цікавить, побачити реальний масштаб його діяльності та правильно оцінити вартість підприємства чи його капіталу, щоб прийняти оптимальне рішення. Зосередимось саме на розкритті цих причин і проблем, які виникають через них, а також на пошуку способів їх усунення.

Основна частина. На сьогодні можна виокремити декілька груп причин через які суб'єкти, які здійснюють аналіз фінансової звітності та фінансового стану підприємства або використовують результати цього аналізу, роблять неправильні висновки і приймають помилкові управлінські рішення.

1. Причини пов'язанні з невідповідністю фінансової звітності реальній ситуації щодо діяльності та фінансово-економічного стану підприємства, а також з недостатністю іншої актуальної фінансової інформації про підприємство, необхідної для комплексного аналізу фінансового стану підприємства, зокрема для визначення загрози його банкрутства чи виявлення великих перспектив його стрімкого економічного зростання. Найпоширенішими з цих причин є такі:

- фінансова звітність багатьох підприємств України не відповідає їх реальному стану і масштабам їх господарської діяльності. Зокрема, здебільшого більшість активів (насамперед основних засобів та нематеріальних активів) вітчизняних підприємств відображені у фінансовій звітності за історичною собівартістю, яка може відрізнятись від справедливої (реальної на сьогодні) в рази чи сотні разів. Також погіршує ситуацію з інформативністю фінансової звітності формальний «поділ» підприємства на декілька юридичних осіб і десятків ФОПів з метою оптимізації оподаткування, що також призводить до розпорошення інформації про по суті «єдину» господарську діяльність між звітністю багатьох штучноутворених суб'єктів господарювання;

- річна фінансова звітність підприємств (і то тільки тих, що зобов'язанні її оприлюднювати тим чи іншим способом) для більшості зовнішніх користувачів стане доступною лише через декілька місяців (здебільшого 4–5 місяців) після закінчення попереднього року, тобто через час якого достатньо для втрати актуальності висвітленої у фінансовій звітності інформації в контексті прийняття правильного управлінського рішення. Тобто за декілька місяців на підприємстві можуть відбутись зміни, що призведуть до кардинально іншого фінансового стану. Крім того, після моменту оприлюднення фінансової звітності, зовнішній користувач знову залишається майже на рік без офіційної інформації про активи, власний капітал, зобов'язання, доходи, витрати, фінансові результати і грошові потоки цих

підприємств. А доступ до квартальної фінансової звітності зазвичай має дуже обмежене коло користувачів;

- відсутність в Україні інформаційних платформ, аналогів до тих, що є в США чи ЄС, на яких є відображено фінансову звітність тисяч компаній з різних країн світу не тільки за останні звітні роки, а й за останніх 12 місяців, що передують місяцю прийняття управлінського рішення та за порівняльні відповідні раніші періоди. На цих зарубіжних ресурсах також наведено розраховані за попередні роки по декілька десятків показників фінансового стану, наведені графіки та діаграми по них тощо. І частина з цих ресурсів повністю безкоштовна для користувачів;

- низька інформативність вітчизняних форм фінансової звітності і навіть її погіршення в деяких аспектах у 2013 році після змін щодо деяких базових статей форм фінансової звітності №1 «Баланс (звіт про фінансовий стан)» і №2 «Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід)». Зокрема вважаємо недоцільним вилучення рядків «резерв сумнівних боргів» та «первісна вартість», що характеризували статтю «Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги» з форми № 1, оскільки вони все ж давали для користувача додаткову інформацію про стан цього виду заборгованості. Вилучення з форми № 2 рядка «Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» та рядків з непрямими податками (ПДВ, акцизним податком) та іншими вирахуваннями з доходу (внаслідок: надання знижок покупцям після дати відвантаження продукції; повернення покупцями товарів і продукції тощо), на нашу думку теж не призвело до підвищення рівня інформативності фінансової звітності. Також й далі існують певні неузгодженості подання інформації про одні й ті ж господарські операції в розрізі операційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Так, наприклад, якщо дослівно дотримуватись нормативних актів Мінфіну, то продаж основного засобу вплине у ф. № 2 на статтю «Інші операційні доходи» (тобто доходи операційної діяльності), але вже у ф. № 3 грошові надходження від продажу основного засобу вплинуть на надходження від інвестиційної діяльності. Крім того, через такий підхід в певні роки внаслідок продажу основних засобів суттєво буде завищено фінансовий результат від операційної діяльності, який використовується для розрахунку багатьох показників фінансового стану. І це може ввести в оману інвесторів чи інших суб'єктів, якщо для визначення показника ЕВІТ будуть використовувати найпоширеніший в Україні підхід до його розрахунку;

- часто неможливість на основі доступної інформації простежити як на фінансовий результат певних звітних років вплинув неоптимальний (або й необдуманий формальний вибір) чи абсолютно неправильний (за наявних умов внутрішнього і зовнішнього середовища) вибір методу нарахування амортизації, методу списання запасів, методу нарахування резерву сумнівних боргів, методу оцінювання вартості незавершеного виробництва, механізму розподілу загальновиробничих витрат (зокрема неправильний поділ цих витрат на змінні та постійні; вибір неоптимальної бази їх

розподілу; встановлення необгрунтованої нормальної потужності підприємства та планової величини загальновиробничих витрат, що зокрема може призвести до неправильного визначення суми постійних нерозподілених витрат у різних звітних періодах) тощо;

- часто формальне застосування норм МСФЗ підприємствами, які тільки нещодавно на них перейшли, тобто по суті декларується, що звітність складена з використанням МСФЗ, а насправді використана більшість норм НП(С)БО. Тобто користувач читатиме фінансову звітність, виходячи з норм МСФЗ, хоч реально вона може бути складена за нормами НП(С)БО, що звичайно може призвести до неправильного трактування її показників;

- відсутність оприлюднення щомісячних середньогалузевих показників фінансового стану для порівняння з ними показників досліджуваного підприємства, і відсутність затверджених нормативних значень (діапазонів значень) таких показників для різних галузей чи видів діяльності;

- відсутність розвинутого ринку цінних паперів не дає можливості визначати такий важливий показник (дуже популярний в економічно розвинутих західних країнах) як Р/Е – тобто співвідношення ринкової ціни акції до чистого прибутку, що припадає на неї. Крім того через приналежність більшості потужних прибуткових вітчизняних підприємств олігархам (які здебільшого виводять прибутки з під оподаткування в Україні через офшорні зони чи інші схеми) немає змоги коректно аналізувати показники, пов'язанні з виплатою дивідендів, досліджувати вплив дивідендної політики на ринкову ціну акцій тощо;

- немає оперативної та насамперед достовірної статистики про основні показники економіки на макrorівні та рівні галузей (видів діяльності), які необхідні для того, щоб можна було аналізувати фінансові результати і фінансовий стан підприємства з врахуванням рівня і тенденцій макроекономічних показників в країні. Зокрема нерідко з метою демонстрування потрібних для влади тенденцій основних макроекономічних показників (за реальної відсутності позитивних змін) органи держстатистики часто змінюють методики розрахунків важливих показників та підходи до узагальнення даних по певних групах показників, що спричиняє як неможливість порівняти їх з минулими періодами, так і суттєву розбіжність з реальною ситуацією в країні. Крім того, що такі статистичні збірники виходять із суттєвими запізненнями, вони часто по багатьох показниках містять позначки «н/д» – немає даних. Це ще більше погіршує ситуацію, адже і так на етапі подання статистичних звітів підприємствами, інформація, що міститься в них вже є часто суттєво викривленою, в тому числі з причин наведених в попередніх пунктах тощо.

II. *Причини, пов'язанні із недостатнім виявленням викривлень фінансової звітності (в т.ч. спричинених здійсненими на підприємстві шахрайськими діями) відділами внутрішнього контролю (аудиту), незалежними аудиторськими фірмами або іншими структурами на які*

покладені функції внутрішнього чи зовнішнього фінансового контролю.

Серед цих причин можна навести такі:

- застосування аудиторами під час аудиту фінансової звітності невеликих обсягів вибірки через небажання замовника платити вищу ціну за більш доцільні терміни тривалості аудиту або за збільшення кількості аудиторів, що проводимуть аудит (при залишенні того ж невеликого терміну проведення перевірки);

- обмеження щодо певних аудиторських процедур з боку замовника і часто погодження на такі обмеження з боку аудиторських фірм щоб не втратити високооплачуваних замовлень;

- недостатній рівень комп'ютеризації тої частини аудиторських процедур та розрахунків, яка вважається рутинною і забирає багато часу. Зокрема тої частини, для якої у фірм з «великої четвірки» дедалі більше використовуються інформаційні системи і технології, зокрема застосовуються спеціалізовані комплексні комп'ютерні аудиторські програми, дрони, боти тощо.

- «пандемія» немодифікованих думок в аудиторських звітах та думок із застереженнями, у той час коли реально значна кількість підприємств, що успішно пройшли аудит, згодом виявляються учасниками схем ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах, розкрадання активів, формування значних зобов'язань за фіктивні роботи й послуги, інших видів економічного шахрайства. І мова зараз йде не про необгрунтовані звинувачення, які нерідко бувають після перевірок контролюючих органів, а про ті які достовірно доведені. В тому числі доведені за участю міжнародних відповідних організацій і контролюючих та слідчих органів зарубіжних країн, в які були виведені грошові кошти в результаті реалізації шахрайських схем, або в яких були зареєстровані суб'єкти господарювання – учасники незаконних операцій. Тобто часто існує конфлікт інтересів в багатьох аудиторських фірм в ситуації коли реально потрібно висловити негативну думку в аудиторському звіті, але вони розуміють, що на наступний рік цей замовник обере іншу, більш лояльну аудиторську фірму для аудиту фінансової звітності, а отже відбудеться втрата важливого замовника. І не рідко аудиторські фірми, нажал, обирають в цій ситуації саме свою вигоду;

- недостатній внутрішній контроль якості аудиторських послуг у багатьох суб'єктів аудиторської діяльності в т.ч. за виявленням економічного шахрайства, спрямованого на ухилення від сплати податків, незаконне привласнення майна тощо;

- не звертання уваги під час аудиту на бюджети відповідного року та дані управлінського обліку, аргументуючи позицію, що вони ґрунтуються на інших підходах і принципах ніж бухгалтерський облік. Часто це так, однак в будь-якому випадку можна побачити чи розходження в цифрах спричинене різними підходами чи простим приховуванням в бухгалтерському обліку частини господарських операцій. Також можна побачити наскільки виконано план витрат, доходів та інших показників, які норми витрат на одиницю

продукції закладались в бюджет тощо. Для аналізу фінансового стану і прийняття правильного рішення порівняння фактичних і планових показників є доволі важливою процедурою, оскільки додає ще один вимір дослідження. Хоча не рідко на практиці відбувається неправильне порівняння планових і фактичних значень показників, зокрема без врахування причин відхилень та їх факторного аналізу, без використання під час аналізу підходу формування гнучких бюджетів для отримання порівняльних витрат і доходів, виходячи з фактичного обсягу діяльності. Особливо такий підхід актуальний для 2020 р. через пандемію, що суттєво вплинула на виконання планів і бюджетів майже всіх підприємств;

- низький рівень ефективності систем внутрішнього контролю (аудиту) підприємств, а отже велика ймовірність невиявлення суттєвих викривлень фінансової звітності;

- інші причини, в тому числі недостатня кваліфікація, корупція чи халатність з боку осіб, що здійснюють перевірку достовірності фінансової звітності та законності й ефективності господарської діяльності.

III. Причини, пов'язанні із значними недоліками методології фінансового аналізу, яка використовується багатьма суб'єктами в Україні, викладається у закладах вищої освіти та використовується в низці наукових досліджень.

Незабаром буде опублікована стаття, повністю присвячена цій групі причин з наведенням зокрема недоліків існуючих методик аналізу фінансового стану підприємства і рекомендаціями щодо усунення цих недоліків. Однак все таки наведемо декілька причин з цієї групи:

- роблячи висновки про позитивну чи негативну тенденцію зміни показника або відповідність його нормативному значенню (нормативній тенденції), необхідно пам'ятати про важливість врахування причин таких змін. Часто цього не роблять користувачі фінансової звітності та навіть аудиторів, зазначаючи негативну тенденцію, там де її нема. Наприклад, значення показника фондівіддачі основних засобів може збільшитись внаслідок суттєвого зростання рівня зношеності основних засобів або через часткову втрату їх корисності (що веде до зменшення вартості основних засобів). Тобто в цій ситуації підвищення значення показника фондівіддачі не може вважатись сильною стороною підприємства, адже по суті таке зростання є виключно номінальним. Також є протилежна ситуація, коли в перший рік чи два роки після завершення суттєвої дороговартісної модернізації основних засобів (яка зокрема спричинить значне підвищення якості продукції, зниження кількості відходів, пришвидшення процесу виробництва) відбудеться зниження значення показника фондівіддачі. Але в цьому випадку не можна вважати таку тимчасову тенденцію негативною для підприємства. Просто в перший рік-два приріст чистого доходу може не покрити приріст вартості основних засобів внаслідок суттєвих капітальних інвестицій. Тобто фінансовий аналіз потрібно здійснювати з врахуванням

контексту причин і наслідків змін показників діяльності підприємства в розрізі коротко і довгострокового періодів.

- відсутність методичних рекомендацій щодо формування висновку про фінансовий стан підприємства в ситуаціях коли по одних групах показників фактичні значення відповідають нормативним і прослідковуються позитивні тенденції, а по іншим групам – навпаки. Комплексні ж показники, на зразок показника рівня загрози банкрутства, базуються на різних підходах і часто набувають некоректних значень по відношенню до реальності. Так, взявши десяток таких комплексних показників, запропонованих різними авторами, і проаналізувавши одне підприємство за певний рік, отримаємо по одних методиках розрахунку, що підприємство вже банкрут по суті або що загроза його банкрутства дуже висока, а по інших методиках – що підприємству банкрутство майже не загрожує;

- комерційні банки, аудитори, представники контролюючих органів та судові експерти (за спеціальностями економічних експертиз) використовують різні нормативні акти, які регламентують проведення аналізу фінансового стану підприємств, і які містять різні формули визначення тих самих за назвою показників, різні їх нормативні значення. Це призводить до ситуації коли в них по тому самому підприємству за той ж період вийдуть зовсім різні значення частини однакових за назвою показників, а отже у них будуть суттєво різні висновки. А так не мало б бути, оскільки відбудеться введення в оману користувачів результатів аналізу;

- часто неврахування особливостей аналізу фінансового стану мікропідприємств та малих підприємств. Наприклад, використовуючи поширений у вітчизняній практиці підхід до визначення коефіцієнта оборотності і тривалості погашення дебіторської заборгованості, отримаємо зовсім різні значення цих двох показників для двох мікропідприємств, одне з яких платник ПДВ, а інше ні. Для усунення впливу інших факторів візьмімо умову, що в них будуть однакові обсяги реалізації продукції в гривневому еквіваленті (однакові обсяги реалізації в натуральних одиницях і ціни), однакові терміни й умови відтермінування оплати за неї покупцями, однакові перехідні суми дебіторської заборгованості покупців з минулого року. Розходження коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості буде пов'язано з тим, що у формулах, які застосовуються у вітчизняній практиці, в чисельнику цього показника використовується чистий дохід (тобто у підприємства платника ПДВ, чистий дохід відображається без ПДВ у звіті про фінансові результати), а в статті дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги, що відображена в балансі, буде сума цієї заборгованості покупців з врахуванням ПДВ. В той ж час у неплатника ПДВ – суми чистого доходу і дебіторської заборгованості будуть порівняльними, оскільки не містять ПДВ.

- розбіжність вітчизняної і зарубіжної практики до визначення низки показників. Наприклад, використовуються здебільшого різні підходи в процесі визначення коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості

щодо величини, яка відображена в чисельнику формули. У вітчизняній практиці беруть для цього чистий дохід з форми № 2 фінансової звітності (тобто по суті обсяг відвантаженої продукції за мінусом ПДВ та ще низки вирахувань), а в зарубіжній практиці часто беруть лише той дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, який виник на умовах відтермінування оплати покупцям. Тобто по суті ту реалізацію, за яку справді виникла дебіторська заборгованість, а не відбулась оплата зразу при здійсненні відвантаження або була повна чи часткова передоплата від покупців. Візьмемо для прикладу два підприємства в яких були майже однакові сальдо дебіторської заборгованості з попереднього року, а в звітному році вони реалізовували продукцію на однакову суму. Але одне підприємство відвантажувало її повністю на умовах передоплати, а інше повністю на умовах післяоплати 60 днів (за винятком реалізації в листопаді-грудні при якій була вимога погашення заборгованості до кінця звітного року). То при вітчизняному підході у цих двох підприємств вийдуть однакові коефіцієнти оборотності та однакові терміни погашення дебіторської заборгованості. Однак парадокс полягатиме у тому, що в одного з цих підприємств наприклад у 2020 р. не виникало зовсім дебіторської заборгованості покупців, а в іншого вся продукція реалізовувалась з відтермінуванням в середньому до 60 днів.

IV. Причини, пов'язанні із недостатніми знаннями і навиками у користувачів фінансової звітності для проведення її комплексного аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, правильної інтерпретації отриманих результатів та формування правильних висновків і рішень.

Серед цих причин варто виділити наступні:

- недостатній рівень знань і навиків користувачів фінансової інформації щодо здійснення аналізу показників фінансової звітності та інших показників, що характеризують фінансовий стан підприємств. Також незнання і незастосування зарубіжної практики розрахунку низки показників фінансового стану щоб могли коректно порівняти їх з аналогічними показниками схожих за діяльністю і масштабами зарубіжних компаній;

- занадто формальний підхід при визначенні незначної кількості показників фінансового стану підприємств на підставі одного з декількох існуючих нормативних актів, що регламентують розрахунок цих показників (причому є значні розбіжності в цих нормативних актах у формулах розрахунку показників навіть з однаковими назвами);

- поширене легковаження дослідженням Приміток до річної фінансової звітності під час аналізу фінансового стану підприємства. Однак часто вони займають від десятка до сотні сторінок детальної інформації, яку потрібно враховувати при аналізі. Доречі в Україні поширена практика багатьма підприємства щодо некоректного зберігання приміток у пдф-файл, коли замість зручних таблиць з цифрами, зовнішній користувач отримує набір зміщених цифр суцільними рядками;

- неврахування при формуванні висновків під час аналізу показників фінансової звітності та фінансового стану стратегії та цілей підприємства, оскільки показники будуть зовсім різними якщо підприємство намірилось захопити чим більше сегментів ринку чи ринок загалом (в т.ч. за рахунок цінової політики) і коли поставило ціль – максимізацію прибутку. Крім того часто не робиться врахування впливу умов зовнішнього середовища (інфляція, безробіття, купівельна спроможність покупців, доступність кредитних коштів, курси основних видів валют до національної, особливо в разі коли підприємство експортує продукцію чи імпортує виробничі запаси тощо) на фінансовий результат та інші показники його фінансової звітності;

- часто нерозуміння суті показників оборотності активів та зобов'язань, і того як і де їх можна використати для формування зрозумілого висновку чи як це впливає на фінансові чи інші витрати підприємства. Крім того часто відбувається нехтування розрахунком і аналізом операційного і фінансового циклів підприємства;

- нехтування багатофакторним аналізом багатьох показників фінансової звітності. Зокрема, часто нехтують виявленням неузгодженостей у змінах взаємопов'язаних показників фінансового стану з різних груп – ліквідності, ділової активності, рентабельності, фінансової стійкості тощо;

- нехтування дослідженням впливу на фінансовий стан підприємства зміни якісних, нефінансових показників;

- неврахування показників фінансового стану (наприклад різних видів рентабельності) розрахованих з використанням ЕВІТДА, ЕВІТ, ЕВТ щоб мати можливість здійснити порівняння з конкурентами в яких можуть бути інші методи амортизації основних засобів та нематеріальних активів, інші можливості залучення кредитів під різні відсотки, різні системи і ставки оподаткування. А також нерідко користувачі в Україні неправильно визначають показник ЕВІТДА, користуючись тільки фінансовою звітністю. Використовуючи такий підхід, дуже легко помилитись в розрахунку ЕВІТДА, зокрема, якщо у підприємства є залишки незавершеного виробництва, готової продукції, яка не реалізована тощо. Також часто незважають на те, що в певні роки є нетипові операції, яких не було в попередніх роках і які не повторяться в майбутніх періодах. Тому для порівняння цих показників за різні роки варто враховувати, який вплив здійснили нетипові для підприємства господарські операції (пов'язані з виникненням доходів і витрат) на відповідний вид фінансового результату.

- не врахування дивідендної політики підприємства при аналізі фінансової звітності та фінансового стану впливає на викривлення висновків, які формує суб'єкт аналізу.

- часто використання для аналізу фінансової звітності і розрахунку показників фінансового стану тільки річних форм фінансової звітності. Це може призвести до визначення суттєво інших значень показників, ніж якщо б інформація аналізувалась в розрізі кварталів чи місяців, і вже тоді на їх основі б визначались середньорічні значення запасів, дебіторської чи кредиторської

заборгованостей, капіталу для розрахунку показників фінансового стану. Особливо суттєві викривлення у розрахунках і висновках будуть відчутні коли підприємству, притаманний вагомий вплив сезонності, тривалості виробничого та операційного циклів на його діяльність, або ж в грудні-січні підприємство в рази менш активніше здійснювало діяльність порівняно з іншими місяцями, що впливає як на сальдо запасів, так і заборгованостей на кінець року. Для таких підприємств варто визначати середньорічні величини заборгованостей, запасів, активів загалом, власного і позикового капіталу враховуючи сальдо по місяцях чи кварталах, а інколи не буде зайвим застосування середнього хронологічного при визначенні середніх величин;

- неврахування в процесі фінансового аналізу впливу пандемії COVID-19, карантинів, локдаунів на фінансові показники 2020 р., порівнюючи їх з нормативними значеннями чи значеннями попередніх років. Таке звичайне порівняння буде некоректним по більшості показників і призведе до неправильних висновків та рішень;

- неврахування у вітчизняній практиці, під час аналізу показників оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, особливостей прийнятої політики підприємства щодо розрахунків з покупцями та постачальниками відповідно. Зокрема чи підприємство в основному вимагає передоплату чи погоджується на післяоплату за товари, роботи, послуги, в яких співвідношення поєднує ці типи розрахунків, на скільки днів надає чи отримує відтермінування згідно договорів. Інколи у вітчизняній практиці можна побачити розрахунок оборотності дебіторської заборгованості на підставі форм фінансової звітності для підприємств, які у конкретному році відвантажували покупцям всю продукцію виключно на умовах передоплати, а в балансі є відображена лише певна перехідна сума протермінованої дебіторської заборгованості з попередніх років. Яка якість висновку і управлінських рішень буде при такому підході до розрахунків не важко здогадатись;

- нехтування під час аналізу фінансового стану інформацією про те на якій стадії життєвого циклу знаходиться підприємство, галузь чи відповідний ринок, яку конкурентну позицію на ринку воно займало в періодах, що аналізуються і попередніх до них;

- помилкове порівняння (без попереднього приведення до порівняльного рівня вхідних даних) значень показників зарубіжних конкурентів з високо економічно розвинутих країн з вітчизняними підприємствами. Зокрема часто не враховується той факт, що в них низка активів (зокрема нематеріальні активи, основні засоби тощо) відображені за справедливою ринковою вартістю чи з врахуванням втрати корисності внаслідок певних подій, а в Україні ці активи в більшості підприємств відображені за історичною собівартістю, що виникла під час їх придбання, створення та введення в експлуатацію з подальшою, час від часу, модернізацією;

- нехтування для аналізу фінансового стану підприємств вагомим масивом інформації, яка подається в НКЦПФР, а також звітами з управління. Підприємств, які згідно із законодавством формують таку інформацію, є доволі багато. А також нехтування корисною фінансовою та нефінансовою інформацією, що є в низці відкритих баз на сайтах різних державних структур в Україні (зокрема щодо кримінальних чи інших справ, у яких фігурує підприємство або його керівники, наявності податкового боргу тощо).

V. Причини, пов'язанні із економічним шахрайством в діяльності підприємств, в тому числі й щодо викривлення показників фінансової звітності та іншої фінансової й нефінансової інформації.

Якраз цим причинам і приділимо найбільше уваги в цьому розділі. Ці причини формуються під впливом як бажання ухилитись від сплати податків (наприклад, заниживши реальні доходи і завищивши витрати, в т.ч. відобразивши фіктивні витрати, хоч і документально оформлені в межах підприємства чи в змові з контрагентами), так і для приховування інших видів економічного шахрайства. Також будь-яке шахрайство викривить фінансову звітність. Часто наявність на підприємствах «чорної бухгалтерії», використання послуг конвертаційних центрів, виведення засновниками коштів з підприємства не через оподатковувані дивіденди, а з використанням різних схем (із залучення ФОПів та спеціально створених по суті часто фіктивних юридичних осіб, відображення в обліку фіктивних робіт і послуг), сукупно викривляють зокрема річний фінансовий результат, який бачить користувач у звітності.

Високий рівень шахрайства та корупції знижує економічні показники розвитку країн, негативно впливаючи на довгострокове економічне зростання через вплив на інвестиції, податкові надходження до бюджету, величину та напрями державних витрат, і розвиток суспільства країни загалом.

У Міжнародному стандарті аудиту 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» [1] поняття шахрайство трактується як навмисна дія однієї особи або кількох осіб, які належать до управлінського персоналу, тих, кого наділено найвищими повноваженнями, працівників або третіх сторін із застосуванням омани для отримання неправомірної або незаконної вигоди.

Згідно МСА 240 шахрайство під час формування фінансової звітності може бути здійснене шляхом:

- маніпулювання, фальсифікації або змінювання облікових записів чи документів, на основі яких складається фінансова звітність;
- перекручення або навмисний пропуск операцій або іншої значущої інформації у фінансовій звітності;
- навмисного неправильного застосування облікових принципів, які стосуються сум, класифікації, способу подання або розкриття інформації [1].

В статті 190 Кримінального кодексу України (ККУ), шахрайство трактується як заволодіння чужим майном або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Однак в ККУ описані й інші

різновиди шахрайства. Зокрема, шахрайство з фінансовими ресурсами – надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, ..., органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків ... (стаття 222 ККУ) [2]. Також в контексті шахрайських дій можна розглядати фальсифікацію фінансових документів та звітності фінансової організації, навмисне доведення підприємства до банкрутства чи доведення банку до стану неплатоспроможності, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), незаконну приватизацію державного чи комунального майна, і багато інших різновидів аналогічних за суттю дій.

Міжнародна аудиторська компанія з «великої четвірки» – PwC вже 20 років проводить всевітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства (у 2020 р. більше 5000 респондентів з 99 країн світу). Деякі результати опитування підприємств наводимо у табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Інформація про різні аспекти шахрайства в Україні і світі у 2017–2020 рр.

Аспекти щодо яких PwC опитувала респондентів	Україна (2019–2020 рр.)	Україна (2017–2018 рр.)	Середній показник всевітнього дослідження (2019–2020 рр.)
Респонденти в Україні, які постраждали від шахрайства за останні 24 місяці	51%	48%	47%
Суб'єкти, що вчинили найбільш суттєве шахрайство щодо підприємств (щодо тих, які брали участь в дослідженні):			
- співробітники підприємства	25%	56%	37%
- третя сторона	41%	36%	39%
- змова між співробітниками та третьою стороною	25%	н. д.	20%
Приблизна сума прямих збитків, яких зазнало підприємство від шахрайства протягом останніх 24 місяців			
- менше 50 тисяч дол. США	38%	46%	25%
- більше 50 тисяч але менше 100 тисяч дол. США	13%		17%
- більше 100 тисяч але менше 1 млн. дол. США	13%	19%	21%
- 1 млн. дол. США або більше	9%	12%	26%

Джерело: зведено в таблицю на основі даних джерел [3; 4]

За результатами міжнародного дослідження [4], що опубліковане в 2020 р., шахрайство призвело до збитків у юридичних осіб – респондентів з різних країн в розмірі 42 млрд дол. США.

За результатами опитування українських підприємств у 2020 р., яке здійснювала міжнародна аудиторська фірма PwC, було встановлено теж доволі невтішну ситуацію (рис. 4.2).

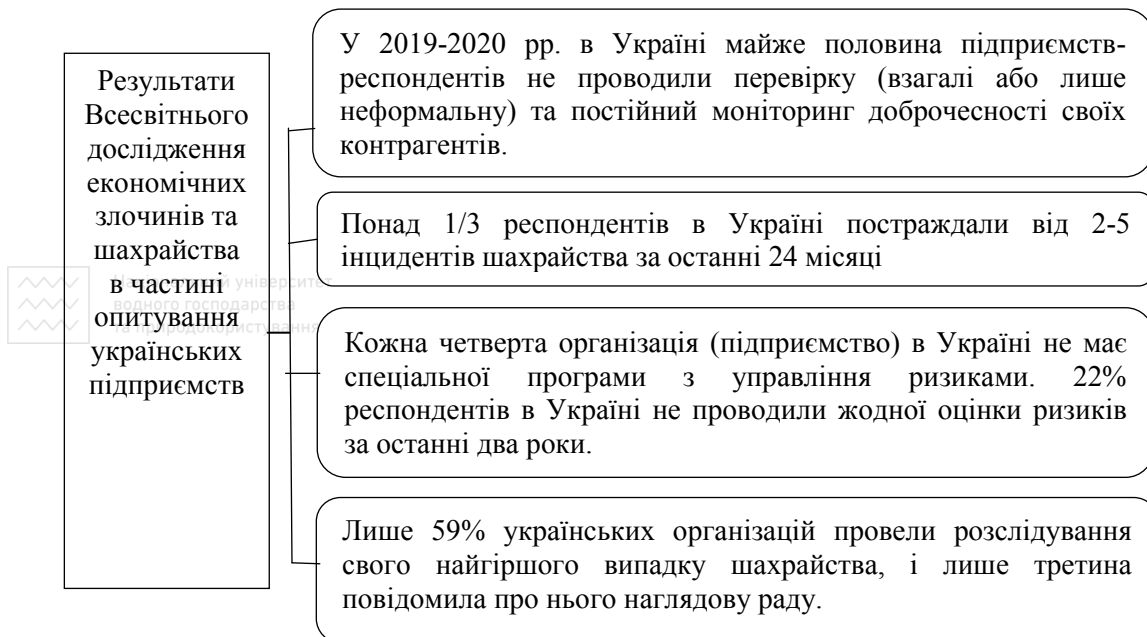

Рис. 4.2. Результати опитування PwC українських організацій за 2019–2020 рр.

Джерело: згруповано авторами на підставі [4]

Лише 3% респондентів в Україні залучили зовнішнього форензик експерта у відповідь на свій найгірший випадок шахрайства, порівняно з 20% респондентів у світі. Топ-5 видів шахрайства в Україні у 2019–2020 рр. за поширеністю: 1 місце – незаконне привласнення майна (зазначили 47%); 2 місце – хабарництво та корупція (зазначили 47%); 3 місце – кіберзлочини (зазначили 31%); 4 місце – шахрайство з боку клієнтів (зазначили 31%); 5 місце – шахрайство у закупівлях (зазначили 31%). Серед видів шахрайства, які у цих роках були найбільш суттєвими для підприємств в Україні з точки зору фінансових збитків або інших наслідків насамперед називались незаконне привласнення майна (19%) та шахрайство у закупівлях (13%) [4].

У 2018 році в аналогічному дослідженні PwC на питання «Якою мірою кожен із нижченаведених факторів сприяв вчиненню співробітником чи іншим шахраєм економічного злочину та / або шахрайства?», відповіді розділились так: стимул або тиск до вчинення шахрайських дій – 20%, можливість вчинення шахрайських дій – 70%, виправдання вчинення шахрайських дій – 10% [3]. Тобто бачимо, найбільш деструктивним чинником ризику шахрайства в Україні є багато можливостей щодо вчинення шахрайських дій щодо підприємства, зокрема й через неефективність їх систем внутрішнього контролю.

Серед способів підвищення рівня виявлення та уникнення шахрайства можна виділити такі: запровадження ретельного, професійного та об'єктивного оцінювання кандидатів у відділ внутрішнього аудиту (контролю) при їх прийомі на роботу; впровадження системи незалежних

періодичних перевірок співробітників за низкою критеріїв; оптимізація організаційної структури підприємства, зокрема вирішення питань підпорядкування відповідних підрозділів, що виконують функції контролю; забезпечення необхідних умов праці, її оплати і високого рівня незалежності дій внутрішніх аудиторів в тому числі й від вищого управлінського персоналу; вдосконалення методології внутрішнього контролю і механізму звітування про виявлені порушення і реагування на них з чітким розмежуванням повноважень; систематичне навчання працівників, що виконують функції контролю з метою постійного вдосконалення їх професійного рівня; забезпечення їх необхідними сучасними інформаційними системами і технологіями, а також відповідності усім критеріям для ефективного функціонування системи внутрішнього контролю (зокрема в аспекті чисельності відповідних працівників, компетентності порівняно з тими кого контролюватимуть, зваженості витрат на систему внутрішнього контролю порівняно з результатами від її функціонування, зокрема підвищення економічної безпеки, запобігання штрафним санкціям і втратам від різних видів шахрайства тощо). Корисним для цих цілей є також запровадження кодексу корпоративної етики та його чітке дотримання на підприємстві незалежно від займаної посади.

Зокрема, на рис. 4.3 наведено низку важливих чинників впливу на появу шахрайства у діяльності підприємства. Внаслідок одночасного впливу багатьох зазначених чинників, ймовірність виникнення шахрайства зростає.

Рис. 4.3. Чинники, що суттєво впливають на появу шахрайства

Джерело: сформовано авторами

Важливо також враховувати наведені в додатках до міжнародного стандарту аудиту 315 [5] чинники і умови, які можуть свідчити про наявність ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності. Також під час

проведення аудиту, можна виявити конкретні обставини, що свідчать про можливу наявність шахрайських дій (рис. 4.4).

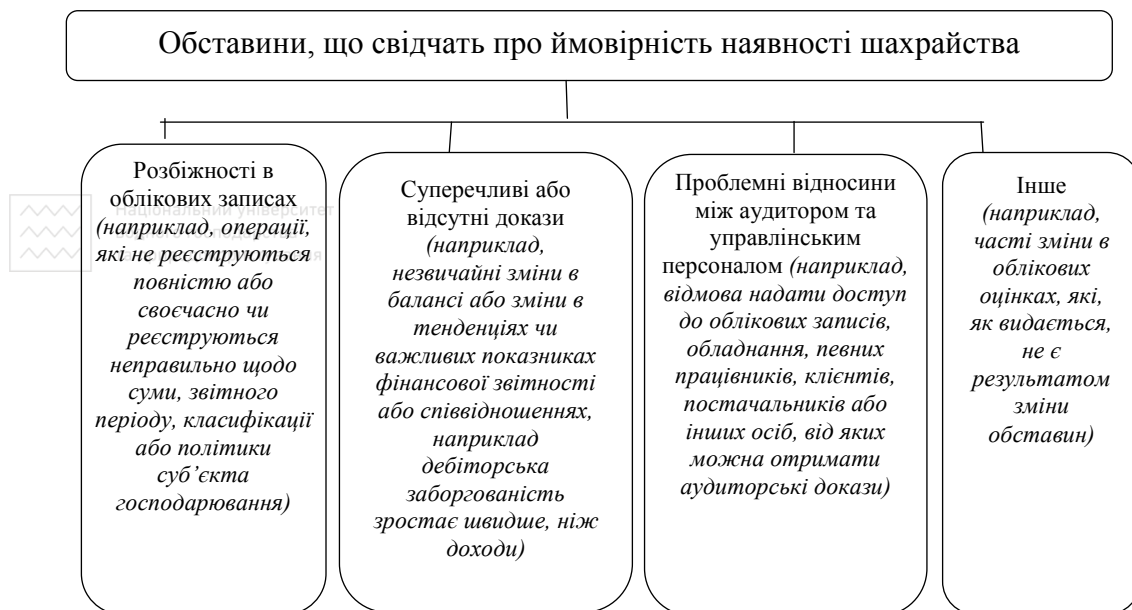

Рис. 4.4. Обставини, що свідчать про можливість наявності шахрайства на підприємстві

Джерело: відображено авторами на підставі [1]

Часто проведення зовнішнього аудиту є одним з небагатьох шляхів попередження чи виявлення фактів шахрайства, особливо якщо на підприємстві не сформована ефективна система внутрішнього аудиту чи контролю. Варто зазначити, що наслідки невиявлення аудитором шахрайства є негативними і досить суттєвими для багатьох різних груп суб'єктів. Зокрема, користувачі фінансової звітності, які хочуть купити цінні папери підприємства чи як інвестори співпрацювати з ним, можуть швидко втратити вкладені фінансові ресурси чи інші активи (нерухомість, інші основні засоби), так і не отримавши очікуваних прибутків, а держава недоотримає податкові платежі. Якщо підприємство з використанням шахрайства буде доведено до банкрутства, то втратять роботу десятки чи й тисячі працівників, знизиться купівельна спроможність їх сімей, що вплине в подальшому й на інших суб'єктів господарювання, які реалізують товари, послуги і роботи для кінцевих споживачів.

В праці [6] наголошується на тому, що на підприємствах, що ведуть однакові види діяльності, помилки, шахрайство та обман в операційній діяльності можна групувати в розрізі типових господарських операцій (процесів). Так, в торговельних мережах вони згрупували їх в розрізі таких процесів: операції, що пов'язані із процесом організації та забезпечення операційної діяльності торговельної мережі; операції, що пов'язані із

процесом закупівлі товарів; операції, що пов'язані із процесом постачання та переміщення товарів; операції, що пов'язані із процесом зберігання товарів; операції, що пов'язані із процесом реалізації [6]. Під час анкетування вони виявили, що у 3 з 5 досліджених торгівельних мережах на той момент не проводився внутрішній аудит, і саме в них відповідно до результатів анкетування спостерігалась найбільша кількість помилок та випадків шахрайства.

В праці [7] акцентовано на важливості не тільки виявлення шахрайства, а насамперед його попередження. Сметанко О.В. [8] розглядає внутрішній аудит як ключовий елемент системи протидії шахрайству в акціонерних товариствах.

В праці [9] слушно зазначено, що ризик невиявлення суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства суттєво вищий, ніж ризик його невиявлення внаслідок помилок допущених на підприємстві, оскільки особи, що здійснюють шахрайські дії, цілеспрямовано стараються приховати їх. Проте в оприлюдненому Аудиторською палатою України аналітичному документі [10] про результати зовнішніх перевірок систем контролю якості аудиторських послуг, зазначено, що деякі аудиторські фірми не надали жодних документів щодо оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства. Хоча як в МСА [1], так і в низці практичних керівництв [11] щодо їх застосування наголошується на необхідності здійснення аудиторських процедур щодо виявлення ризиків існування шахрайства. Також, здійснюючи ці процедури, аудиторам варто пам'ятати слова одного з колишніх президентів США, Авраама Лінкольна – «Шахрайство і лестощі – кровні родичі» [12].

За даними наведеними в праці [13] найбільші можливості для здійснення шахрайства (77%) мають працівники, що працюють у фінансовому відділі, бухгалтерії, відділах збуту та закупівель, а також у вищому керівництві. Важливими з різних точок зору є періодичні звіти «Report to the Nations» ACFE (Association of Certified Fraud Examiners – Асоціація сертифікованих спеціалістів по розслідуванню шахрайств) як в загальносвітовому масштабі, так і щодо окремих регіонів світу [14]. Так, у їх звіті 2020 р. охоплено результати дослідження 2504 суб'єктів (підприємств, організацій тощо з 125 країн) у яких були виявлені різні види шахрайства, що спричинили сукупно втрати розміром 3,6 мільярда доларів США. За їх оцінками ці підприємства втрачали близько 5% від доходу щороку, а це, якщо здійснити екстраполяцію на основі даних 2019 року, буде більше 4,5 трильйона доларів США втрат в глобальному масштабі щороку. Схеми шахрайства у фінансовій звітності хоч і були лише у 10% підприємств де були виявлені під час дослідження випадки шахрайства, проте цей вид шахрайства спричинив найбільші по величині втрати (медіанне значення – 954 000 дол. США). Схеми незаконного привласнення активів були найпоширенішими (були аж у 86% досліджених підприємств), хоч медіане значення і становило 100 000 дол. США. Корупція була виявлена в 43%

підприємств де були виявлені під час дослідження випадки шахрайства, і медіанне значення втрат становило – 200 000 дол. США. Цікавим також є той факт, що тільки половина порад (дій, інформації тощо), які допомогли виявити шахрайство на досліджуваних підприємствах була від їх працівників, а решта значна питома вага відповідних порад (інформації) надходила від сторонніх організацій, включаючи клієнтів, продавців, і навіть інколи конкурентів [14].

Однією з країн із позитивним досвідом у сфері протидії шахрайству є Польща, в якій розвивається надання таких послуг як: слідчий аудит, виявлення порушень за допомогою глибокого аналізу фінансових даних, фінансові експертизи, консалтинг у сфері протидії відмиванню брудних коштів тощо [15]. У польських підприємствах найбільш часто фальсифікувались доходи і витрати в контексті бажаного впливу на рівень фінансового результату підприємств. Незначна частина випадків шахрайства стосується викривлення даних статей балансу [16]. В цьому випадку можна виділити схему дефектного балансового представлення розрахунків, а також маніпулювання термінами платежів. Ця схема стосується найчастіше пасивних рахунків, і призначена сфальшувати звітність так, щоб вона давала можливість сформулювати кращі висновки про стан та діяльність підприємства [17]. Досвід польських підприємств показав, що найпоширенішими видами шахрайства є незаконне привласнення активів – зустрічається найчастіше, і шахраювання з фінансовою звітністю – має найбільші фінансові наслідки.

Важливо також пам'ятати про певні напрацювання по цій тематиці в працях вітчизняних науковців [18–24]. Зокрема підприємства у яких випадків шахрайства не було виявлено досі, ризики появи шахрайства в майбутньому оцінюють як невисокі. Водночас, більшість компаній, що зіткнулися з шахрайством, вважають, що ризики повторних випадків є високими. Шахрайство є одним з розповсюджених факторів впливу на достовірність фінансової звітності підприємства, і здатне значним чином впливати на викривлення показників фінансового стану та прийняття в майбутньому неправильних управлінських рішень. Крім того є досі невирішені гострі проблеми розмежування певних видів помилок та шахрайства при їх ідентифікації в процесі аудиту, які потребують вирішення. Це зокрема: тонка межа щодо визначення де помилка, а де шахрайство (іноді в аудитора недостатньо інформації щоб стверджувати це з 100% впевненістю); збільшення рівня загроз для дотримання аудиторами принципів етики (зокрема й в аспекті дотримання принципу конфіденційності і одночасно вимог національного чи міжнародного законодавства про повідомлення відповідних державних структур про виявлене шахрайство, наслідком чого часто буде втрата відповідного постійного замовника аудиторських послуг); нерідко різне розуміння замовниками і аудиторами сутності та призначення аудиту, що часто спричинює тиск на аудиторів та суттєво збільшує ризики втрати ними незалежності.

Для вирішення проблеми розмежування певних видів помилок та

шахрайства не можливо надати універсальних порад, оскільки все залежить від конкретних обставин, що склалися на підприємстві та в контрагентів, повноти інформації, людських, фінансових і технічних можливостей тощо. Наприклад, порівнявши результати проведення процедур візуального огляду будівлі до «ремонту» та після (якщо наприклад аудитор вже декілька років здійснює аудит підприємства), опитування різних працівників підприємства щодо факту чи особливостей здійснення відповідного ремонту, можна виявити, що ремонт не здійснювався насправді. Або ж під час перевірки суб'єкта, що проводив ремонтні роботи, можна виявити відсутність у нього робітників, техніки, матеріалів та інших засобів для проведення таких ремонтних робіт. Внаслідок цих процедур можна виявити фіктивність господарських операцій, пов'язаних з ремонтними роботами, які насправді не здійснювались (хоч і є наявні підтверджуючі первинні документи щодо виконання цих робіт). Тобто таким чином можна або виявити шахрайство або переконатись в потребі здійснення додаткових аудиторських процедур щоб підтвердити або спростувати припущення про наявність шахрайських дій у відповідних господарських операціях. Серед них можуть бути зіставлення різних за назвою і суттю бухгалтерських документів та облікових записів, але які стосуються різних сторін здійснення тих ж господарських операцій; отримання підтверджень від третіх сторін щодо реальності здійснення певних господарських операцій; отримання доказів, що договори виконуються відповідно до передбачених в них умов тощо.

Щорічного проведення незалежного аудиту фінансової звітності недостатньо для підприємства, оскільки факти шахрайства будуть виявлені вже в ретроспективному аспекті (і це ще за умови, що за обмежений проміжок часу при використанні аудиторської вибірки незалежним аудиторам все ж таки вдасться виявити замасковані шахрайські дії). Логічним шляхом вирішення цієї проблеми є формування на підприємстві ефективної системи внутрішнього контролю (внутрішнього аудиту), систематично і комплексно здійснюючи запобіжні заходи та виявляючи шахрайські дії протягом всього року. Проте потрібно пам'ятати, що з часом внутрішні аудитори будуть зміцнювати стосунки із іншими працівниками підприємства і це може вплинути на приховування деяких результатів внутрішнього аудиту. Однак якщо компанія велика, то періодичне переведення працівників системи внутрішнього контролю на інші ділянки контролю чи між відокремленими структурними підрозділами дасть змогу зменшити ризик налагодження тісних зв'язків між суб'єктами внутрішнього контролю і працівниками, робота яких підпадає під перевірку.

Важливо включати інформацію про наявні ризики підприємства (зокрема ризики шахрайства) в періодичні звіти для вищого керівництва. Також необхідно постійно вдосконалювати внутрішній контроль на підприємстві, враховуючи результати оцінювання ефективності системи внутрішнього контролю, яке відбувається під час незалежного аудиту фінансової звітності, чи як отримання окремої послуги з надання впевненості.

Внутрішні аудитори повинні бути високо компетентними та дуже відповідально ставитись до визначених перед ними завдань, і при цьому, маючи розвинуте критичне мислення, виконувати свої обов'язки з високим рівнем професійного скептицизму в тому числі щоб виявити ризики здійснення шахрайських дій щодо підприємства. Бувають випадки, коли внутрішні аудитори прагнуть ухилитись від відповідальності за невиявлення шахрайських дій, аргументуючи недостатнім рівнем особистого контролю за процесами на підприємстві, недостатніми ресурсами для виявлення шахрайства і невчасним реагуванням керівництва на їх звіти про ризики різних видів шахрайства. Однак часто така ситуація спричинена недостатнім знанням або нерозумінням існуючих стандартів внутрішнього аудиту, а також недостатнім рівнем кваліфікації, яку безперервно потрібно підвищувати.

Висновки. Отже, щоб приймати правильні управлінські рішення, зокрема й на підставі аналізу фінансової звітності та фінансового стану підприємства, необхідно уникати досліджених нами декількох десятків причин, які призводять до неправильних висновків і відповідно неоптимальних дій на їх основі. Також в розділі наведено низку рекомендацій з усунення цих причин або мінімізації їх негативного впливу на внутрішніх і зовнішніх користувачів результатів фінансового аналізу. Особливу увагу приділено протидії шахрайству, яке напряму впливає на достовірність фінансової звітності, а також досліджено чинники, які впливають на ризики появи шахрайських дій і обставини, які можуть свідчити про наявність шахрайства. Також наведено результати міжнародних досліджень з питань шахрайства за 2017–2020 рр., в тому числі щодо підприємств України. Крім того наведено рекомендації щодо вдосконалення системи внутрішнього контролю (аудиту), які сприятимуть ефективному запобіганню виникненню викривлень фінансової звітності підприємства або ж оперативному його виявленню та вчасному виправленню ситуації для мінімізації фінансових втрат та інших негативних наслідків.

Список використаних джерел

1. Міжнародний стандарт аудиту 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часьт1.pdf (дата звернення: 10.04.2021).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.04.2021).
3. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> (дата звернення: 10.04.2021).
4. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства за 2020 р.

URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html> (дата звернення: 10.04.2021).

5. Міжнародний стандарт аудиту 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища». URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часть1.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

6. Назарова К. О. Гнатченко Д. Д. Внутрішній аудит у запобіганні шахрайства та обману в операційній діяльності торговельних мереж. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 3–2 (46). С. 137–141.

7. Петраков Я. В., Бутенко Т. А., Шелудько С. М. Основні підходи до попередження шахрайства крізь призму девальвації етичних стандартів у бізнесі. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4 (51). С. 321–328.

8. Сметанко О. В. Становлення та розвиток внутрішнього аудиту в акціонерних товариствах України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09. 2015. 558 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.06/2015/dis_Smetanko.pdf (дата звернення: 10.04.2021).

9. Каменська Т. Розгляд питань, що стосуються шахрайства при аудиторській перевірці. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 6. С. 2–7.

10. Аналіз типових помилок, які були виявлені під час зовнішніх перевірок системи контролю якості, проведених відповідно до вимог Положення про зовнішні перевірки системи контролю якості аудиторських послуг URL: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D1%82%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BA.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

11. Посібник із застосування Міжнародних стандартів аудиту під час аудиту малих та середніх підприємств: практичне керівництво. 2-ге видання. Міжнародна федерація бухгалтерів, ВПГО «Спілка аудиторів України». Том 2. URL: <https://spilka-audit.org.ua/images/posibnuk2.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

12. Лист Авраама Лінкольна учителяві свого сина. URL: https://irynadenysjuk.blogspot.com/2014/05/blog-post_24.html (дата звернення: 10.04.2021).

13. Климко Т. Ю., Мельник О. О. Корпоративне шахрайство: реалії сучасності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка*. 2015. Вип. 46. С. 185–190.

14. «Report to the Nations» Association of Certified Fraud Examiners. URL: <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2020/> (дата звернення: 10.04.2021).

15. Emerling I. Rola audytu w wykrywaniu nadużyć gospodarczych / zeszyt naukowy Kolegium Zarządzania i Finansów. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie Oficyna Wydawnicza SGH, 2017. № 154. С. 9–19.

16. Zarządzanie Ryzykiem Nadużyć. URL: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Zarządzanie_Ryzykiem_Nadużyć/\\$FILE/FIDS-Broszura-2017.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Zarządzanie_Ryzykiem_Nadużyć/$FILE/FIDS-Broszura-2017.pdf) (дата звернення: 10.04.2021).

17. Wójcik-Jurkiewicz M., Jurkiewicz R. Kierunki zmian w zakresie wiarygodności sprawozdań finansowych / «Studia Ekonomiczne» (Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach), 2014. nr 164 «Transformacja polskiej rachunkowości na tle rozwoju rachunkowości międzynarodowej». С. 168–175.

18. Гуцаленко Л. В., Попик Т. О. Помилки та шахрайства в аудиторській практиці. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5470> (дата звернення: 10.04.2021).

19. Михальчишина Л. Г., Калашник В. В. Внутрішній аудит у запобіганні помилок і шахрайства на підприємстві. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. 2012. № 2 (64). С. 96–99.

20. Гарнага Є. В. Розробка комплексної програми дій для боротьби з шахрайством на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2011. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=662> (дата звернення: 10.04.2021).

21. Колос І. В., Радіонова Н. Й. Внутрішній аудит як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу* : міжнародний збірник наукових праць. Житомир : ЖДТУ, 2013. Вип. 1 (25). С. 126–141.

22. Дорош Н. І. Аудит: методологія і організація. К. : Тов-во «Знання», КОО, 2011. 402 с.

23. Шестакова О. Відповідальність та скептицизм внутрішніх аудиторів в оцінці ризиків шахрайства. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=econ_2014_2_16 (дата звернення: 10.04.2021).

24. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації : дис. ... д-ра філософії : 072. 2020. 292 с. URL: <https://www.wunu.edu.ua/svr/disertacia/hamuga/dusertacia.pdf> (дата звернення: 10.04.2021).

ПРО АВТОРІВ

Віктор Мошинський

Ректор Національного університету водного господарства та природокористування. Обіймає посаду з червня 2014 року.

Ідейний натхненник та керівник проекту із розробки місії, візії та стратегії розвитку університету на 2020–2025 роки.

Основні напрямки наукових інтересів: антропогенний вплив на природні системи; стан природних систем та їх оцінка; природний моніторинг; ландшафтно-екологічні аспекти використання сільськогосподарських угідь; математичне моделювання у сільському господарстві та природоохоронній діяльності; управління у галузі сільського господарства та меліорацій; оцінка стану, прогнозування та управління меліорованими територіями.

Наталія Позняковська

Доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування, кандидат економічних наук. Заступник декана факультету/заступник директора інституту Національного університету водного господарства та природокористування (2004–2015 рр.). Завідувач кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (2018 – по т.ч.).

Кандидатську дисертацію на тему «Облік і звітність доходів і видатків місцевих бюджетів: організація та методика» захистила в Тернопільській академії народного господарства. Автор більше 150 наукових і методичних праць, монографії у сфері обліку і контролю суб'єктів державного сектору.

Голова територіального відділення Федерації професійних бухгалтерів та аудиторів України у Рівному. На даний час займається дослідженням значення і ролі вищої освіти у становленні громадянського суспільства.

Громадський діяч, волонтер.

Олеся Міклуха

Кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування.

Сфера наукових інтересів – стратегічні напрями розвитку обліку і аналізу діяльності суб'єктів господарювання.

Олена Дорошенко

Кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування.

Автор понад 90 наукових та навчально-методичних праць, у тому числі автор і співавтор 5 монографій. У 2012–2017 роках – голова ради молодих вчених НУВГП, член редколегії видання «Студентський вісник НУВГП». У 2017–2020 рр. – виконавець наукового проекту молодих вчених, що фінансувався за кошти держбюджету «Інформаційне забезпечення управління еколого-економічною безпекою України в умовах військово-політичної нестабільності».

Коло наукових інтересів включає актуальні питання бухгалтерського обліку, аналізу та контролю в державному секторі.

Антон Бердичевський

Аспірант Хмельницького національного університету. Автор семи наукових та методичних праць. Тема кандидатського дисертаційного дослідження: «Інноваційний потенціал підприємства».

Наукові інтереси: теоретичні та практичні питання оцінки та розвитку інноваційного потенціалу підприємств легкої промисловості.

Юлія Вашай

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства і міжнародного бізнесу Національного університету водного господарства та природокористування.

Автор понад 80 наукових та навчально-методичних праць, у тому числі автор і співавтор 5 монографій. У 2017–2020 рр. – виконавець наукової теми молодих вчених, що фінансувався за кошти держбюджету «Інформаційне забезпечення управління еколого-економічною безпекою держави в умовах військово-політичної нестабільності».

Є членом експертної ради МОНУ з питань проведення експертизи проектів наукових робіт, науково-технічних (експериментальних) розробок молодих учених.

Напрямок наукових досліджень – роль економічної безпеки держави у підвищенні ефективності національної економіки. Проблеми підтримки національної та міжнародної безпеки в глобальному просторі.

Світлана Левицька

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування.

Автор більше як 260 праць, в тому числі трьох монографій за темою докторської дисертації, співавтор 6 посібників і двох підручників з бухгалтерського обліку та звітності, зокрема: «Бухгалтерський облік в галузях», «Організація бухгалтерського обліку», «Звітність підприємств», «Бухгалтерський облік в управлінні підприємством», «Трансформація бухгалтерського обліку за МСБО та МСФЗ».

Наукові інтереси: проблеми організації облікової системи підприємницької та непідприємницької діяльності, гармонізація принципів бухгалтерського та податкового обліку, стандартизація документаційних процесів з урахуванням реформування національної економіки; реформування обліку суб'єктів державного сектору України тощо.

Ольга Осадча

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування.

У 2006 році закінчила Національний університет водного господарства та природокористування за спеціальністю «Облік і аудит» з відзнакою. Навчалась в докторантурі Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, в 2017 році захистила докторську дисертацію.

Автор понад 120 публікацій наукового характеру, співавтор підручника «Звітність підприємств» з грифом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Викладає лекційні курси: «Податкова система», «Аудит», «Бухгалтерський облік». Має стаж роботи головного бухгалтера акціонерного товариства.

Наукові інтереси: методологія формування системи обліково-аналітичної інформації про фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання, проблеми організації системи управлінського обліку підприємств, податковий облік і звітність тощо.

Вікторія Мельник

Заступник директора з наукової роботи Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, професор кафедри економіки, обліку та оподаткування.

Автор понад 100 науково-методичних праць з них: сім монографій, три навчальних посібники з грифом МОНУ, навчально-методичні розробки. Академік Академії економічних наук України.

Коло наукових інтересів: економіка сільського господарства, дослідження науково-методологічного та організаційно-економічного забезпечення інвестиційного, інноваційного розвитку, конкурентоспроможності економіки та її окремих секторів, модернізації та екологізації сучасних виробничих систем.

Юлія Мельник

Студентка 3 курсу Вінницького фахового коледжу економіки та підприємництва Західноукраїнського національного університету. Учасник Міжнародних та Всеукраїнських конференцій.

Коло наукових інтересів: інноваційні процеси в економіці, фінансове забезпечення регіонального розвитку.

Олена Ціхановська

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Автор понад як 90 наукових та методичних праць, в тому числі 3 колективних монографій, автор двох навчальних посібників, зокрема: «Промисловий маркетинг» і «Менеджмент та маркетинг» (з грифом Міністерства освіти і науки України), автор кандидатського дисертаційного дослідження на тему: «Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій» (2006 р.), численних публікацій у закордонних наукових виданнях.

Основні дисципліни, які викладає: «Маркетинг», «Міжнародний маркетинг», «Інтернет-маркетинг», «Бізнес-аналітика».

Наукові інтереси: теоретичні та практичні проблеми розвитку сільських територій на основі кластеризації.

Agnieszka Kister

Dr hab. Agnieszka Kister, prof. UMCS.

Marketing Department Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland.

Prof. Agnieszka Kister is an author of more than eighty publications, including two monographs concerning quality costs in management. Her research interests focus on cost accounting, in particular cost system in hospitals and sustainable development.

Едуард Хильчук

Здобувач вищої освіти другого рівня за спеціальністю «Облік і оподаткування» Національного університету водного господарства та природокористування.

Учасник всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, автор понад 15 тез доповідей економічного спрямування, в тому числі з питань обліку, аналізу та аудиту, автор двох наукових робіт, обидві з яких зайняли призове місце: «Особливості облікової політики щодо дебіторської заборгованості за МСФЗ 9» (університетський рівень, 2020 р.) та «Формування обліково-аналітичної системи вітчизняних суб'єктів господарювання в контексті сталого національного розвитку України» (всеукраїнський рівень). Переможець I Всеукраїнського студентського економічного турніру (2019 р.).

Наукові інтереси: економічна теорія; розвиток фінансового ринку в Україні та світі; теоретичні та практичні питання розвитку обліково-аналітичної системи та її роль в управлінні суб'єктом господарювання.

Ольга Павелко

Доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту НУВГП. Автор близько 150 наукових та навчально-методичних праць, в т.ч. двох одноосібних монографій: «Доходи і витрати основної діяльності будівельних підприємств у системі обліку та контролю» (2012 р.), «Фінансові результати основної діяльності будівельних підприємств: організаційно-методологічні засади обліку» (2020 р.) та двох навчальних посібників: «Облік у банках» (2012 р.), «Облік і звітність у банках» (2021 р.).

Коло наукових інтересів включає проблеми організації та методики обліку будівельних підприємств і банків.

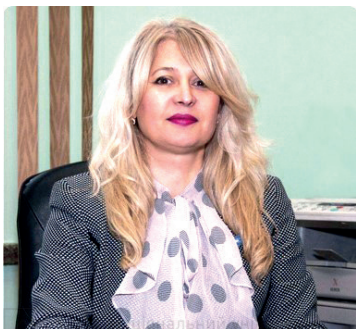

Леся Дончак

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки ЗУНУ.

Автор понад 100 наукових і навчально-методичних праць.

Коло наукових інтересів: ефективність внутрішнього економічного механізму підприємства, управління персоналом.

Інститут
водного господарства
та природокористування

Наталія Савіна

Доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків НУВГП. Заслужений діяч науки і техніки України. Академік Академії економічних наук України. Автор близько 150 наукових та навчально-методичних праць, в т.ч. двох одноосібних монографій: «Інвестиційні системи логістичного забезпечення економіки країни», «Інвестування у логістичні системи», кількох підручників та навчальних посібників. Член редколегії наукових видань.

Наукові інтереси охоплюють проблеми, пов'язані з оцінкою та прогнозуванням ефективності інвестицій у підприємницькі проекти, логістичні й економічні системи різних рівнів.

Руслана Андрушко

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування Львівського національного аграрного університету.

Автор близько 200 наукових і навчально-методичних праць.

У 2000 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему «Економічний і соціальний розвиток села в перехідний період до ринку». В 2006 р. отримала вчене звання доцента кафедри бухгалтерського обліку та аудиту ЛНАУ.

У 2015 р. проходила стажування в Жешівському університеті, відділ економіки (Республіка Польща). У 2016 році пройшла підвищення кваліфікації на кафедрі обліку і аудиту у Львівському національному університеті ім. І. Франка. В червні 2017 року взяла участь у роботі XIV Міжнародного симпозиуму університетських викладачів в рамках III-ї Місії Університетів Європи за Гуманітарний і Світовий розвиток (м. Рим, Італія). У 2019 році пройшла піврічне стажування в Старопольській Вищій школі м. Кельце (Республіка Польща).

Коло наукових інтересів: оптимізація обліку та контроль підприємств АПК; обліково-аналітичне забезпечення інноваційного розвитку аграрного бізнесу.

Оксана Зінкевич

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту НУВГП. Начальник відділу підготовки здобувачів наукових ступенів та організації захисту дисертацій НУВГП (за сумісництвом). Автор понад 100 наукових праць, в т.ч. співавтор 6 монографій, зокрема таких, як: «The problems of accounting, analysis and financial reporting: experience of Ukraine and Poland» (2012 р.), «Tendencje rozwoju współczesnej rachunkowości finansowej i zarządczej» (2016 р.), «Організація і методика обліку та аналізу основних засобів в управлінні реальними інвестиціями» (2017 р.) тощо й кількох навчальних посібників.

Наукові інтереси охоплюють проблеми, пов'язані з обліком та аналізом капітальних інвестицій, основних засобів й інвестиційної нерухомості.

Зоряна Коваль

Кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету «Львівська політехніка».

Автор численних наукових та навчально-методичних праць.

Наукові інтереси: дослідження та оцінювання стратегій підприємств.

Валентина Ясишена

Доктор економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Автор 150 наукових та навчально-методичних праць, член Палати аудиторів та бухгалтерів України.

Коло наукових інтересів: проблеми обліково-аналітичного забезпечення діяльності промислових підприємств.

Олег Дячук

Член Аудиторської палати України, член Спілки аудиторів України, директор ТОВ-АФ «Інфо-сервіс-аудит», диплом ACCA DipIFR(rus).

Отримав вищу освіту в Національному університеті водного господарства та природокористування за спеціальністю «Облік і аудит». Отримав другу вищу освіту в Національному університеті водного господарства та природокористування за спеціальністю «Право». Має значний практичний досвід у сфері бухгалтерського обліку, аудиту, податкового законодавства більше 10 років.

Інна Сисоєва

Кандидат економічних наук, доцент кафедри, економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Автор понад 130 наукових та навчально-методичних праць.

Коло наукових інтересів: організація та формування облікової політики в промисловості, особливості ведення обліку в державному секторі економіки, соціальний аудит.

Оксана Балазюк

Кандидат економічних наук, доцент кафедри, економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Автор 100 наукових та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: особливості впровадження та функціонування управлінських інформаційних систем на підприємствах.

Віктор Пилявець

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Автор 70 наукових та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: особливості обліку та оподаткування галузей національної економіки, внутрішній контроль на підприємствах, глобалізаційні процеси та їх вплив на систему обліку та контролю.

Ірина Боднарюк

Кандидат економічних наук, доцент, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, голова циклової комісії управління і адміністрування ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж НУВГП Національного університету водного господарства та природокористування».

Автор 70 праць, керівник гуртка «Фінанси, грошовий обіг та кредит» Рівненської Малої академії наук учнівської молоді.

Коло наукових інтересів: перспективи на напрямки розвитку страхового ринку України, інформаційні системи і технології в управлінні фінансами.

Олена Антонюк

Доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування.

Автор понад 130 наукових та методичних праць, в тому числі двох одноосібних та 6 колективних монографій, автор навчальних посібників, зокрема: «Аудит» (з грифом Міністерства освіти і науки України), «Організація і методика аудиту», автор кандидатського дисертаційного дослідження на тему «Методика і організація бухгалтерського обліку і аудиту на малих підприємствах» та докторського дослідження «Методологія та організація виконання аудиторських послуг (2019 р.), численних публікацій у закордонних наукових виданнях з питань фінансового контролю та аудиторської діяльності. Член Федерації професійних бухгалтерів та аудиторів України, член редколегії наукового фахового видання «Вісник Національного університету водного господарства та природокористування».

Основні дисципліни, які викладає: «Аудит», «Фінансовий контроль», «Методологія наукових досліджень».

Наукові інтереси: теоретичні та практичні питання розвитку аудиту та аудиторських послуг, бухгалтерського обліку та звітності; реформування внутрішнього аудиту суб'єктів державного сектору України.

Светлана Данилкова

Кандидат економічних наук, доцент, DipIPFM (UK), доцент кафедри фінансового менеджмента Полеського державного університету (Республіка Білорусь).

Автор і соавтор навчальних посібників і практикумів з грифами УМО по економічному освітанню і Міністерства освіти Республіки Білорусь. Автор 2-х зарубіжних колективних монографій, більше 170 навчально-методических і наукових трудов в області контрольної і аудиторської діяльності в Республіці Білорусь і за рубежом.

Володимир Чубай

Кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка».

Автор більше 150 наукових праць.

Коло наукових інтересів: методологія аудиту та фінансового аналізу, інновації та розвиток підприємств.

Анна Ковальська

Магістр кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка».

Автор 3 наукових праць.

Коло наукових інтересів: методика аудиту, і зокрема, щодо виявлення економічного шахрайства в діяльності підприємств.

Діна Шкварук

Викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Вінницького навчально-наукового інституту економіки ЗУНУ.

Автор понад 15 наукових і навчально-методических праць.

Коло наукових інтересів: державне управління у фінансовій сфері, міжнародні фінанси.

Наукове видання

*Віктор Мошинський, Наталія Позняковська, Олеся Міклуха,
Олена Дорошенко, Юлія Вашай, Світлана Левицька, Ольга Осадча,
Вікторія Мельник, Юлія Мельник, Agnieszka Kister, Наталія Савіна,
Ольга Павелко, Оксана Зінкевич, Зоряна Коваль, Валентина Ясишена,
Леся Дончак, Діна Шкварук Руслана Андрушко, Ірина Боднарюк,
Олена Антонюк, Інна Сисоєва, Оксана Балазюк, Віктор Пилявець,
Светлана Данилкова, Володимир Чубай та ін.*

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Фінансова підзвітність суб'єктів господарювання у розвитку громадянського суспільства

Монографія

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор *Г.Ф. Сімчук*

Видавець і виготовлювач
Національний університет
водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції РВ № 31 від 26.04.2005 р.